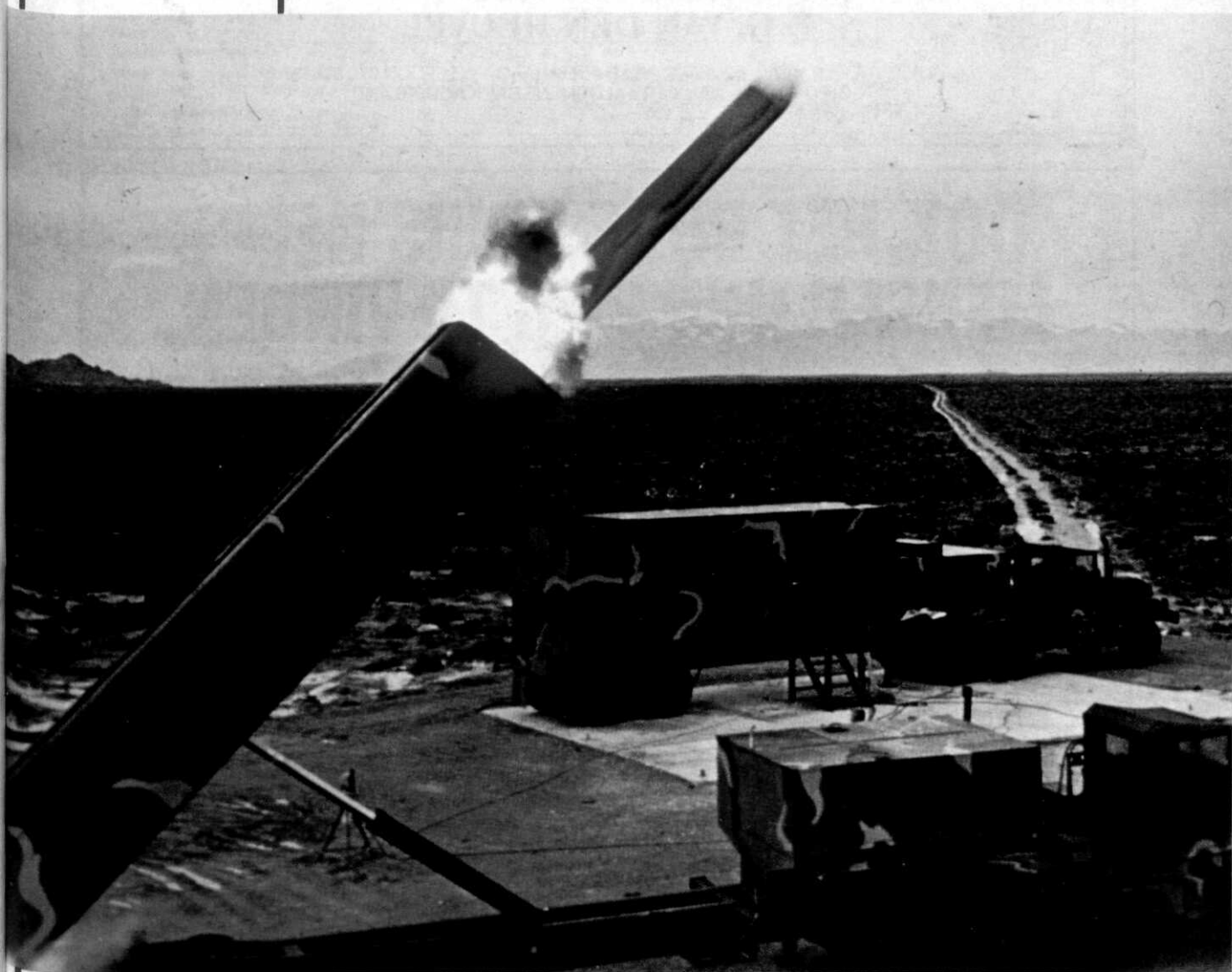

Militaire Spectator

WAARIN OPGENOMEN DE
OFFICIËLE MEDEDELINGEN
VAN DE KONINKLIJKE
LANDMACHT EN DE
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

Lancering van een Tactical Aerodynamic
Missile (TAM). Op blz. 77 een bijdrage
over verdediging tegen tactische raketten

Militaire Spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Secretaris: A. G. D. van Osch
Beringlaan 13, 2803 GA Gouda

Ledenadministratie:
K. Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR:**T. de Kruijf**

generaal-majoor der genie
p/a Defensieleergangen MPC 16Y
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
Telefoon (015) 15 27 00

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:

A. C. L. Adema
commodore Koninklijke luchtmacht

REDACTEUREN:

J. F. W. van Angeren
luitenant-kolonel Koninklijke luchtmacht

ir. J. W. van Bemmel
kolonel van de technische staf

J. M. J. Bosch
kolonel der cavalerie

drs. P. H. Kamphuis
hoofd Sectie Mil. Geschiedenis KL

drs. G. J. C. Roozendaal
kolonel van de militair psychologische en sociologische dienst

BUREAU-REDACTIE/PRODUKTIE:

Kalvermarkt 28, 2511 CB Den Haag
Telefoon (070) 3 18 68 67

ABONNEMENTEN:

f 30,-, buitenland f 40,- per jaar
Losse nummers f 3,-

ADVERTENTIES:

Giethoom-NND
Postbus 41, 7940 AA Meppel
Telefoon (05220) 6 66 66
I.s.m. CET Reclame & Publiciteit
Rogge 19, 5521 RX Eersel
Commerciële zaken: A. H. C. Thijssen
Telefoon (04970) 1 67 89

NADRUK VERBODEN

<i>Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht</i>	46
<i>Editoriaal: Soldatenwerk?</i>	47
A. C. Tjepkema: Het Canadese veiligheidsbeleid	49
drs. R. H. Hoff: De positie van de Koerden na de Golfoorlog	59
drs. H. G. Geveke en drs. W. N. A. Hoeke: Defensie onder druk. Strategische verandering in de krijgsmacht	67
W. G. van Leeuwen: Verdediging tegen tactische raketten	77
B. Buitenga: Rusland, een impressie	82
<i>Boeken</i>	87

OFFICIËLE MEDEDELINGEN

KONINKLIJKE LANDMACHT
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

KL/KLu-mededelingen/ orders cfm VS 2-1100

KL-order 09/8. Voorziening kaarten en overige geografische informatie (891211).

KL-med. (DPKL) 78/55. Opleiding aan instituten voor wetenschappelijk onderwijs (900724).

KL-order (CLAS/BLS) 15/6. Lijst van te nemen maatregelen in geval van een calamiteit (900724).

KL-order (BLS) 53/86. Regeling gedragswetenschappelijk onderzoek in de KL (900724).

KL-order (DEBKL) 21.2/33. KL publicaties t.b.v. KLu (900724).

KL-order (CLAS/BLS) 04.2/27. Hoogste bedragen voor: A. Onderdeelson-

dersteuningsfonds, B. Schoonmaakartikelen (900814).

KL-med. (DPKL) 78/385K. Cursus Hogere militaire vorming aan de Hogere Krijgsschool (911104).

KL-med. (Ministeriële beschikking) 53.84. Onderscheidingsteken voor langdurige dienst als officier (911104).

Mededelingen van het Commando Opleidingen Koninklijke landmacht

Verschenen en opgenomen in VS 2-2506, index van voor de KL van kracht zijnde boekwerken.

VS 5-142. Handboek pantsersergienegroep, 1e druk.

OPCOKL LO/S-004. Regeling KL-kam-

pioenschappen en sportkalender, uitgave 1992.

OPCOKL ART-003. Syllabus M114/39, 2e druk.

VR 6-200/2. Terreinmeetdienst Perba, 1e druk.

VR 6-20. De inzet van de veldartillerie, 1e druk.

VS 6-751/B. Het Artillerieschietkamp, 1e druk.

VS 6-40/2D. Bedieningshandleiding VUVA PC, 2e druk.

IK 7-621. Taak van de baancommandant, hoofdschietinstructeur, schiet/hulpinstructeur, 3e druk.

VS 7-340. Schiettabel nabijbestrijding, 2e druk.

VS 7-336. Schiettabel grondmortier 120 mm voortgetrokken, 3e druk.

IK 44-33/5. Controlelijst diepwaden, 1e druk.

Mededelingen van het Commando Verbindingen Koninklijke landmacht

VS 11-4/2. Procedures statistische telefooncentrales (4e druk). De verdergaande automatisering van het legerkorpsverbindingsstelsel, het oprichten van het nationaal noodnet en het vervallen van het overheidstelefoonnet hebben tot het ontwerpen van deze 4e druk.

VS 11-10. Woordenlijst verbindingen (3edr.). Deze 3e druk is afgestemd op VS 2-2700, *Militair woordenboek KL*. Als gevolg van het verschijnen van MC 62/6, *NATO Electronic warfare policy*, zijn begrippen op eov-gebied aangepast. Begrippen van algemene aard zijn niet meer in VS 11-10 opgenomen.

Einde van de Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en Koninklijke luchtmacht

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE KRIJGS WETENSCHAP

Op donderdag 18 februari a.s. houdt de vereniging voor leden en andere geïnteresseerden een bijeenkomst in de Ronde zaal van het Defensievoortlichtingscentrum, Korte Houtstraat 21, Den Haag, waar de oud-commandant van het Mariniersbataljon Cambodja 1, lkol marns H. F. Dukers, zal spreken over

Peace-keeping in Cambodja Nederlandse mariniers in Unctac

Zaal open 19.00 uur, aanvang 19.30 uur, einde 22.00 uur.
Verzoeken aan te melden tijdens werkuren: (015) 15 27 00.

It's not a soldier's job, but only a soldier can do it...

Soldatenwerk?

De kern van de slogan boven dit editoriaal is in de Defensienota 1991 op blz. 29/30 als volgt onder woorden gebracht:

Tot voor kort beperkten de VN, verlamd door de Koude Oorlog, zich noodgedwongen tot – in het Handvest niet voorziene – vredesoperaties met behulp van vredesmachts, die in feite een semi-militaire taak hadden. Deze bestonden weliswaar uit militairen, maar de beperkte omvang en de lichte bewapening van de eenheden maakten ze ongeschikt voor andere taken dan het toezicht houden op de naleving van bestandsovereenkomsten... „Peace-keeping” stond centraal.

Voor de goede orde: de slogan slaat op – wat wij tegenwoordig noemen – crisisbeheersingsoperaties laag in het geweldsspectrum, te weten waarneming, controle en humanitaire hulpoperaties.

Met enige gretigheid is deze slogan door menigeen binnen en buiten de militaire organisatie gehanteerd om daarmee aan te geven dat peace-keeping (*als van nature*) in het verlengde ligt van de taken van de (Nederlandse) krijgsmacht. In een tijd waarin zowel de frequentie als de omvang van peace-keepingoperaties zeer laag waren, deed men ze er – *a soldier's job* of niet – „wel even bij”. Onder die omstandigheden was de slogan zeer goed bruikbaar.

Een slogan heeft immers vaak de kracht van een plaat-

je: dat zegt soms meer dan duizend woorden. Zo ook kan een slogan op korte, krachtige en eenvoudige wijze de essentie van iets weergeven. Dat is een groot voordeel. Vereenvoudigingen hebben echter ook nadelen. Een zo'n nadeel is dat slogans een eigen leven kunnen gaan leiden. Zij dreigen dan een soort waarheid in zichzelf te worden, met het risico dat ze uiteindelijk een *self-fulfilling prophecy* worden. Regelmatige herbezinning op het „waarheidsgehalte” van een slogan is daarom op haar plaats.

Daarenboven is inmiddels het een en ander veranderd ten opzichte van de situatie gedurende de Koude Oorlog. Vanwege „een verschuiving in de aard van de toekomstige veiligheidsrisico's (...) naar crises en regionale conflicten buiten het NAVO-verdragsgebied (...) moet *crisismanagement* – waaronder *vredesoperaties* – meer aandacht krijgen”, aldus de Defensienota 1991 op blz. 61). De frequentie en de omvang van peace-keepingoperaties zullen dus waarschijnlijk veranderen. „Het even erbij doen” kan dan niet langer het parool zijn. Ook dit leidt tot herbezinning. Vanuit die invalshoek wordt onze slogan hieronder eens kritisch onder de loep genomen.

In de slogan vallen twee stellingen te onderkennen. Eerst wordt gesteld dat er geen sprake is van een militaire taak en vervolgens dat alleen militairen die taak kunnen uitvoeren. Bekijken wij de twee stellingen in hun onderlinge samenhang, dan lijkt er sprake te zijn van een interne tegenstelling. Een taak, waarvan wordt gesteld dat *uitsluitend* militairen die kunnen uitvoeren wordt daarmee immers automatisch tot een militaire taak. Met de eerste stelling wordt daarom ongetwijfeld bedoeld dat de huidige militaire opleiding, organisatiestructuur, cultuur enz. niet zijn afgestemd op deze soort taken. Het zijn dus zaken die in het klassieke militaire takenpakket niet thuishoorden. Maar stel nu dat er inderdaad geen andere oplossing bestaat dan het toewijzen van dergelijke taken aan militaire organisaties. Dan moeten de militaire opleiding, organisatiestructuur en cultuur dus beter worden afgestemd op deze soort taken. Dan vormen ze echter automatisch een onderdeel van een nieuw militair takenpakket.

Alvorens zinvol te kunnen ingaan op de mogelijke aanpassing van het militaire apparaat moet eerst de cruciale vraag worden beantwoord of inderdaad uitsluitend militairen deze soort taken kunnen verrichten. Daarbij is het zinvol een onderscheid te maken tussen incidentele en structurele inzet. Bij een plotse behoefte aan grote hoeveelheden (transport)-

middelen ligt het tamelijk voor de hand een beroep te doen op (relatief grote) capaciteit die nu eenmaal binnen het defensieapparaat aanwezig is en op korte termijn ter beschikking kan worden gesteld. Maar daarmee is nog steeds geen sprake van een operatie die structureel inzet van militairen eist. De aanwezigheid van ambtenaren van het ministerie van buitenlandse zaken als lid van de waarnemingsmissie in het voormalige Joegoslavië geeft ook al aan dat het allemaal niet zo exclusief militair is. Men zou zelfs de vraag kunnen stellen of het leveren van vrachtwagens met chauffeurs zo uniek „des militaires” is. Daarbij moet men bedenken dat de bevoorrading van steden in Bosnië-Herzegovina plaatsvindt onder verantwoordelijkheid van het Hoge Commissariaat voor de Vluchtelingen (UNHCR), een niet-militaire poot van de VN. Had levering van civiele vrachtauto's, met burgerchauffeurs (zo nodig voorzien van beschermende uitrusting, zoals helm en kogelwerende vesten) niet evenzeer in de rede gelegen? Beveiliging van dergelijke konvoien tegen aanvallen, ja, dat is een typisch militaire taak.

Samenvattend lijken – in beginsel – ook andere instanties in staat tot het uitvoeren van dergelijke taken en is het niet altijd zo vanzelfsprekend een beroep te doen op de defensieorganisatie.

Kiest men evenwel toch voor het toedelen van soortgelijke operaties aan de defensieorganisatie, dan wordt het automatisch een militaire taak. Daarvoor – het werd eerder gesteld – zijn militairen niet optimaal opgeleid. Militairen, en feitelijk de gehele militaire organisatie, zijn immers ingesteld op „overleven” en „overwinnen”. Om te kunnen overleven in een zeer vijandige omgeving en om daarnaast te kunnen overwinnen worden soldaten intensief en zeer gericht getraind. De spanning van de situatie waarin zij moeten kunnen opereren vraagt dat zij zich een tweede natuur eigen maken die op dat overleven en overwinnen is afgestemd. Enige terughoudendheid bij „het toepassen van *the military way* in niet-militaire situaties en binnen niet-militaire organisaties is dus vereist. Dat geldt evenzeer voor de militaire besluitvormings- en bevelvoeringsprocedures. Die zijn niet zo maar over te planten op bijvoorbeeld de politie voor grootschalige ordeverstoringen, of op de brandweer voor rampen. De politie heeft bij ordeverstoringen vooral te maken met mede-ingezetenen, niet met de vijand; de brandweer moet rampen, niet mensen – laat staan de vijand – bestrijden.” Aldus prof. dr. U. Rosenthal in zijn artikel „Crises en crisisbesluitvorming: „*the military way*” (*Mars in Cathedra*, blz. 2511). De vredes-

taken waarmee de krijgsmacht kan worden belast hebben veeleer zo'n politiek karakter en vragen dus om aangepaste gedragsnormen. Met andere woorden: het structureel toewijzen van peace-keepingtaken aan (bv.) eenheden van de Luchtmobiele Brigade of van het Korps Mariniers vereist een training tot het verkrijgen van bepaalde vaardigheden en tot het aankweken van een bepaalde mentaliteit, die voor peace-keeping nodig zijn. Menigmaal zullen die haaks staan op de eigenschappen die nodig zijn voor hun „klassieke” (moet men niet zeggen „eigenlijke”?) militaire taak.

En het blijft niet bij de training alleen. Ook de typische militaire commandostructuur, met haar tamelijk strenge hiërarchieke lijnen, leent zich niet altijd bij uitstek voor de fijnzinnigheid waarmee op politiek en diplomatiek niveau wordt geopereerd. De verholten hilariteit waarmee – zeker niet alléén binnen militaire kringen – werd gereageerd op de eis van de Nederlandse regering om „even Coevorden te bellen”, alvorens Nederlandse oorlogsbodems zich direct zouden mengen in enig gewapend treffen in de Golfoorlog, is een indicatie van de onwennigheid waarmee het militaire apparaat omgaat met politieke bemoeienis met „militair-operationele” zaken. Toch zullen wij rekening ermee moeten houden dat bij crisisbeheersing de bemoeienis van politici met zaken, die bij klassieke militaire operaties zijn gedelegeerd aan lagere commandanten, alleen maar toeneemt. Ook het belang dat op politiek niveau wordt gesteld in zaken, die zich „onderaan de hiërarchieke operationele lijn” voordoen, zal groeien. Dat betekent dat op zijn minst een cultuurschok ontstaat en waarschijnlijk zelfs een aanpassing in de commandostructuur nodig is. Ook hier kan men zich afvragen of dit het opereren langs „klassieke militaire lijnen” niet fundamenteel zal beïnvloeden.

Nogmaals wordt de lezer erop gewezen dat crisisbeheersingsoperaties met een militair karakter (peace-enforcement) niet ter discussie zijn gesteld. Dat zijn en blijven militaire taken. Gesproken is slechts over operaties met een overheersend politiek karakter. Dit editoriaal heeft dus niet de bedoeling alle bodem weg te slaan onder de in gang gezette besluitvorming inzake crisisbeheersingsoperaties (waaronder zowel peace-keeping- als peace-enforcementoperaties worden gerekend). Dit editoriaal richt zich met name op de gretigheid waarmee wordt gekeken naar het militaire apparaat bij het zoeken naar mogelijkheden om peace-keepingoperaties uit te voeren. Beoogd wordt enige bezinning teweeg te brengen.

A. C. Tjepkema

kolonel van de Koninklijke luchtmacht

Het Canadese veiligheidsbeleid

Canada is qua grootte het tweede land ter wereld, is lid van vrijwel alle belangrijke internationale organisaties zoals de VN, de OAS (Organisatie van Amerikaanse Staten), de NAVO, de CVSE en de G7. Voorts behoort Canada zowel tot het *Commonwealth* als tot *La Francophonie* en voelt het zich betrokken bij ontwikkelingen rond de Pacific, zoals die bv. in de *Asia Pacific economic cooperation conference* aan de orde komen. Canadese strijdkrachten hebben vanaf het begin van deze eeuw geparticipeerd in elke oorlog waarin een Westers bondgenootschap was betrokken. Speciale bekendheid genieten de Canadezen op het gebied van vredesoperaties. Vanaf het eerste ogenblik in 1947 hebben zij aan alle VN-vredesoperaties deelgenomen. Wat de nominale hoogte van de defensie-uitgaven betreft staat Canada binnen de NAVO op de zesde plaats. Toch oordeelde een prominent Canadees dagblad onlangs dat in termen van capaciteiten het Nederlandse defensieapparaat bij zo'n tweederde van de uitgaven aanmerkelijk meer gevechtskracht op de been brengt.¹ Alleen al om deze reden is het interessant het Canadese veiligheidsbeleid nader te beschouwen.

Oriëntatie van het veiligheidsbeleid

Traditioneel heeft Canada zich in sterke mate deel van het Britse Gemenebest gevoeld. Vanaf de *Confederation* van Canada in 1867, tot uitdrukking gebracht in de *British North America Act*, werden Britse militaire operaties, zoals Kitcheners expeditie in de Soedan en de Boerenoorlog, metterdaad ondersteund. Deze traditie werd voortgezet in beide wereldoorlogen. Na de Tweede Wereldoorlog stimuleerden de immigratie vanuit landen buiten het Britse Gemenebest en de toenemende invloed van de VS een zelfstandige Canadese positie in de internationale verhoudingen. Daartoe werd enerzijds

¹ *The Globe and Mail* (1992)(4 mrt).

aansluiting gezocht bij de NAVO, anderzijds werd een eigen traditie in de deelneming aan VN-vredesoperaties opgebouwd. De officiële prioriteiten binnen het veiligheidsbeleid varieerden in de jongste decennia nogal eens. In het *Defence White Paper* van 1964 werden vredesoperaties zelfs als de belangrijkste prioriteit genoemd. In het algemeen werden binnen het beleid drie categorieën erkend:

- de verdediging van Canada's soevereiniteit alsmede assistentie aan civiele organen;
- participatie in collectieve veiligheidsorganen (Norad en NAVO);
- activiteiten om regionale conflicten elders in de wereld te voorkomen of te beslechten, o.m. door vredesoperaties, verificatie, wapenbeheersing en humanitaire hulp.

In het meest recente overheidsdocument² werd deze volgorde van prioriteiten bevestigd.

Verdediging van de soevereiniteit

Canada is als koloniaal Brits Noord-Amerika voor de laatste keer aangevallen in 1812 en wel door revolutionair Noord-Amerika, lees de Verenigde Staten. In de loop van de vorige eeuw ontwikkelden beide landen hechte onderlinge economische relaties die mede dank zij de geringe culturele verschillen ook politiek een bruikbare *modus vivendi* opleverden, resulterend in de langste onverdedigde grens ter wereld. Met een bevolking van enkele miljoenen, voor een zeer groot deel wonend binnen 100 mijl van de Amerikaanse grens was de laatste trouwens ook onverdedigbaar. Dat geldt onverkort voor de tegenwoordige tijd, nu de bevolking is uitgegroeid tot zo'n 27 miljoen. De over het algemeen hartelijke relaties met de VS sluiten overigens niet uit dat alleen al door de 10x grotere economie en de 50x grotere militaire macht de Canadezen vaak

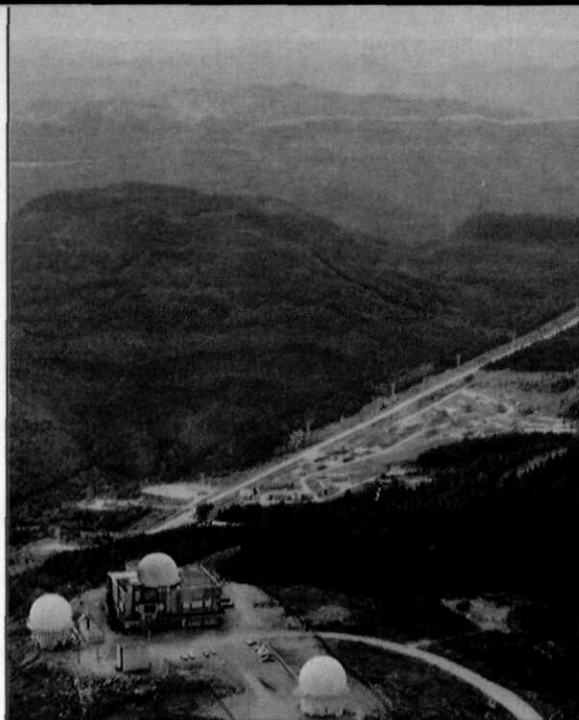
² *Canadian defence policy*. Dept of National Defence (1992)11.

toch wel wat ongemakkelijk naar hun burens kijken. Zo bestaat er een verschil van mening over de Canadese soevereiniteit in het arctische gebied. Het gaat om de vraag of de Noordwestelijke doorvaartroute door de Noordelijke IJszee tot de Canadese binnenwateren behoort of tot de internationale wateren moet worden gerekend. Aangezien de doorvaartroute bijna voortdurend is dichtgevroren lijkt het hier om een theoretisch probleem te gaan. Het arctische gebied is echter een van de laatste schatkamers op aarde en zou op den duur wel eens een bron van conflicten kunnen worden tussen Canada, de VS en Rusland. Mogelijkheden om de soevereiniteit zo nodig af te dwingen bezit Canada niet. Een plan, zoals beschreven in het *Defence White Paper* van 1987, om een vloot van nucleair voortgestuwde onderzeeboten aan te schaffen leed twee jaar later schipbreuk. Thans ligt het in de bedoeling na de najaarsverkiezingen van 1993 te beslissen over de aanschaf van 3 à 6 onderzeeërs met conventionele voortstuwing die op den duur tevens zouden moeten worden voorzien van een voortstuwing om onder de ijsskap te varen.

Ter zake van de doortocht van andere vaartuigen dan marineschepen hebben de VS in 1988 toegezegd iedere vaart te melden. Dat deze zaak gevoelig ligt blijkt o.m. uit een discussie in de Canadese pers in 1991 die volgde op een publikatie in het Amerikaanse marineblad *Proceedings* over het belang van het arctische gebied voor de VS.³ Daarin werd o.a. gemeld dat sinds 1982 Amerikaanse nucleair voortgestuwde aanvalsonderzeeboten 26 expedities onder de arctische ijsskap hadden gemaakt, waarbij iedere keer enige vorm van wetenschappelijk onderzoek was verricht. Ten minste evenveel aandacht trekken van tijd tot tijd Amerikaanse onderzeeboten die aan de Canadese westkust een korte route door Canadese wateren (de zg. *Dixon Entrance*) op weg naar Alaska bevaren.

Zulke rimpelingen in de verhoudingen tussen Canada en de VS laten onverlet dat vanaf de Eerste Wereldoorlog een toenemende mate van congruentie in beiderlei veiligheidsbelangen is ontstaan. Na de Tweede Wereldoorlog is het uiteraard de Sovjetrussische dreiging tegen de soevereiniteit van Noord-Amerika als geheel geweest die heeft geresulteerd in de institutionalisering van de parallelle veiligheidsbelangen. Aanvankelijk bestond die dreiging uit bommenwerpers op weg naar strategi-

³ *Proceedings* (1991)105/106.

Norad radarstation

sche bestemmingen op het Noordamerikaanse continent, later ook uit intercontinentale strategische raketten en vanaf de jaren '70 tevens uit onderzeeboten die via routes onder de ijsskap in de Noordelijke IJszee strategische posities konden innemen. De Canadezen beseften maar al te goed dat ze in de vuurlinie tussen twee supermogendheden lagen en begonnen voor het eerst sinds een eeuw in de verdediging van hun territorium te investeren. In het kader van de luchtdreiging werden in het begin van de jaren '50 met de *Pinetree*-, de *Mid-Canada*- en de *Distant Early Warning* (DEW)-lijn, drie radar ketens op opeenvolgende noorderbreedten opgebouwd. Een aanzienlijk aantal luchtverdedigings-squadrons werd belast met de interceptie van indringers en *North American air defence* (Norad) kreeg tot taak het geheel te coördineren. Het laat zich aanzien dat de VS het leeuwedeel van de organisatie op zich namen, zij het dat alleen al de enorme uitgestrektheid van het territorium ook Canada tot aanzienlijke inspanningen in de beveiliging van het luchtruim noopte. Norad, met als hoofdkwartieren Colorado Springs en North Bay (Ontario), is weliswaar de enige bilaterale geïntegreerde militaire organisatie, maar heeft de relatie tussen de VS en Canada altijd een principieel ander karakter gegeven dan welke bondgenootschappelijke relatie tussen de VS en andere bondgenoten ook. Het succes van de jaren '50 is in de jaren '70, toen de Sovjetrussische marine vanaf het Kola-schiereiland een steeds capabeler dreiging begon uit te oefenen, niet

herhaald in een bilaterale organisatie tegen de dreiging van onderzeeboten. Hierbij speelt het genoemde geschil over de soevereiniteit in het arctische gebied uiteraard een rol. Norad heeft in de loop van de decennia altijd voldoende middelen gekregen om technologisch op een hoogwaardig niveau te kunnen evolueren. Sinds het einde van de Koude Oorlog ziet Norad de bestrijding van de vliegende drugssmokkel als één van haar activiteiten.

Civiele assistentie

Tegen varende drugssmokkel, illegale immigratie, illegale visserij binnen de Economische exclusieve zones, vervuilende milieuactiviteiten e.d. zijn, behalve organisaties als de *Coast Guard* en de *Royal Canadian Mounted Police*, meer en meer de strijdkrachten actief. Enerzijds is de toeneming van dergelijke activiteiten in een onmetelijk land als Canada daartoe aanleiding, anderzijds zien de strijdkrachten hier een taak waarvoor zij bij uitstek geschikt zijn. De minister van defensie heeft voor assistentie aan civiele autoriteiten een aantal criteria ontworpen, zoals bv. de noodzaak van het openbaar belang, het tijdelijke karakter, de voorkoming van duplicaties met andere overheidsorganen en de instandhouding van een geloofwaardige primaire-defensiecapaciteit.

Ondanks deze criteria komt het voor dat op civiele neventaken in het politieke en publieke debat over de aankoop van nieuw materieel een te zwaar accent wordt gelegd. Bij de vervanging van boordhelikopters voor de marine bv. gebruikten onlangs de tegenstanders van de door Defensie gewenste oplossing het argument dat de desbetreffende helikopter te duur voor zijn taak zou zijn (*Rolls Royce for patrolling the highway?*).

Na de Tweede Wereldoorlog werd de landmacht enkele malen ingezet ter assistentie van de politie. In oktober 1970 werden een Britse diplomaat en een provinciale minister door het „Quebecse Bevrijdingsfront” gekidnapt. Premier Trudeau gelastte daarop de beveiliging van politici en regeringsgebouwen in de hoofdstad Ottawa door het leger en kondigde op verzoek van de autoriteiten in Quebec zelfs de oorlogstoestand af. Duizenden soldaten patrouilleerden in Montreal en tanks rolden door de straten. Achteraf gezien waren zulke maatregelen wellicht wat overdreven maar op dat moment produceerden zij het gewenste schokeffect. In de zo-

mer van 1990 ontstond in het dorp Oka (bij Montreal) een crisis toen Mohawks massaal in verzet kwamen tegen een beslissing van de provinciale autoriteiten inzake de bestemming van een perceel gewijde grond. Toen bleek dat de provinciale politie het conflict niet kon beheersen werd het leger met succes ingezet. Hoewel het conflict beperkt van aard was en maar enkele maanden duurde was ongeveer een derde van de landmacht bij de Oka-crisis betrokken.

Tijdens dergelijke operaties demonstreerden de landstrijdkrachten het publiek dat zij niet alleen tijdens vredesoperaties in den vreemde maar ook thuis op bewonderenswaardige wijze een crisis konden beheersen.

De NAVO

Tijdens een debat vlak na de Tweede Wereldoorlog in de VN werd de Canadese droom van een onafhankelijke opstelling eens wreed verstoord door de Sovjetrussische-delegatieleider Gromyko die Canada „de slaapverwekkende tweede viool in het Amerikaanse orkest” noemde. Wat daarvan ook waar moge zijn geweest, het was Canada dat na de gebeurtenissen in Tsjecho-Slowakije in 1948 een uitnodiging van de landen van het Verdrag van Brussel om een transatlantische alliantie te vormen, gebruikte om de VS daarbij te betrekken.⁴ Zo'n alliantie was voor Canada bijna te mooi om waar te zijn. Een hernieuwd Amerikaans isolationisme zou worden voorkomen, de Amerikanen zouden hun veiligheidsbelangen met belangrijker bondgenoten dan Canada moeten delen en wellicht kon men zich economisch van de wurgende omhelzing van de VS ontdoen. In militair opzicht ging het niet om de verdediging tegen een Sovjetrussische aanval, maar om de voorkoming van een conflict dat in tweede instantie ongetwijfeld ook Canada zou treffen. Voorts was lidmaatschap van de NAVO een entreeheffing om in andere (nl. politieke en economische) forums met de Europeanen te beraadslagen over zaken die met veiligheid slechts zijdelings van doen hadden.⁵

Het lidmaatschap van de NAVO miste zijn doel niet. Niet beschikkend over voldoende bevolking noch over voldoende militaire middelen om zich-

⁴ C. Brown – *The illustrated history of Canada*. Toronto (1991)485.

⁵ D. Leyton-Brown – Canadian defence policy in the 1990s; the North American dimension. *Canadian Def. Quart.* (1991)(3)20.

zelf zonder hulp van buiten te verdedigen, verkreeg het land tegen een betrekkelijk geringe defensiebijdrage een sterke veiligheidsgarantie en een prominente plaats in de internationale politiek. Achtereenvolgende regeringen hebben dan ook nooit een alternatief voor de NAVO ontwikkeld. Wel hebben zij in de loop van de tijd, met name in de stationering van militaire eenheden in Europa, markante veranderingen aangebracht.

De eerste markante beleidswijziging deed zich voor in 1969 toen premier Trudeau het contingent in Europa halveerde tot ca. 5000 man. De oude landmachtbanden met de Britten werden definitief doorsneden, toen de overblijvende brigade vanuit de omgeving van Soest (BRD) naar het Zuidoost-Lahr werd verplaatst teneinde te worden samengebracht met de luchtmachtsquadrons die al vanaf de stationering in Frankrijk met de Amerikanen samenwerkten. Weliswaar had Trudeau overwogen alle troepen uit Europa terug te trekken, maar hij kon ervan worden overtuigd dat om de oude politieke, economische en militaire redenen een directe militaire presentie in Europa nog steeds noodzakelijk was. Het laat zich aanzien dat de nieuwe bijdrage intussen meer symbolisch dan substantieel was, waarmee echter niets ten nadele van de militaire geloofwaardigheid van het overblijvende contingent moet worden verstaan. De Canadese regering hoopte met deze beslissing enerzijds voldoende diplomatieke en militaire invloed te behouden en anderzijds grootscheepse bezuinigingen te behalen. In militair opzicht kan men constateren dat dit beleid vruchten afwierp, als althans het aantal door Canadezen in internationale staven bezette functies voor het bereiken van het eerste doel een goede maatstaf vormt.

De tweede grote reductie van de Canadese bijdrage werd in september 1991 door de regering-Mulroney aangekondigd. In de race om snel ieder voor zich een vredesdividend binnen te halen viel het de bondgenoten in Centraal-Europa niet al te moeilijk te moeten leven met de beslissing het contingent in Europa tot 1100 man te reduceren. De maatregel betekende dat het overblijvende bataljon een nagenoeg symbolische betekenis zou krijgen. Toen echter in februari 1992 bij de aankondiging van de nieuwe begroting en passant het bewuste contingent sneuvelde als onderdeel van een verse bezuinigingsmaatregel, zakte het geallieerde begrip naar een nulpunt. In de daaropvolgende discussie bleef

de regering haar trouw aan de NAVO verklaren, erop wijzend dat men in andere verbanden bleef participeren, dat alle contingency-plannen voor inzet in Europa waren gehandhaafd en dat het Canadese aandeel in de *NATO airborne early warning* (133 man) nog steeds substantieel kon worden genoemd. Voorts werd het argument gehanteerd dat de betrokkenheid van Canada bij het lot van Europa met terdaad bleek uit de aanwezigheid van een 1200 man sterke eenheid in het voormalige Joegoslavië. De beslissing tot deelneming aan een vredesoperatie in dat gebied kon echter moeilijk als een loyaliteitsverklaring aan de NAVO worden uitgelegd, maar heeft alles te maken met de Canadese traditie op het gebied van vredesoperaties, een traditie waarin men zich van de VS kan onderscheiden.

Het is de vraag of de toekomst van Europa voor Canada van hetzelfde vitale belang blijft. De handel met de landen aan de *Pacific Rim* overtreft reeds de handel met Europa. De EG is o.m. in de GATT een geduchte tegenstander. De opkomst van Europese veiligheidsstructuren geeft de Canadezen, nog veel meer dan de Amerikanen, het gevoel dat hun invloed tanende is. In de NAVO kenmerkte de Canadese stem zich in het Noordamerikaanse duet. Die stem valt nu weg in de Europese koren van de WEU en de EPS. De CVSE werd aanvankelijk door de Canadezen als een nuttig praatforum gezien maar toen dit orgaan groeide tot 52 lidstaten en bv. ter zake van Joegoslavië niet tot enige beslissing kon komen, taande de belangstelling snel. Europa geheel links laten liggen zou echter een zekere marginalisering op het Noordamerikaanse continent tot gevolg hebben en de Canadezen nog meer dan nu in een positie van „junior partner” van de Amerikanen dwingen.⁵ De oude situatie waarin Canada via zijn bijzondere relatie met de VS een *multiplicier*-effect had op de veiligheid binnen Europa zal niet meer terugkomen. Ook om een andere reden hebben de Canadezen weinig andere keus dan een voortgezet NAVO-lidmaatschap. Het is niet zonder betekenis dat Canada als NAVO-lid het CFE-verdrag heeft ondertekend en als NAVO-lid blijft deelnemen aan CVSE-conferenties.

Er valt naast deze ietwat negatieve verwachtingen t.a.v. een gecontinueerde interesse in Europa ook een positieve te noemen. Deze ligt verscholen in het tweede artikel van het Atlantisch Handvest (...*further development of peaceful and friendly international relations by strengthening their free institu-*

tions...). Dit artikel werd destijds op instigatie van Canada opgenomen en wordt daarom wel het „Canadese artikel” genoemd.⁶ De betekenis hiervan kan met het neerhalen van de Muur in de richting van Midden- en Oost-Europa worden uitgelegd. Deze opmerking krijgt in de binnenlandse politiek enig reliëf in het licht van bv. de hechte banden tussen de Oekraïne en de in Midden-Canada levende emigrantenkolonie van die afkomst. Waar in dat geval met bilaterale betrekkingen moet worden volstaan, levert de NAVO voor de relaties met enkele Middeneuropese landen althans nog de NAVO-Samenwerkingsraad.

De Noordamerikaanse dimensie

De belangen van de VS en Canada zijn in velerlei opzicht vervlochten. Niet alleen kennen beide landen gemeenschappelijke defensie-industriële banden, militaire planning en commandostructuren, maar ook is het ondenkbaar dat Canada passief terzijde zou staan als de VS militair zouden worden aangevallen. Zoals eerder gezegd zijn de banden tussen de VS en Canada kwalitatief anders dan die tussen de VS en enige andere bondgenoot. Interessant is het te zien op welke wijze deze banden zijn geïstitutionaliseerd.

Het oudste en tevens belangrijkste gemeenschappelijke orgaan is de *Permanent joint board on defence* (PJBD) als vervolg op de Overeenkomst van Ogdensburg van 1940. Hierin worden de lopende wederzijdse defensieaangelegenheden behandeld. Tijdens de ontmoeting tussen Reagan en Mulroney van 1985 werd de competentie van de PJBD nog eens vergroot. Vlak na de Tweede Wereldoorlog en voor de oprichting van de NAVO werd het *Canada-US military co-operation committee* (MCC) gecreëerd teneinde een gezamenlijk basisplan voor de veiligheid te ontwerpen. Het MCC is nog steeds actief en komt tweemaal per jaar bijeen om het basisplan te actualiseren. De Canadese marine treedt in multilateraal verband op in het kader van Saclant, maar de Canadese luchtverdediging is, zoals hierboven beschreven, geïntegreerd in de Norad. Afgezien van deze betrekkingen vinden er gezamenlijke oefeningen plaats tussen de diverse krijgsmacht delen, bestaan er tal van liaisons en uitwisse-

lingen van officiersfuncties en loopt er een aantal testprogramma's van wapensystemen.⁷

Op het terrein van de defensie-industriële samenwerking vindt men de *Defence development and defence production sharing arrangements* (DD/DPSA), die tot doel hebben de toegankelijkheid van elkaars markten te verzekeren en een zeker evenwicht tussen de aankopen op elkaars markten te bewerkstelligen. Het is opvallend hoeveel grote Amerikaanse defensiebedrijven een vestiging in Canada bezitten. Dat geldt vooral voor de luchtvaartsector die vanouds sterk in Canada vertegenwoordigd is geweest.

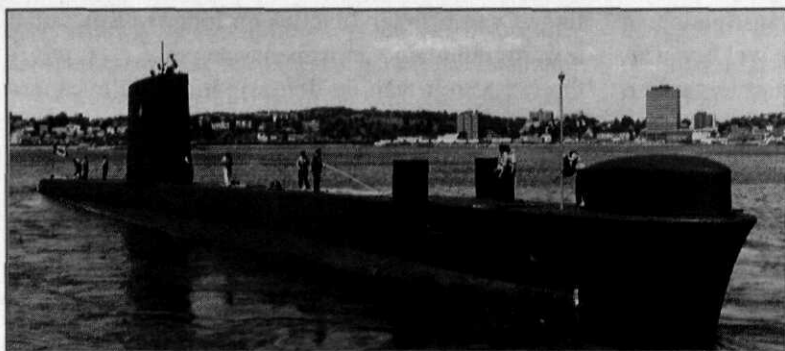
Binnen de NAVO bestaat de *Canada-US Regional planning group*, die zich bezighoudt met de verdediging van Noord-Amerika. Dit orgaan is, in tegenstelling tot andere planninggroepen, nooit uitgegroeid tot een *NATO Command* om de eenvoudige reden dat de VS weinig ervoor voelden de Europeanen deelgenoot te maken van de besluitvorming inzake de verdediging van Amerikaans territorium en aldus Noord-Amerika te behandelen binnen de context van de NAVO. Hier ligt één van de moeilijkheden van Canada met de NAVO. Niet alleen ervaart het veiligheidsbeleid kritiek omdat men onvoldoende zou bijdragen tot de bondgenootschappelijke defensie, maar ook kan men moeilijk stellen dat het toch maar de NAVO is die de verdediging van Noord-Amerika verzekert.

Deze opsomming van instituties impliceert echter niet automatisch dat de verstandhouding tussen beide landen altijd buitengewoon hartelijk is. Behalve hetgeen hierover in het kader van de verdediging van Canada's soevereiniteit is opgemerkt verwijten de Amerikanen de Canadezen vaak dat hun defensie-inspanning minimaal is. Dat verwijt is niet geheel ongegrond, als men de cijfers vergelijkt. Zo waren in 1988 de defensie-uitgaven per hoofd van de bevolking (omgerekend in US\$) voor de VS \$798/jaar en voor Canada \$270, terwijl het nationale inkomen per hoofd van de bevolking nauwelijks verschilde.⁸ Een al te zuinige houding van de Canadezen houdt natuurlijk het gevaar in dat de defensierelatie tussen beide landen op den duur gevaar loopt. De VS zouden zich gemakkelijk op eigen kracht kunnen verdedigen, zij het dat zij dan voor de bewaking van het luchtruim in noordelijke

⁶ P. Buteux – Canadian defence policy; European and East-West dimensions. *Canadian Def. Quart.* (1991)(3)25.

⁷ Zie ⁵, blz. 21.

⁸ *The NATO, facts and figures*. Brussel (1989)459. Voor Nederland bedroeg dit cijfer \$ 417. De Canadese positie in dit overzicht deed een in Ottawa geaccrediteerde diplomaat eens verzuchten: *Thank God for Luxemburg!*

De vervanging van de verouderde Oberons

richting het gemak van grondradars zouden ontbreken en geheel en al op vliegende en ruimtesystemen zouden moeten vertrouwen.

Er zijn al tekenen zichtbaar dat zich een dergelijke ontwikkeling voordoet. Het *US Space command* staat los van Norad, Amerikaanse onderzeeboten opereren zelfstandig in het arctische gebied en Canada participeert niet in het SDI. Een dergelijke gang van zaken kan op den duur bijzonder schadelijk voor het land uitwerken. Men staat dan voor een dilemma: kan men het zich economisch permitteren mee te doen met moderne technologische ontwikkelingen of kan men het zich permitteren daarvan af te zien? Zo'n dilemma doet zich voor aangaande de toekomst van Norad.⁹ Canada heeft een zeer moderne lucht- en ruimtevaartindustrie. Participeren in Amerikaanse ontwikkelingen veronderstelt evenwel enorme investeringen wil men geloofwaardig zijn. Voorlopig heeft men, zoals bekendgemaakt in 1991, gekozen voor deelneming aan de ontwikkeling van ruimtesystemen. Wat betreft technologische ontwikkelingen die de soevereiniteit van het arctische gebied moeten waarborgen hangt veel af van de totstandkoming van een onderzeebootprogramma met als doel de vervanging van de drie verouderde Oberons. Momenteel doet zich de merkwaardige situatie voor dat alleen de Amerikaanse marine de Canadese soevereiniteit kan beschermen tegen eventuele indringers, bv. van de andere kant van de Noordelijke IJszee. Hoe goed de bilaterale verhoudingen ook zijn, het hierboven beschreven geschil over de soevereiniteit van het arctische gebied doet de gedachte rijzen dat de duivel alleen met behulp van Beëlzebub kan worden uitgedreven.

Een belangrijke factor is voorts de richting die het Amerikaanse veiligheidsbeleid inslaat. Een isola-

⁹ Zie ⁵, blz. 21.

tionistische politiek zal in de ogen van vele Canadezen gunstiger effecten op de onderlinge betrekkingen hebben dan een actieve Amerikaanse rol als supermogendheid. In het laatste geval moet de kleinste partner zich immers telkens afvragen hoe hij solidair kan zijn zonder actieve steun te geven.

Voor Canada heeft in de praktijk altijd het verschil gelegen in de vraag of een Amerikaans optreden al dan niet door de VN was gesanctioneerd. Dus kon men verstek laten gaan in de operatie tegen Panama, maar deed men wel mee aan de Golfoorlog.

De Verenigde Naties

De Canadese reputatie op het gebied van VN-operaties is vermaard. Sinds 1947, toen Canadese militairen werden uitgezonden om toezicht te houden op het fragiele bestand tussen India en Pakistan in Kasjmir, heeft men aan alle VN-operaties deelgenomen. In de loop van de tijd waren bij vredesoperaties (*peacekeeping*) alleen al bijna 100.000 Canadese militairen betrokken, van wie meer dan 80 blauwhelmen zijn omgekomen. Voorts hebben Canadese militaire eenheden deelgenomen aan operaties onder de vlag van de VN resp. ter uitvoering van een VN-resolutie (*peace-enforcing*): in Korea (20.000 man; 312 doden) en de Golf (zie de tabel). ▶

Zeer vele Canadese landmacht militairen hebben een extensieve ervaring in vredeshandhaving opgebouwd. Genm Lewis MacKenzie, de eerste commandant van Unprofor in het voormalige Joegoslavië, was op de negende missie in zijn carrière. Het Canadese bataljon dat trachtte de luchthaven van Sarajevo in de zomer van 1992 te beveiligen, liep aanzienlijk grotere risico's dan VN-detachementen elders in het land. Welke zijn nu de achterliggende redenen van Canada's gretige engagement in VN-verband?

In de eerste plaats biedt optreden in VN-verband¹⁰ een goede gelegenheid aan een land zich internationaal te profileren en aldus aan prestige te winnen. Canada heeft door zijn bindingen met het Britse Gemenebest en *La Francophonie* een schitterende uitgangspositie om in grote delen van de wereld als een niet gewantrouwde opvolger van eertijds koloniale mogendheden zijn diensten aan te bieden. Ten tweede is het een zaak van succes, gevoed door succes, uitmondend in een traditie. Een cruciale rol in het entameren van VN-taken heeft de politicus Lester B. Pearson gespeeld. Toen deze tijdens de Suezcrisis de Veiligheidsraad voorzat hadden de Canadezen al waarnemerservaring opgedaan in Kasjmir, Vietnam, Laos en Cambodja. Hij stelde toen voor een VN-macht op de been te brengen om de strijdende partijen van elkaar te scheiden. Canada leverde het eerste bataljon blauwhelmen.¹¹ Dit initiatief leverde Pearson de Nobelprijs voor de Vrede op. Toen hij later premier van Canada werd zetten andere politici en bureaucraten de traditie met verve voort. Het succes wordt voor een deel ook gevoed door de bijna perfecte tweetaligheid van het officierscorps. Vooral in coördinerende rollen tussen meer nationaliteiten kan dat bloedvergieten besparen. In de derde plaats verschaffen vredesoperaties de landmacht een goede gelegenheid tot het beoefenen van de militaire vaar-

¹⁰ Hieronder mede te verstaan ander internationale organen; een voorbeeld hiervan is de EG-monitormissie in Joegoslavië (1991).

¹¹ D. Morton - *The military history of Canada*. Edmonton (1990)241/42. Een pikante bijzonderheid is dat het eerste uitgezonden bataljon „blauwhelmen”, *The Queen's Own Rifles*, moest worden teruggezonden omdat Nasser wilde voorkomen andermaal door soldaten van de *Queen* te worden lastig gevallen.

De luchthaven van Sarajevo

digheden in de praktijk. Een zekere hang naar avontuur en reizen van vaak in geïsoleerde regio's opgegroeide aspirant-militairen versterkt de weravingsresultaten van het beroepsleger. Bovenal is het kenmerk van het Canadese leger dat het niet dient ter verdediging van het grondgebied, dat immers toch niet valt te verdedigen, maar om ideologische redenen in stand wordt gehouden. Door met kracht internationale oplossingen voor gewapende conflicten te steunen hoopt men verschoond te blijven van een inbreuk op de eigen soevereiniteit. De prijs daarvoor is een klein, maar effectief leger.

De binnenlandse populariteit van vredesoperaties vrijwaart het leger niet tegen de misvatting dat troepen voor vredesoperaties niet volledig behoeven te zijn uitgerust en geoefend. Integendeel, een complete gevechtsopleiding en de uitzending als gevechtseenheid zijn steeds een voorwaarde geweest voor uitzending. In feite kan dus iedere parate gevechtseenheid zonder speciale training worden uitgezonden, zij het dat het de gewoonte is de eenheid voorafgaande aan de uitzending in enkele weken gereed te maken voor de bijzondere omstandigheden van de desbetreffende operatie. De voorwaar-

Canadese strijdkrachten, ingezet voor VN-vredeshandhaving, waarnemingsmissies en internationale missies buiten VN-verband

Land	Verband/periode	Land	Verband/periode
Korea	1947-	Vietnam	ICCS/1973
Egypte, Israël, Jordanië, Libanon, Syrië	Untso/1948-	Israël-Syrië (Golan)	Undof/1974-
India-Pakistan	Unmogip/1949-	Sinaï	MFO/1986-
	Unipom/1965-66	Afghanistan-Pakistan	Ungomap/1988-90
Cambodja, Indochina, Vietnam	ICSC/1954-74	Iran-Irak	Unimog/1988-91
Egypte, Israël	UNEF/1956-67; 1973-79	Namibië	Untag/1989-90
Libanon	Unogil/1958	Midden-Amerika	Unoca/1989-92
	Unifil/1978-		Unosal/1991-
Congo-Zaire	UNOC/1960-64	Angola	Unavem/1989-
West Nieuw-Guinea	Untea/1962	Haïti	Uneveh/1990-91
	UNSF/1962-63	Perzische Golf-Koeweit	1991
Jemen	Unyom/1963-64	Joegoslavië	ECMMY
Cyprus	Unficyp/1964-		Unprofor/1991-
Dominicaanse republiek	Domrep/1965-66	Westelijke Sahara	Minurso/1991-
Nigeria	OTN/1968-69	Cambodja	Unamic/1991-
		Irak-Koeweit	Unikom/1991-

de van een complete gevechtsopleiding blijkt de volgende voordelen te hebben. In de eerste plaats dwingt een professionele attitude het respect van de oorlogvoerende partijen af. Ten tweede leren militairen tijdens hun opleiding en training militaire situaties te herkennen, wat tijdens crisissomstandigheden van beslissende invloed op het succes van de operatie kan zijn. Ten derde beschikken de oorlogvoerende partijen meestal over moderne wapens, hetgeen een zekere basiskennis van vredestroepen vergt.¹² Dat laatste is trouwens in de Canadese landmacht een punt van zorg: niet alle onderdelen beschikken over moderne wapens.

Bij vredesoperaties worden regelmatig vooral infanterie- en genie-eenheden betrokken. De sterkte waaruit men kan kiezen is dus beperkt en daarom vormen dergelijke uitzendingen meer en meer een zware belasting voor de landstrijdkrachten. De laatste jaren was zo'n 10% van de sterkte (ca. 2200 man) in VN-verband ingezet. Onlangs is aangekondigd dat dit aantal tijdelijk wordt verhoogd tot zo'n 4200 man. Dit is in een tijd van reorganisaties en reducties een lastige opgave. Men moet dus een versterkt beroep doen op de reserves (de zg. militie). De gevechtsgereedheid van de militie is echter niet van hetzelfde gehalte als van de beroepsmilitairen. Behalve de militie worden voor individuele functies ook militairen van de zee- en luchstrijdkrachten ingeschakeld.

Vermeldenswaard in het Canadese veiligheidsbeleid is voorts dat men aan de politieke kant zeer actief is op het gebied van wapenbeheersing en ontwapening. Een voorbeeld daarvan is het Canadese initiatief m.b.t. de aanleg van een wapenregister. Deze unilaterale maatregel beoogt via het mechanisme van voorbeeldwerking op den duur de internationale wapenhandel transparant te maken. Een ander voorbeeld was het voorstel een Non-proliferatietop te houden, dat in februari 1991 (!) werd gelanceerd. Dit voorstel kreeg geen steun van de Derde Wereld en bleek dus te ambitieus te zijn. De forums waarin de wapenbeheersingsactiviteiten worden ontplooid beperken zich overigens niet tot de VN. Zo heeft Canada in het kader van de Oost-Westverhoudingen belangrijk werk verzet om het *Open skies*-regime in te voeren.

¹² R. Gutknecht - Peacekeeping; myths and realities. *Def. Ass. Nat. Network News* (1992)(15-7)3.

Het defensieapparaat

Zoals de Volksrepubliek China bekend staat om de afschaffing van de rangen in de tijd van Mao Tse-toeng, zo staat Canada bekend om de afschaffing van het onderscheid tussen de krijgsmachtdelen, of liever de unificatie resp. de integratie daarvan. Evenals bij de Chinezen via verschillende modellen borstzakken de rangen weer zichtbaar werden zo konden echter ook de Canadese krijgsmachtdelen na verloop van tijd hun eigen uniformen tonen. Toen hij in de jaren '60 regelmatig werd geconfronteerd met ondersteunende diensten die niet bruikbaar zouden zijn voor een ander krijgsmachtdeel besloot de ambitieuze minister van defensie Paul Hellyer tot unificatie, mede daartoe geïnspireerd door Igen Simonds die ooit een *tri-service*-krijgsmacht naar het voorbeeld van de Amerikaanse mariniers had bepleit.¹³ In de discussies over de uitvoering won de RCAF, die een functionele organisatie had voorgestaan, het pleit van het leger, dat een geografische indeling wilde. De luchtmacht had echter onvoldoende voorzien dat zij als enige krijgsmachtdeel na de unificatie niet meer over een integraal hoofdkwartier zou beschikken. Vijf van de zeven opgerichte *commands* gingen nu over vliegtuigen beschikken, hetgeen een goed beheer niet ten goede kwam. Pas jaren later kon *Air Command* worden opgericht wat de luchstrijdkrachten weer een eigen gezicht gaf.

Wie denkt dat met de unificatie de rivaliteit tussen de krijgsmachtdelen tot het verleden behoorde is wel naïef. De gelijkgekleurde uniformen konden niet verhullen dat in het ministerie van defensie annex hoofdkwartier tussen de *air, land and sea elements* (de termen *airforce, army, navy* mochten niet worden gebruikt) menig robbertje werd gevochten. Met de invoering van eigen uniformen in de jaren '80 veranderde er aan de organisatie niet veel. In de jongste reorganisatie is de top uitgedund en zijn vele bevoegdheden naar de krijgsmachtdelen verschoven. Paradoxaal hieraan is dat door het vertrek van vele militairen de werkelijke macht van het centrale apparaat is versterkt.

De unificatie heeft zonder twijfel voordelen meegebracht. Ondersteunende functies, zoals verbindingen, geneeskundige diensten, materieeldiensten, enz., zijn efficiënter dan indien getripliceerd. *Ma-*

¹³ Zie ¹¹, blz. 251.

Relatief grote transportvloot

ritime Command en *Mobile Command* (de landmacht, binnenkort *Landforces Command*) beschikken ieder over een eigen luchtvaartgroep. Deze groepen staan onder bevel van *Air Command*, maar hun hoofdkwartier heeft dezelfde lokatie als het desbetreffende *command*. De dagelijkse bevelvoering is verzekerd via operationele controle van de zijde van het „vreemde” *command*.

Zou men misschien verwachten dat in de Canadese krijgsmacht in al die jaren een uitgewerkte interservice (*joint*) doctrine gestalte heeft gekregen, dan wordt men teleurgesteld. Ook de Canadese krijgsmacht heeft zich in de NAVO veel meer gericht op de samenwerking met bondgenoten dan op de interne samenwerking. Het ideale beeld van een organisatie naar het voorbeeld van de Amerikaanse mariniers is dus nooit verwezenlijkt. Wordt momenteel in andere landen serieus getracht in deze lacunes te voorzien, de Canadese krijgsmacht is nog steeds bezig zich via emancipatoir, krijgsmachtdeelgericht beleid te herstellen van de geleden schade als gevolg van de unificatie. Aandacht voor eigen doctrinevorming is er zeker wel, over interservice (*joint*) doctrinevorming hoort men zelden.

De Canadese strijdkrachten kwamen uit de Tweede Wereldoorlog met vijf divisies, de derde marine ter wereld en de vierde luchtmacht. Sindsdien is er op de sterkte voortdurend ingeleverd. Over enkele jaren zal de sterkte van de strijdkrachten 75.000 man bedragen. Met deze personeelssterkte zal de landmacht beschikken over drie brigades, de marine over 16 fregatten en de luchtmacht over ca. 125 jachtvliegtuigen. Met een budget van ca. C\$ 13 miljard/jaar is dat een geringe operationele sterkte.

Daarbij moet echter een aantal factoren in ogenschouw worden genomen. Canada is een enorm groot land en heeft daardoor veel verspreide infrastructuur, zoals een radarketen in het arctische gebied. Het barre klimaat maakt aanleg en onder-

houd daarvan tot een dure aangelegenheid. De grootte van het land impliceert grote reisafstanden. Door de geringe bevolkingsdichtheid kan in delen van het land nauwelijks sprake zijn van commercieel lonende luchtlijnen. De luchtmacht, die overigens tijdens het interbellum het noorden heeft opengelegd, is daardoor genoopt tot de exploitatie van een relatief grote transportvloot. Een analoge situatie doet zich voor in de *search and rescue*-sfeer. De marine tracht de Atlantische en de Pacifiche vloten met elkaar in evenwicht te brengen, maar heeft daarvoor eigenlijk vier bevoorradingschepen nodig.

Vele kosten zijn echter ook door de Canadese bestuursstructuur zelf geïnduceerd. Bases zijn voor afgelegen risico's veelal een schaarse bron van werkgelegenheid. Regionale politici voeren daarom intensieve lobbies om sluiting van „hun” basis te voorkomen. In een constitutioneel fragiel systeem als federaal Canada wordt maar al te gemakkelijk aan zulke pressie toegegeven. De meerkosten zijn voor Defensie. Een zelfde effect heeft het Canadese regionale industriebeleid. Om bepaalde regio's te appeiseren worden soms materieelaanschaffingsprogramma's gelanceerd, waarvan Defensie de extra-kosten voor zijn rekening moet nemen.

Kan men van de luchtmacht en de marine zeggen dat zij redelijk tot zeer modern zijn uitgerust, over de landmacht kan men moeilijk tot zo'n positief oordeel komen. Met de kwaliteit van opleiding en training zijn de landstrijdkrachten echter in staat veel te compenseren. Gegeven een gelijkblijvend defensiequotum kan het inhalen van de achterstand op materieelgebied alleen worden bereikt door personeelsreducties of het afstoten van infrastructuur. Het eerste lijkt in het licht van de taken waartoe men zich verbindt amper meer mogelijk, het tweede kan alleen via de weg van zware politieke weerstand worden bereikt.

Conclusie

In een tijdsgewricht waarin militaire capaciteiten vooral voor het optreden in crisissituaties lijken geschapen, is het niet eenvoudig aan het publiek uit te leggen dat ieder krijgsmachtdeel met het oog op thans moeilijk te omschrijven toekomstige onzekerheden over „volledige” gevechtscapaciteiten dient te beschikken. Als de soevereiniteit van een land sinds mensenheugenis niet echt bedreigd is ge-

weest, is het wel heel lastig plausibel te maken dat een voortgezette defensie-inspanning van een hoge kwaliteit nodig blijft. Was vroeger de loyaliteit aan de Britse zaak voldoende om grote mensenmassa's op de been te brengen, door de veranderende internationale en interne verhoudingen is zo'n inspanning niet meer zo vanzelfsprekend.

In het bestaan van Canada als zelfstandige staat is de nabijheid van de machtige VS altijd de dominante factor in de buitenlandse politiek geweest. Toen de VS zich na de Tweede Wereldoorlog tot een supermogenheid ontwikkelden heeft Canada zich aan een totale overvleugeling kunnen onttrekken door het lidmaatschap van de NAVO. Dat heeft Canada, tegen de betrekkelijk geringe kosten van stationering van troepen in Europa, een relatief sterke positie in de Westelijke wereld gegeven. Met het einde van de Oost-Westtegenstelling is die positie verzwakt en de stationering van troepen overzee in de ogen van de Canadezen niet langer relevant.

De bilaterale verhouding met de VS is op zich constant gebleven. Als de VS, daartoe internationaal voldoende gelegitimeerd, militair optreden, dan doet Canada nog steeds mee, zo is tijdens de Golfoorlog andermaal gebleken. Een verminderde Ame-

rikaanse neiging tot internationale profilering zal echter haar invloed op het Canadese veiligheidsbeleid niet missen. De Canadezen zullen dan nog minder zijn geneigd diepte-investeringen in de defensie te doen, tenzij zij rechtstreeks door de VS of een andere staat zouden worden bedreigd.

De tweede troefkaart naast de NAVO, engagement in VN-verband, krijgt momenteel het zwaarste accent. Canada is hier in het voordeel omdat het aan VN-operaties altijd veel meer aandacht heeft geschonken en ervaring heeft verzameld dan andere Westerse landen. Merkwaardig is dan ook dat de landmachtonderdelen die zich voor zulke operaties bij uitstek lenen, zonder onderscheid onder de hamer van de „veilingmeester” vallen. Gezien de huidige verplichtingen buitenslands is er dan ook nauwelijks meer ruimte voor civiele assistentie in een eventuele interne crisissituatie.

Niettemin, de *global village* behoeft zich in de toekomst geen zorgen te maken dat de Canadezen hun verantwoordelijkheden niet zouden kennen, tenminste als de geschiedenis in dit oordeel een betrouwbare graadmeter is. Een Nederlander met enige kennis van De Bevrijding past het niet hieraan te twifelen.

U bent actief dienend officier van KL of KLu,

maar gaat binnenkort de dienst verlaten.

U wilt echter wèl graag maandelijks de Militaire Spectator blijven ontvangen?

Dat kàn: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (contributie f 30,- per jaar; buitenland f 40,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en tevens viermaal per jaar „Mars in Cathedra”.

Meldt u als lid bij de secretaris: Beringlaan 13, 2803 GA Gouda

De positie van de Koerden na de Golfoorlog

Toen, na afloop van de Golfoorlog, de sji'ieten in het zuiden van Irak en de Koerden in het noorden in opstand kwamen, bleken de VS en hun Arabische bondgenoten terug te schrikken voor een dreigende desintegratie van Irak. Had president Bush tijdens de Golfcrisis het volk van Irak nog opgeroepen zich van zijn dictator te ontdoen, nu bestempelde hij aanvankelijk de opstanden als een binnenlandse aangelegenheid van Irak. Een sji'ietische overwinning zou immers de machtspositie van Iran in de regio versterken, terwijl ook van het Koerdisch separatisme ongewenste effecten voor de buurlanden (in het bijzonder Turkije) werden verwacht.

De Koerdische vluchtelingenstromen in de richting van Iran en vooral Turkije trokken echter dermate de aandacht van de media en de internationale publieke opinie, dat Westerse regeringen niet langer werkeloos konden blijven toezien. Op aandrang van Turkije en Europese regeringen (Duitsland en Groot-Brittannië) besloot president Bush uiteindelijk militair ingrijpen ten bate van de Iraakse Koerden niet langer uit te sluiten. De VN-Veiligheidsraad nam op 5 april 1991 resolutie 688 aan, die Irak gebood humanitaire hulp toe te laten. De geallieerden verklaarden een gebied in noord-Irak ten noorden van de 36e breedtegraad tot „beschermde zone”, waarbinnen het Iraakse leger niet meer zou mogen opereren. Onder geallieerde bescherming en op aandrang van hun eigen leiders, die vreesden dat de Iraakse Koerden een diasporaminderheid zouden worden, keerden de meeste Koerdische vluchtelingen terug naar hun woonplaatsen. Daardoor konden de Koerden in noord-Irak onder internationale bescherming een zekere mate van eigen autonomie en op 19 mei 1992 zelfs eigen parlementsverkiezingen realiseren.^{1*} Dit „democratische experiment” werd

* De deels zeer omvangrijke noten zijn ditmaal – teneinde het paginabeeld niet te verstoren – bij wijze van uitzondering aan het slot opgenomen. Red.

niet alleen door de buurlanden, maar ook door de VS met gemengde gevoelens gezien.

Geen Koerdische staat

De Koerdische kwestie is een gevolg van de kunstmatige staatsvorming in het Midden-Oosten na de Eerste Wereldoorlog. Als bewoners van de grensgebieden met eigen nationale aspiraties werden de Koerden zowel slachtoffer als medespeler in de regionale machtspolitiek. Turkije, Irak, Iran en Syrië huisvesten grote Koerdische minderheden, de strategische zuidflank van de Sovjet-Unie lag dichtbij en de VS en Israël toonden om eigen redenen ook grote belangstelling voor de Koerden als machtsfactor in de regio. Het Koerdische vrijheidsstreven werd door de diverse partijen vaak tegen elkaar gebruikt, zonder dat ook maar een der partijen werkelijk was geïnteresseerd in de realisatie van de Koerdische doelstellingen.

De overwegend islamitische Koerden onderscheidden zich door hun eigen (Indo-Iraanse) taal. Was in het Ottomaanse rijk de islam de voornaamste samenbindende factor, na de Eerste Wereldoorlog werd steeds meer nadruk gelegd op nationaal zelfbeschikkingsrecht. De veelal in stamverband levende Koerden keerden zich onder hun aga's (stamhoofden) in hun weinig toegankelijke berggebieden tegen het zich uitbreidende centrale gezag.²

De groeiende nadruk op de Koerdische identiteit, los van de weliswaar islamitische, maar Turkse, Iraanse of Arabische omgeving, was na de Eerste Wereldoorlog gestimuleerd door het alom gepredikte zelfbeschikkingsrecht der volken. Het door de overwinnaars gesloten Verdrag van Sèvres (1920) voorzag dan ook in de mogelijkheid van de oprichting van een Koerdische staat als een mandaat van de Volkenbond. De goeddeels door Koerden bewoonde Ottomaanse provincie Mosoel was echter in 1918 door de Britten bezet en die waren, ge-

zien de daar aangetroffen olievoorraden, niet van plan dat gebied weer snel te ontruimen. In Turkije maakte de Turkse nationalist Moestafa Kemal (Ataturk) zich meester van de macht (1922) en weigerde de nationale identiteit van de Koerden in oost-Turkije te erkennen. Groot-Brittannië en Frankrijk legden zich daarbij neer (het verdrag van Lausanne van 1923 tussen de geallieerden en Turkije noemde de Koerden zelfs niet eens meer), want ze waren niet van zins ten gunste van de Koerden militair op te treden. Bovendien zagen ze graag een „sterk” Turkije als bolwerk tegen de zo juist ontstane Sovjet-Unie. Voorts wilden de Britten Mosoel onderdeel maken van hun mandaatgebied Irak, hetgeen op aanbeveling van de Volkenbond in 1925 ook inderdaad gebeurde. Daarbij werd overwogen dat de Koerden onderling zeer verdeeld waren en dat hen binnen het Iraakse staatsverband zekere rechten zouden moeten worden toegekend.³

Daarmee was de feitelijke opdeling van het Koerdische gebied tot stand gekomen, die op het Koerdische nationalisme een beslissend stempel zou drukken. Sindsdien kwamen de Koerden vooral op voor hun rechten binnen de bestaande staatsverbanden, zodat er van een „pan-Koerdisch” nationalisme nauwelijks sprake zou zijn. Daarvoor verschilden sindsdien de belangen, opvattingen en politieke mogelijkheden en omstandigheden onderling te zeer.

De Koerden in Irak

Behalve de traditionele tribale en religieuze leiders (zoals sjeik Ahmed Barzani en in een later stadium diens broer moellah Moestafa Barzani), verzetten ook steeds meer jonge, beter geschoolde Koerden in de steden, aangestoken door het nationalisme, zich tegen de centralisatie door het Britse-Iraakse gezag. Bij de onafhankelijkheid van Irak vreesden de Koerden een Arabische overheersing en ze waren ontevreden over de garanties met betrekking tot hun nationale rechten (bv. het gebruik van de Koerdische taal). De regering in Bagdad weigerde aan eisen van regionale autonomie, laat staan onafhankelijkheid, voor Koerden of andere groepen tegemoet te komen omdat zij beseftte dat daarmee het voortbestaan van de hele kunstmatige staat Irak ter discussie zou komen, maar ook vanwege het strategische en economische belang (olie) van Koerdistan. De onderlinge verdeeldheid van de Iraakse

Koerden langs tribale en ideologische lijnen (feodale leiders hadden dikwijls vooral hun eigen en stambelangen op het oog) verschafte de centrale regering vrijwel steeds mogelijkheden diverse stammen en groepen Koerden tegen elkaar uit te spelen of tegen elkaar op te zetten. Bovendien woonden in het Koerdische gebied ook andere bevolkingsgroepen (zoals Arabieren en Turkmenen). Koerdische opstanden konden dan ook steeds met behulp van andere Koerden worden onderdrukt. De legendarische Koerdenleider, het stamhoofd moellah Moestafa Barzani, ging na mislukte opstanden in ballingschap in de Sovjet-Unie. Hij kon pas weer in Irak terugkeren nadat een revolutie op 14 juli 1958 een eind had gemaakt aan de pro-Britse monarchie. De nieuwe republikeinse machthebber, de nationalistische kolonel Abdoel Karim al Qassem, zocht voor zijn wankele bewind onder andere steun bij de Koerden. De nieuwe grondwet noemde hen uitdrukkelijk als „partners binnen de Iraakse staat”.⁴ Barzani's Koerdische Democratische Partij (KDP) werd toegestaan en bleef sindsdien in de Iraakse politiek een factor van betekenis. Om te voorkomen dat Barzani zijn machtspositie te zeer zou uitbreiden, trachtte Qassem echter diens anti-feodale Koerdische tegenstanders tegen hem uit te spelen. In 1961 leidde dat tot een nieuwe revolte van Barzani tegen het centrale gezag in Bagdad, die uiteindelijk in februari 1963 bijdroeg tot Qassem's val. Een soortgelijk patroon speelde zich af onder Qassem's opvolgers, de gebroeders Aref (1963/68). Zij trachtten met autonomiebesprekingen de Koerden tevreden te stellen, tegelijkertijd verdeeldheid te zaaien, diverse Koerdische groepen tegen elkaar uit te spelen en opstandelingen uit te schakelen.

Verdeeldheid

Tegen het traditionele leiderschap van Barzani⁵ rees binnen de Koerdische nationale beweging in Irak verzet, vooral onder studenten, scholieren en intellectuelen in de steden. Sommigen van hen onderhielden banden met de Iraakse Ba' thpartij, die een socialistische en anti-feodale politiek zei voor te staan. Deze partij greep in 1968 de macht in Bagdad. Eenmaal aan de macht, zette zij echter de traditionele Iraakse verdeel-en-heerspolitiek tegenover de Koerden voort. Zo sloot het regime in maart 1970 een autonomie-overeenkomst met Barzani's KDP, terwijl het tegelijk diens Koerdische oppo-

Zoals duidelijk blijkt uit het gerasterde gebied bestrijkt Koerdistan delen van Turkije, het GOS, Syrië, Irak en Iran.

santen steunde. Over aard en omvang van de autonomie zou nog worden onderhandeld, maar al spoedig zou blijken dat beide zijden elkaar vrijwel van meet af aan volledig wantrouwden en dubbelhartig handelden.⁶ Hoewel sommige afspraken door Bagdad werden nagekomen⁷, rezen er met name conflicten over de positie van Kirkoek, een stad met een gemengde bevolking en een Koerdisch achterland, maar tevens het centrum van de rijkste olievelden van Irak. Terwijl de beloofde volkstelling uitbleef, voerde de Iraakse overheid hier een actieve arabiseringspolitiek en het leger verdreef Koerden uit dorpen in de omgeving.

Barzani zocht ondertussen toenadering tot o.a. de VS, Iran en Israël. Nadat in 1971 de laatste Britse troepen het gebied van de Perzische Golf verlieten, wierp de sjah van Iran, daartoe aangemoedigd door de Amerikaanse Nixon-doctrine, zich op als de nieuwe regionale grootmacht. Het jaar daarop tekende Irak een vriendschapsverdrag met de Sovjet-Unie en gaf president Nixon de CIA opdracht Barzani's Koerden van wapens te voorzien. Ook Israël had er alle belang bij Irak te destabiliseren door de Koerden te steunen.

Barzani's relaties met Bagdads aartsvijanden Iran, de VS en Israël riepen de woede van de Ba'th-leiders in Bagdad op. Zijn machtige beschermheren verleidden Barzani ertoe zich steeds zelfstandiger op te stellen en met zijn pesj merga's (vrijheids-

strijders; „zij die de dood onder ogen zien”) als het ware al een Koerdische staat in de staat Irak te vestigen. Een in 1974 eenzijdig door het Ba'th-bewind opgestelde Autonomiewet werd door Barzani verworpen, maar veroorzaakte overigens, zoals bedoeld, grote verdeeldheid onder de Iraakse Koerden. Barzani begon een nieuwe opstand tegen Bagdad, die met moderne wapens werd uitgevochten, grote vluchtelingenstromen veroorzaakte en tot een oorlog tussen Irak en Iran dreigde te escaleren. Het Iraakse leger slaagde erin de voornaamste steden te veroveren en de pesj merga's in de bergen terug te dringen, maar de Koerdische opstand kon pas worden onderdrukt, nadat Iran zijn steun aan de Iraakse Koerden stopzette. In de OPEC-conferentie in Algiers tekenden de sjah en vice-president Saddam Hoessein op 6 maart 1975 een akkoord, dat voorzag in „vertrouwen en veiligheid langs de grenzen en een strikte en efficiënte controle op alle subversieve infiltratie”. In ruil daarvoor kreeg Iran zijn zin in het grensgeschil over de grensrivier Sjat al Arab. Iran zou geen openlijke oorlog met Irak willen riskeren ter wille van de Koerden⁸; bovendien vielen destijds de oliebelangen van beide landen samen.

De ineensstorting van de Koerden-opstand in Irak had voor de aanhangers van Barzani desastreuze gevolgen. De KDP werd verboden, talrijke Koerden werden geëxecuteerd, naar schatting een kwart miljoen vluchtte naar Iran. Tienduizenden anderen werden door de regering gedeporteerd naar „mo-

deldorpen", waar zij door Iraakse militairen werden „beschermd”.

Binnen de verslagen Koerdische nationale beweging in Irak was grote verdeeldheid ontstaan. Een aantal Koerdenstammen steunde Bagdad (de Yash = de „ezels”). Maar diverse andere groepen Iraakse Koerden reorganiseerden zich. Boeren verzetten zich tegen de verwoesting van hun dorpen en trokken met guerrillero's de bergen in. Jalal Talabani had in 1975, met Syrische steun, een nieuwe partij, de PUK (Patriottische Unie van Koerdistan) opgericht. Het leek alsof aan de traditionele Koerdische elite een zware slag was toegebracht en de leiding van het verzet overging in handen van meer links georiënteerde Koerden uit de steden. Moellah Mostafa Barzani besloot de strijd op te geven en vertrok naar de VS, waar hij in 1979 stierf. Fel beconcurrerd door de PUK poogde ondertussen een jonge generatie Koerden met de zonen van moellah Mostafa Barzani, Massoed en Idris, in Iran en Europa de KDP (aanvankelijk onder de benaming „Voorlopig Leiderschap”) nieuw leven in te blazen.

De Koerdische factor in de oorlog tussen Iran en Irak

Het uitbreken van de oorlog tussen Irak en Iran in september 1980 leek de Koerdische beweging nieuwe mogelijkheden te bieden. Beide partijen waren immers bereid elkaars Koerden te steunen om het bewind van hun tegenstander te ondermijnen. De samenwerking, die de islamitische republiek Iran aanging met de KDP van Irak, ging zelfs zover dat de KDP met Iraanse troepen samen streed tegen de Koerdische bewegingen in Iran (KDPI en Komala, die links georiënteerd en anti-Barzani waren en op hun beurt relaties met Bagdad onderhielden). Daarmee werd opnieuw het patroon bevestigd dat Koerden zich door regeringen tegen elkaar lieten gebruiken.

In Iran had korte tijd een Koerdische republiek in Mahabad bestaan (1945/46), maar deze was ten onder gegaan toen de steun van de Sovjet-Unie wegviel. De overwegend links georiënteerde Koerdische bewegingen in Iran waren door de sjah steeds onderdrukt, en na de islamitische revolutie van Khomeini in 1979 kwamen ze opnieuw in conflict met Teheran. De Iraanse Koerden, de KDPI, met als voornaamste leider Ghassemloo, moesten echter niets hebben van de Iraakse KDP, die op haar

beurt weer overhoop lag met de Iraakse PUK van Talabani.

De verdeeldheid onder de Koerden werd uiteraard door Saddam Hoessein gretig aangegrepen, vooral toen hij Koerdische steun kon gebruiken in zijn niet geheel fortuinlijk verlopende oorlog tegen Iran. Tijdens de oorlog ontstond in het grensgebied een zone van waaruit diverse oppositiebewegingen vrijelijk opereerden. In de zomer van 1983 opende Iran een grote aanval op Iraaks Koerdistan. Terwijl de KDP aan de zijde van Iran streed, bereikte de PUK in december 1983 een bestand met Bagdad, waardoor zij de mogelijkheid kreeg zich te reorganiseren en haar positie ten koste van de KDP te versterken.

Het was echter onvermijdelijk dat de toenadering tussen Bagdad en een deel der Koerden slechts tijdelijk (want opportunistisch) zou zijn. De kwestie van de „arabisering” van Koerdistan, de positie van Kirkoek, de Iraakse pogingen een *cordon sanitaire* langs de grenzen te scheppen, de bevoegdheden van de Koerdische Assemblee, de besteding van de olieinkomsten, vormden even zovele problemen, die wel tot een breuk moesten leiden als de tijd daarvoor rijp was.

Een reeks incidenten leidde in 1986 ertoe dat de PUK en andere Koerdische partijen toenadering tot elkaar zochten en zich gezamenlijk tegen het Iraakse regime keerden.⁹ In 1987 vormden zij het Iraakse Koerdistan Front, dat met o.a. Iraanse steun zich kon vestigen in „bevrijde gebieden” van Iraaks Koerdistan. De oorlog tussen Iran en Irak liep toen echter al ten einde. De VN-Veiligheidsraad had in juli 1987 resolutie 598 aangenomen, die de strijdende partijen opriep de strijd te staken. Irak gaf hieraan gehoor, maar Iraans geestelijk leider ayatollah Khomeini was pas na een reeks Iraakse overwinningen in de zomer van 1988 bereid „de gifbeker te drinken”. De wapenstilstand betekende in feite opnieuw een stopzetting van de Iraanse steun aan de Iraakse Koerden. De wraak van de Ba' thpartij was toen al begonnen.

Halabja

Begin 1987 begon een reeks buitengewoon hardhandige acties tegen de Koerden. Tienduizenden werden gedeporteerd en hun dorpen systematisch verwoest. De aanval met gifgas op het Koerdische stadje Halabja in maart 1988, waarbij duizenden in-

woners omkwamen, schokte de wereld, maar stond niet op zichzelf. In april werden opnieuw chemische wapens ingezet tegen Koerdische dorpen in de provincies Soeleimaniyah en Arbil. De aanvallen veroorzaakten massale paniek en brachten in de zomer een grote vluchtelingenstroom op gang, waardoor het Iraakse doel: het ontvolken van grensgebieden, werd gerealiseerd.¹⁰ Het programma van gedwongen hervestiging in nieuwe steden (*Saddam towns*) werd verder opgevoerd, zonder dat de wereld zich het lot van de Iraakse Koerden al te zeer aantrok.

Zeker in de latere fasen van de Iraaks-Iraanse oorlog hadden het Westen in het algemeen en de VS in het bijzonder steeds meer de neiging de Iraakse zijde te kiezen tegen het fundamentalistische Iran. Het waren niet zozeer de massale schending van de mensenrechten en de positie van de Koerden en andere groepen in Irak, maar vooral het ambitieuze bewapeningsprogramma, de dreigende versterking van het machtsverwicht in de regio en uiteindelijk de bezetting van Koeweit waardoor het Westen zich tegen Irak keerde.

Na afloop van de daaruit voortgekomen Golfoorlog brak in maart 1991 in Iraaks Koerdistan een opstand uit. Ditmaal namen niet zozeer de pesj merga's het voortouw, maar de Koerdische bevolking in de steden. Ook Koerdenleiders, die tot dan toe steeds de zijde van Bagdad hadden gekozen, steunden de opstand. Maar al in de eerste week van april slaagden de Iraakse elitetroepen erin met veel geweld de voornaamste steden (Kirkoek, Arbil, Dahok en Zakho) te heroveren. Het leger richtte grote verwoestingen aan; naar schatting 50.000 Koerden kwamen om. Pesj merga's slaagden erin lokaal stand te houden. Ondertussen kwamen enorme vluchtelingenstromen op gang naar Iran en Turkije en zij confronteerden de wereld indringender dan ooit tevoren met het Koerdische probleem. President Bush hield aanvankelijk vast aan een politiek van strikte non-interventie, maar de publieke opinie, de Europese bondgenoten en Turkije (dat van de Koerdische druk op zijn grens wilde worden verlost) drongen aan op ingrijpen. De VN-Veilighedsraad nam resolutie 688 aan, die „de onderdrukking van de Iraakse burgerbevolking in grote delen van Irak, waaronder het meest recent de door Koerden bewoonde gebieden” veroordeelde, omdat „de gevolgen daarvan de internationale vrede en veiligheid bedreigen.” De resolutie gelastte Irak

„internationale humanitaire organisaties onmiddellijk toe te laten” en rechtvaardigde daarmee directe bemoeienis met de interne aangelegenheden van Irak. Het plan van de Britse premier Major om enclaves (*safe havens*) op te richten en het bevel van de VS aan Irak, te stoppen met alle militaire activiteit ten noorden van de 36e breedtegraad moesten de veiligheid van teruggekeerde vluchtelingen waarborgen. De geallieerde operatie om de terugkeer van de vluchtelingen te begeleiden (met 17.000 militairen uit Frankrijk, Duitsland, Italië, Nederland, de VS en Groot-Brittannië) leidde tot de aftocht van het Iraakse leger uit o.a. Zakho en Dahok. De geallieerde operatie droeg echter uitdrukkelijk een tijdelijk karakter en nadat in juni 1991 de laatste vluchtelingenkampen bij de Turkse grens waren gesloten, begon de geallieerde terugtrekking. De Amerikaanse luchtmacht bleef nog in Inçirlik (Turkije) om eventueel in te grijpen, mocht het Iraakse leger opnieuw tegen de Koerden optreden.

Het vertrek van de geallieerde troepen en de onzekerheid over de duur van de aanwezigheid van de garantiemacht in Turkije plaatsten de Koerdische leiders nu voor een dilemma. Aan de ene kant hadden ze geen enkel vertrouwen in het regime van Saddam Hoessein en werkten ze samen met andere oppositiekrachten om hem ten val te brengen.¹¹ Anderzijds beseften ze, ook door de ervaringen uit het verleden, dat de geallieerde veiligheids garanties en met name de houding van Turkije uiterst onzeker waren. Het besef, dat uiteindelijk het Koerdische probleem toch in het kader van de Iraakse staat moest worden opgelost, en het feit dat de regering in Bagdad in een zwakkere positie verkeerde dan ooit tevoren openden voor de Koerden de mogelijkheid nu (althans tijdelijk) optimale concessies af te dwingen. Vandaar dat, tot verbazing van velen in en buiten Koerdische kring, Koerdische leiders (Talabani en Barzani) in april 1991 toch onderhandelingen met Saddam Hoessein begonnen. Het wedden op meer paarden paste echter geheel in de traditionele Koerdische politiek tegenover het centrale gezag in Bagdad en werd ook door de meeste Koerdenleiders gesteund. Zij hoopten immers juist nu Koerdische politieke eisen te kunnen realiseren. Bovendien was gebleken op hoe weinig steun de andere oppositiegroepen, met name de sji'ieten, in het Westen en de Arabische wereld genoten. De gespreksronden tussen de regering en Koerdi-

sche delegaties o.l.v. Jalal al Talabani (PUK) en Massoud Barzani (KDP) legden echter toch weer tal van meningsverschillen bloot o.a. over internationale garanties, de status van Kirkook, het vraagstuk van de democratie in heel Irak en de eis van Bagdad dat de Koerden alle banden met het Westen zouden verbreken en met de Ba'htpartij zouden samenwerken. Nadat in augustus het overleg was afgebroken, poogde Bagdad de Koerden verder onder druk te zetten door voor hun gebied een economische blokkade af te kondigen en zijn bestuur uit noord-Irak terug te trekken. Dit dreigde in Koerdistan een economische noodsituatie te veroorzaken, maar het schiep tevens een bestuurlijk vacuüm. Dit vacuüm werd door de Koerdenleiders, verenigd in het Koerdistan Front, aangegrepen om in mei 1992 verkiezingen voor een Koerdische Nationale Assemblee te houden. Men beriep zich daarbij expliciet op het akkoord van 1970. Hoewel van Koerdische zijde werd beklemtoond hoezeer de verkiezingen in overeenstemming waren met de letter van de Iraakse wet, zagen velen hierin toch een eerste stap op weg naar verregaande zelfstandigheid. De VS, die zich reeds op het standpunt van het handhaven van de territoriale integriteit van Irak hadden gesteld, maar anderzijds verlegen waren met het politiek overleven van Saddam Hoessein en het democratische experiment van de Koerden niet konden afwijzen, reageerden ietwat dubbelzinnig. Toen het Iraakse leger dreigde de verkiezingen gewapenderhand te verstoren, reageerde de woordvoerder van president Bush met een krachtige verklaring, waarin Irak werd gewaarschuwd de verkiezingen niet te verstoren, maar ook werd tegelijkertijd gesteld dat de verkiezingen niet mochten leiden tot een eigen Koerdische staat. Ook Turkije bezag de verkiezingen in Iraaks Koerdistan met de grootste mogelijke argwaan; de uitwerking hiervan op de eigen Koerdische bevolkingsgroep was immers onvoorspelbaar.

Turkse en Iraakse Koerden

De meeste Koerden wonen in Turkije, hun nationale identiteit is echter sinds Kemal Atatürk steeds systematisch ontkend. Koerden werden vroeger als „berg-Turken” aangeduid en uitingen van hun eigen taal of cultuur waren verboden. Aangezien het Koerdische gebied in het onderontwikkelde oosten ligt en veel ongeschoolde arbeiders naar de grote

steden trokken, draagt het Koerdische vraagstuk in Turkije ook een onmiskenbaar sociaal-economisch aspect. Hierdoor en door de harde onderdrukking radicaliseerde de nationale Koerdische beweging in Turkije en waren veel Koerden actief in links-georiënteerde bewegingen.

Eind jaren '70 werd in de oostelijke provincies de staat van beleg afgekondigd en vooral na de staatsgreep van september 1980 trad het leger buitengewoon hard op tegen de Koerden. In de jaren '80 nam de zich marxistisch noemende Koerdische Arbeiderspartij PKK van Abdoellah Ocalan het voortouw bij het Koerdische verzet in Turkije. De organisatie pleegde aanslagen op Turkse leger- en politiestations, maar ook op Koerdische handlangers van de Turkse overheid (de zg. dorpswachters) en hun familieleden. Hoewel de gewelddadige methoden en de radicale stellingname van de PKK aanvankelijk veel Koerden afstootten, bleek de partij zich toch te ontwikkelen tot de enige serieuze Koerdische oppositie in Turkije, die haar activiteiten steeds meer het karakter van een guerrilla wist te geven.

De PKK kreeg steun van Syrië, dat bases in de Libanese Beka'a-vallei beschikbaar stelde. Damascus gebruikte zijn steun aan de Turkse Koerden als wisselgeld bij conflicten met Turkije over o.a. de verdeling van het water van de Eufraat. In de nasleep van de Golfoorlog vond enige toenadering plaats tussen Turkije en Syrië, waarop aan de PKK in Syrië en Libanon beperkingen werden opgelegd. Thans lijkt echter de PKK in toenemende mate op steun van Irak te kunnen rekenen. Als „revolutionaire” en „anti-imperialistische” organisatie keert de PKK zich met steun van Saddam Hoessein tegen de Turkse staat en tegen de rol van de VS in de regio en daardoor kwam zij in conflict met de Iraakse Koerden.

Met het eind van de Koude Oorlog en de militaire victorie in de Golfoorlog zijn de VS in het Midden-Oosten de dominante macht geworden. De Sovjet-Unie is als machtsfactor weggefallen, maar de Turkse rol in de regio is veel prominenter geworden. De Iraakse Koerdenleiders, door de PKK toch al beschouwd als feodale heersers, hebben voor hun politieke, militaire en economische overlevingskansen de geallieerden en Turkse steun nodig. De Turkse regering onderhoudt sinds de Golfoorlog, mede met het oog op de eigen Koerdenproblematiek, officieuze contacten met de voornaamste

Iraakse Koerdische partijen (KDP en PUK), die verbindingkantoren in Turkije hebben geopend. Ankara heeft Barzani gevraagd een halt toe te roepen aan de activiteiten van de PKK vanuit het grensgebied, dat door zijn KDP wordt beheerst. Toen het Iraakse Koerdistan Front inderdaad hiertoe overging, ook om een eind te maken aan Turkse bombardementen op PKK-stellingen in noord-Irak, reageerde de PKK, in navolging van Bagdad, met een blokkade van Iraaks Koerdistan. De PKK wist door bedreigingen een eind te maken aan de voor Iraaks Koerdistan noodzakelijke voedseltransporten en de lucratieve smokkelhandel in olie door Turks(-Koerdische) vrachtwagenchauffeurs. Dit dreigt, samen met de politiek toch al onzekere toekomst van dit gebied, tot een nieuwe rampsituatie te leiden.

Door deze belangentegenstelling zijn de Turks-Koerdische PKK en de Iraaks-Koerdische KDP en PUK lijnrecht tegenover elkaar komen te staan, daarmee nog eens onderstrepend hoezeer de Koerden vooral hun eigen belangen binnen de bestaande staten behartigen en daardoor met elkaar in conflict kunnen komen.

In de afgelopen jaren lijken zich echter ten aanzien van de Koerden twee nieuwe ontwikkelingen te hebben voorgedaan. In Iraaks Koerdistan heeft de onderlinge rivaliteit tussen de diverse stammen onder druk van de voortdurende noodsituatie en hun lotsverbondenheid plaats gemaakt voor het besef dat samenwerking noodzakelijk is. De partijen, die elkaar vroeger fel hadden bestreden, besloten nu één lijn te trekken en nauw samen te werken. Na

afloop van de verkiezingen, die in een welhaast feestelijke sfeer verliepen, kwamen de voornaamste Koerdenleiders van Irak bijeen om gezamenlijk de uitslag vast te stellen, waarbij er „geen winnaars en geen verliezers” mochten zijn. De leiders van de grootste partijen, Massoed Barzani (KDP) en Jalal Talabani (PUK) beseften alle conflicten uit het verleden te moeten laten rusten en ertoe te zijn veroordeeld met elkaar samen te werken. Bij de samenstelling van de Uitvoerende Raad nodigden de KDP en de PUK ook kleinere partijen uit deel te nemen, hoewel ze niet in het parlement waren vertegenwoordigd.¹² Terwijl oude ideologische tegenstellingen veel van hun scherpte verloren, werden de officiële Koerdische eisen gematigd en werd nadruk gelegd op de legitimiteit ervan binnen het Iraakse staatsverband.

In de tweede plaats is de internationale dimensie van de Koerdenproblematiek duidelijk naar voren gekomen. Ook de VN beschouwen het niet louter meer als een binnenlandse aangelegenheid. Hoewel hun houding op den duur onzeker is, hebben de VS zich gecommitteerd en, mede door de recente ontwikkelingen, is Turkije gedwongen geweest zijn politiek tegenover de eigen Koerden enigszins bij te stellen. Tegelijk met de voorzichtige samenwerking met de Iraakse Koerden, is de regering in Ankara geleidelijk overgegaan tot een gedeeltelijke erkenning van de eigen identiteit van de Koerden. Door bepaalde culturele en taaluitingen toe te staan en beloftes de economische ontwikkelingen van oost-Turkije te stimuleren hoopt men ook de PKK de wind uit de zeilen te nemen.

Noten

¹ Dit betrof de zone ten noorden van de 36e breedtegraad, alsmede een gebied rond de Stad Soelaimaniyah dat de Koerdische vrijheidsstrijders zelf hadden veroverd, maar niet het gehele gebied dat de Koerden voor hun autonomie claimden; de stad Kirkoek bv. bleef onder controle van de centrale Iraakse regering.

² Er worden diverse Koerdische dialecten en subdialecten gesproken, waarvan het Koermanji ten noorden van Mosoel en het Sorani in het zuiden de voornaamste zijn. MacDowall (Minority Right group, Londen) schatte in 1980 dat de Koerden ongeveer 23% van de bevolking van Irak uitmaken (19% van de bevolking van Turkije, 10% van die van Iran); de meeste Koerden behoren tot de sjafetische school van de soennistische richting van de islam, maar kleinere groepen behoren ook tot de sji'ieten, de Jezidi's en andere richtingen. De identiteit heeft ook veel te maken met afstamming, al hebben veel inwoners van steden hun tribale identiteit opgegeven. In het bergland, dat zich traditioneel aan het centrale gezag onttrok, bestaat een lange tribale traditie; zie: P. G. Kreyenbroek en S. Sperl (eds) – *The Kurds, a contemporary overview*. Londen (1992), en M. van Bruinessen – *Agha, Sheikh and State; The social and political structures of Kurdistan*. Londen (1992).

³ *The League of Nations Commission considered that 'if the ethnic argument alone had to be taken into account, the necessary conclusion would be that an independent Kurdish state should be created, since the Kurds form five-eighths of the population... Of the Kurds who inhabit the disputed territory, those who live north of the Greater Zab are, as regards language, ethnic affinities, and personal and economic relations, more closely connected with the Kurds of Turkey, whilst those live south of the Lesser Zab have more in common with the Kurds of Iran'.*

At the recommendation of a Commission of Inquiry the League of Nations decided in December 1925 that the former Ottoman vilayet of Mosul should be attached to Iraq. But there were some conditions, among them: 'The desire of the Kurds that the administrators, magistrates and teachers in their country be drawn from their own ranks, and adopt Kurdish as the official language in all their activities, will be taken into account'. The Kurds of Mosul and Arbil favoured the Hashimite King Faisal of Iraq, while the Kurds of Sulaimaniyah were hostile.

⁴ Art. 3 stelde dat de Koerden en de Arabieren „partners zijn binnen de natie”. „De grondwet garandeert hun rechten binnen het raam-

werk van de republiek Irak", maar enigszins in strijd hiermee lijkt art. 2 dat stelt „dat de Iraakse staat een onscheidbaar onderdeel van de Arabische natie is”.

⁵ In tegenstelling tot veel andere bevrijdingsbewegingen in die tijd werd de Koerdische opstand vooral geleid door traditionele, veelal tribale leiders en zocht zij steun bij „imperialistische” mogendheden (Van Bruinisse (1978)2). *In this time there was Soviet patronage of the Iraqi's and support of imperial Iran and the US for the Kurds. It was in many cases the chieftain's position that decided whether a tribe would join the Kurdish movement, try to remain neutral or actively oppose it* (Van Bruinisse, 7).

⁶ In de nieuwe grondwet werd de Koerdische nationaliteit naast de Arabische uitdrukkelijk erkend. Het Koerdisch werd een officiële taal; in bestuur en onderwijs en in de politieke leiding zouden Koerden worden opgenomen (onder andere een vice-president en vijf ministers). Koerden mochten hun eigen organisaties oprichten en binnen vier jaar zouden zij zelfbestuur krijgen. Zie ook MacDowall in P. G. Kreyenbroek (2)27.

⁷ Nagekomen werden: de benoeming van een aantal Koerdische ambtenaren, KDP-leden tot gouverneurs van Arbil en Dohok, de amendering van de grondwet, Koerdische politiechefs in de Koerdische provincies, agrarische hervormingen, de bouw van scholen en ziekenhuizen. (Zie: Sa'ad – *Iraq and the Kurdish question 1958-1970*. Ithaca Press, London (1981); E. Ghareeb – *The Kurdish question in Iraq*. Syracuse University Press (1981)).

⁸ H. Kissinger – *White House years*. Boston (1979)1265.

⁹ *The execution of 24 young Kurds in Sulaymaniyah for desertion and the shooting of a number of students at Arbil University in March*

1984. Talabani's brother sheikh Hama Salih and his two daughters were killed by Jash. On October 18 PUK broke off negotiations after Turkish intervention threatening to cut off the oilpipeline. The ceasefire and the negotiations between Baghdad and Talabani broke down in 1985 (press conference 1986) and KDP, PUK and some smaller Kurdish parties united against the regime of Saddam Hussein.

¹⁰ D. A. Korn en K. Roth – Human rights in Iraq. *Middle East Watch* (1990). Zie ook: M. van Bruinisse – De situatie van de Koerden sinds de Golfoorlog. *Int. Spect.* 42(1988)(3)174.

¹¹ Iraakse oppositie vergadert 11-13 maart in Beiroet; 400 afgevaardigden van 30 oppositiegroepen, waaronder 17 leden van het in december 1990 in Damascus opgerichte Iraakse Nationaal Gezamenlijk Actiecomité. Zie ook: R. Soeterik – De lange mars van de Iraakse oppositie. *Int. Spect.* 45(1991)(6)369.

¹² Zie ook het rapport over de verkiezingen in Iraaks Koerdistan: R. Hoff, M. Leezenberg en P. Muller – *Elections in Iraqi Kurdistan. An experiment in democracy*. Pax Christi Internationalis, Brussel (1992). Onder andere door de kiesdrempel van 7% waren de Koerdische tak van de Iraakse communistische partij, de islamitische beweging, de volksdemocraten (KPDP), de socialisten (KSP) en de democratische onafhankelijkheidspartij (PASOK) niet in de Assemblée terechtgekomen. De laatste drie partijen besloten in juni 1992 een fusie aan te gaan. De PUK eist Koerdisch zelfbestuur in een Iraakse federatie en staat uiterst huiverig tegenover contacten met het Ba'thregime in Bagdad, de KDP spreekt over autonomie binnen het Iraaks staatsverband en is bereid met het huidige regime in Bagdad hierover te onderhandelen. Opmerkelijk is dat de recente fusie van KSP, KDPD en PASOK in haar programma sprak van Koerdische onafhankelijkheid.

U bent lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap,

tevens actief dienend officier van de KL of KLu, en u gaat de dienst verlaten?

Meldt u dat dan s.v.p. even aan de ledenadministratie (Karel Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk), dan wordt ervoor gezorgd dat u de Militaire Spectator blijft ontvangen!

drs. H. G. Geveke en drs. W. N. A. Hoeke

Defensie onder druk

Strategische verandering in de krijgsmacht

In vergelijking met een aantal jaren geleden bevindt de Nederlandse krijgsmacht zich in een weinig florissante positie. Het defensiebudget gaat sterk omhoog, het personeelsbestand wordt drastisch ingekrompen, wapensystemen, vliegvelden, kazernes, oefenterreinen en bases worden afgestoten, militaire doctrines zijn niet langer toereikend. Diverse onderdelen van de krijgsmacht zien om uiteenlopende redenen hun middelen en formaties afnemen of staan zelfs op het punt te worden opgeheven. De krijgsmacht gaat moeilijke tijden tegemoet.

Uit de organisatiekundige literatuur is bekend dat het voor het overleven van een organisatie in moeilijke tijden van groot belang is adequaat te reageren op de veranderingen in de omgeving van de organisatie [2]. Daarbij doet zich echter direct een groot dilemma voor: naarmate de omgeving van een organisatie turbulenter is en meer druk uitoefent op de organisatie wordt het voldoen aan specifieke eisen vanuit die omgeving een steeds nijpender probleem. De krijgsmacht ziet zich momenteel met dit levensgrote dilemma geconfronteerd. De organisatie opereert in een uitermate turbulente omgeving: de ontspanning tussen Oost en West, het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en het Warschau-Pact, nieuwe geweldsuitbarstingen zoals de Golfoorlog en de burgeroorlogen in het voormalige Joegoslavië en het nieuwe Gemenebest van Onafhankelijke Staten, de pogingen te komen tot een volwaardige Europese Politieke Unie en de daarmee samenhangende plannen voor een Europees defensiebeleid en een Europese krijgsmacht, een herbezinning op het

Men dient voor ogen te houden dat niets qua voorbereiding moeilijker, qua succes twijfelachtiger en qua uitvoering gevaarlijker is dan zich opwerpen als iemand die vernieuwingen wil doorvoeren. (MACHIAVELLI [1])

NAVO-verdrag, haar strategie en commandostructuur en de maatschappelijke en politieke discussies over het opheffen van de dienstplicht [3]. Bovendien ondergaat ook de krijgsmacht de invloed van politieke maatregelen zoals bezuinigingen en de zogeheten grote operaties, waarbij wordt gestreefd naar een kleinere, effectiever en efficiënter opererende overheid [4].

Al deze ontwikkelingen oefenen een grote druk uit op de defensieorganisatie: de krijgsmacht is in toenemende mate te typeren als een *organisatie onder druk*. Het omgaan met die druk wijst op de noodzaak tot strategische verandering: hoe kan een zodanige koerswijziging worden uitgestippeld dat efficiënt en effectief functioneren onder de nieuwe omstandigheden mogelijk wordt en blijft? In de krijgsmacht is men momenteel druk doende op dit soort vragen een passend antwoord te vinden. In de Defensienota werd al een ingrijpende reorganisatie aangekondigd [5]. Uit de vele persberichten, lezingen en conferenties die daarna zijn gevolgd, kan men opmaken dat de discussie over de herstructurering nog lang niet is voltooid. Op dit moment is het nog ongewis welke consequenties de vele plannen en voornemens voor het toekomstige opereren van de krijgsmacht zullen hebben. Het is ook niet zeker of de komende prioriteitnota daarin voldoende helderheid schept. Het kan in dit verband geen kwaad om eens te reflecteren op het thema *strategische verandering in de krijgsmacht*.

In dit artikel willen wij ingaan op de vragen op welke wijze, met welke resultaten en onder welke randvoorwaarden strategische veranderingsprocessen in de krijgsmacht worden gestuurd. Om die vragen te beantwoorden zullen wij eerst een blik werpen op enkele belangrijke veranderingen die de krijgs-

De auteurs zijn werkzaam bij de vakgroep Bestuurskunde van de RU Leiden. Drs. Geveke bereidt een dissertatie voor over bureaucratische politiek in het openbaar bestuur; drs. Hoeke doet promotieonderzoek naar strategische veranderingsprocessen bij Defensie. Zij danken dr. P. 't Hart en dr. ing. J. M. de Heer voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

macht in de naoorlogse periode heeft ondergaan. Vervolgens gaan wij in op het begrip strategische verandering. Daarbij worden verschillende theoretische visies onderscheiden. Voorts wordt ingegaan op kenmerken van organisaties onder druk. Wat kunnen wij verstaan onder organisationele druk en welke invloed heeft die druk op het functioneren en veranderen van organisaties, in het bijzonder de krijgsmacht? Het antwoord op die vragen is van belang omdat het veranderen van de krijgsmacht naar onze mening alleen voldoende kans van slagen heeft als ook rekening wordt gehouden met de positieve en negatieve consequenties van organisationele druk. Betoogd wordt dat organisaties die onder druk staan te maken hebben met een besluitvormingsparadox. Er worden enkele strategieën behandeld waarmee organisaties onder druk uit deze paradox kunnen geraken en welke mogelijkheden er in dat opzicht bestaan voor de krijgsmacht. Daarna worden de condities voor succesvolle strategische verandering in de krijgsmacht besproken. Het artikel wordt besloten met enkele conclusies en een vooruitblik.

Organisatieverandering in de krijgsmacht

De Nederlandse krijgsmacht heeft in de loop der jaren enkele omvangrijke veranderingen ondergaan. Spitste voor de Tweede Wereldoorlog de discussie over de wenselijkste organisatie zich vooral toe op de samenvoeging van het ministerie van oorlog en het ministerie van marine (de fusie werd overigens pas in 1959 officieel), na de oorlog ging het vooral om de vraag of het ministerie van defensie een verticale of een horizontale structuur moest hebben [6]. In een verticale organisatiestructuur kent de defensieorganisatie een produktgewijze indeling. Er is sprake van zelfstandige krijgsmachtdelen met ieder hun eigen staven en functionarissen voor materieelaanschaf, personeel en financieel-economische zaken. In een horizontale organisatiestructuur wordt daarentegen de nadruk gelegd op de samenhang in activiteiten. Vergelijkbare activiteiten, zoals op personeels-, materieel- en financieel-economisch gebied, worden samengevoegd in centrale onderdelen die direct onder de politieke leiding staan.

In de jaren '60 domineerde het verticale-organisatieprincipe. Dit werd vooral consequent toegepast bij de invoering van de zogeheten *drie-zuilenstruc-*

tuur door minister De Jong in 1963. Het autonome karakter van de krijgsmachtdelen werd tot vlak onder de politieke leiding doorgetrokken. Ieder krijgsmachtdeel kende een eigen staatssecretaris die meestal afkomstig was uit het desbetreffende krijgsmachtdeel. Sinds de invoering groeide echter de kritiek op de drie-zuilenstructuur. Er bleek sprake van hoge kosten, voortkomend uit inefficiëntie, gebrekkige coördinatie en overlap. Bovendien had de minister nauwelijks greep op de afzonderlijke krijgsmachtdelen.

Onder minister Vredeling werd daarom in 1974 een begin gemaakt met een nieuwe grootschalige reorganisatie. Via een *matrixstructuur* zouden de vordelen van een horizontale en verticale structuur kunnen worden gecombineerd. De greep van de politiek op de krijgsmacht en de doelmatigheid zouden daardoor toenemen. Ook deze structuur kwam na de invoering allengs onder vuur te liggen. Doordat t.g.v. de matrixconstructie meer mensen en afdelingen bij het defensiebeleid werden betrokken verliep de besluitvorming traag en werden verantwoordelijkheden vermeden, waardoor de politieke leiding niet de gewenste greep op de organisatie kon krijgen. Mede naar aanleiding van de Walrusaffaire besloot minister Van Eekelen in 1987 een onderzoek te laten instellen naar een nieuwe inrichting van het planningsproces zodat een betere integrale afweging van deeltaken mogelijk zou worden. De belangrijkste conclusie van dit onderzoek, waaraan ook het adviesbureau McKinsey deelnam, was dat een nieuw planningsstelsel moest worden ingevoerd maar dat de *matrixstructuur* geen veranderingen zou hoeven te ondergaan.

In de Defensienota van 1991 werd echter opnieuw een omvangrijke organisatieverandering aangekondigd. De huidige structuur van de krijgsmacht zal volgens deze nota opnieuw op belangrijke punten worden aangepast. Zo komen er bv. bij de Koninklijke landmacht andere brigades, een luchtmobiele brigade, een grote inbreng voor multinationale eenheden. Er treedt een verdere verschuiving op van paraat naar mobilisabel. Betrekkelijk zware, gemechaniseerde eenheden maken deels plaats voor lichtere, mobielere eenheden. Het legerkorps gaat onder aanzienlijk gewijzigde operationele omstandigheden optreden, met minder eenheden op het gevechtsveld, met een kleinere staf en op grond van nieuwe concepties. Door de verschuiving van de militaire dreiging van het Warschau-Pact naar de

escalatie van politieke conflicten in Midden- en Oost-Europa, krijgt de krijgsmacht veel meer het karakter van een interventiemacht.

Ook de centrale organisatie ondergaat een grote verandering. Bij de krijgsmachtdelen verschuift de beslissingsbevoegdheid van de krijgsmachtdeelraad naar de bevelhebber. De matrixorganisatie wordt losgelaten en vervangen door een „integraal management”-model. Er komt een *concernstructuur*, waarbij de centrale organisatie de concernstaf is en de krijgsmachtdelen de werkmaatschappijen. Hiermee wil men weer meer in de richting van de produktgewijze organisatie om de verstoorde balans tussen het verticale en het horizontale organisatieprincipe te herstellen.

Organisatie en strategische verandering

Dit korte overzicht van enkele grootscheepse veranderingen in de krijgsmacht is illustratief voor het dynamische karakter van organisaties in het algemeen. Organisaties vertonen nooit een constant functioneren maar zijn voortdurend in beweging. Een organisatie wordt gevormd, groeit, stagneert, wordt opgeheven of vernieuwd. Organisaties kennen m.a.w. hun eigen levenscyclus [7]. In de organisatie- en managementliteratuur is lange tijd vooral aandacht besteed aan organisaties die zich in een opgaande fase bevinden. Wie herinnert zich niet de *success stories* van topmanagers als Lee Iacocca of de bestsellers over het functioneren van excellente ondernemingen [8][9]? De belangstelling voor organisaties in een neergangsfase is pas van recente datum. De economische recessie in de jaren '80 met talloze bedrijfssluitingen, saneringen en bezuinigingen als gevolg, heeft in ieder geval ertoe geleid dat op dit gebied inmiddels een omvangrijke literatuur bestaat. Daarmee is ook aandacht gekomen voor het bestuderen van organisaties die een overgang doormaken van een periode van neergang naar een nieuwe episode in hun bestaan. Dat heeft gezorgd voor een grote „verrijking” van het bedrijfskundige jargon. Begrippen als *decline-*, *cutback-*, *turnaround-*, en *transformatiemanagement* hebben inmiddels ingang gevonden [10]. Hoewel de omschrijvingen van zulke termen telkens weer verschillen hebben ze gemeen dat het veelal gaat om managementprocessen die strategische verandering inhouden. De term *strategisch* heeft daarbij geen specifiek militaire betekenis maar duidt vooral op

de reikwijdte van de veranderingen: centrale waarden en belangrijke onderdelen van de organisatie veranderen met het oog op het anders functioneren in de toekomst [11]. Met strategische verandering kunnen verschillende doelen worden nagestreefd, zoals het aanpassen van de organisatie aan veranderende omstandigheden en behoeften, het bevorderen van de legitimiteit, klantgerichtheid, doelmatigheid, effectiviteit en flexibiliteit van de organisatie, het vergroten van de bestuurskracht en het bevorderen van geïntegreerd bestuur en beleid.

In de organisatiewetenschappen zijn verschillende theoretische benaderingen te onderscheiden die elk hun eigen opvatting hebben over strategische veranderingsprocessen en het besturen daarvan. Zo moet een organisatie volgens het *scientific management* vooral worden gezien als een machine, die via zorgvuldig opgestelde taakinstructies zo efficiënt mogelijk kan worden ingericht [12]. Het veranderen van de organisatie houdt volgens dit perspectief voornamelijk wijziging in van de structuur van de organisatie, zonder dat veel aandacht wordt besteed aan de mensen die binnen die structuur moeten gaan functioneren. Op die benadering is veel kritiek gekomen, vooral van de zijde van de *Human-relations* beweging [13]. *Human relations* legt juist meer de nadruk op de menselijke aspecten in organisaties. De onderlinge verhoudingen, groepsprocessen en leiderschapsstijlen worden belangrijker geacht dan zorgvuldig opgestelde werk-instructies en een doelmatige inrichting van de organisatiestructuur. Het veranderen van een organisatie betekent volgens *Human relations* dat de personeelsleden daarbij zodanig moeten worden betrokken dat hun motivatie om veranderingen te accepteren wordt vergroot. Ook op deze benadering is kritiek gekomen. Vanaf de jaren '70 wordt het steeds vaker duidelijk dat het niet alleen van belang is te kijken naar de organisatie zelf, maar ook dat de organisatie moet worden afgestemd op ontwikkelingen in de omgeving van de organisatie. In de organisatieliteratuur is aandacht voor het verband tussen omgevingsfactoren en organisatiekenmerken vooral te vinden in de *contingentietheorie*. De belangrijkste gedachte van deze benadering komt tot uitdrukking in het motto *there is no one best way of organizing*. Het omvangrijke werk van Mintzberg met de bekende typologie van organisatiestructuren is voor een groot deel op dit motto gebaseerd [14]. De optimale inrichting van een orga-

nisatie wordt in deze visie bepaald door kenmerken van de omgeving waarin de organisatie opereert. Elke omgeving vergt een min of meer eigen organisatiestructuur. Als factoren in de omgeving veranderen, dan moet de organisatie daarop worden afgestemd.

Organisaties onder druk

De contingentiebenadering wijst erop dat strategische veranderingen vaak plaatsvinden onder druk uit de omgeving [15]. De krijgsmacht heeft te maken met een sterk veranderende complexe internationale veiligheidssituatie, krimpende budgetten en personeelsformaties en maatschappelijke discussies over de grootte, de rol en de taken van de krijgsmacht [16]. Al die factoren oefenen een grote druk uit op de organisatie. Wat kunnen wij in dit verband onder druk verstaan? *Organisationele druk* wordt hier gedefinieerd als een situatie waarin een organisatie heeft te maken met veelal tegenstrijdige interne en externe krachten waardoor fundamentele waarden in de organisatie in gevaar komen. Met fundamentele waarden wordt dan bedoeld op zaken als het voortbestaan van de organisatie en het bieden van werkgelegenheid. Bij deze definitie kan onderscheid worden gemaakt tussen objectieve en subjectieve druk. Er bestaan vaak grote verschillen tussen de kenmerken van de feitelijke situatie (objectieve druk) en de interpretatie en perceptie daarvan door de diverse betrokkenen (subjectieve druk). In afb. 1 zijn verschillende patronen van organisationele druk weergegeven. Zo kan er sprake zijn van druk die door de organisatie als zodanig ook wordt onderkend. Om de druk te verminderen gaat de organisatie over tot verandering (patroon I). Er kan ook sprake zijn van een grote druk op de organisatie zonder dat die door de organisatie, het management of andere onderdelen ervan, wordt waargenomen (patroon II). Een naar binnen gerichte kijk en een fixatie op de interne problemen (*organisatieel autisme*) kunnen ertoe leiden dat belangrijke ontwikkelingen in de omgeving van de organisatie te laat worden onderkend („is het echt zo erg?”) of verkeerd worden geïnterpreteerd („dat is voor ons niet relevant”). Omgekeerd kunnen leden van de organisatie een grote druk waarnemen, zonder dat daarvan in de realiteit aanwijzingen zijn te vinden (patroon III). Vele sociaal-psychologische factoren leiden ertoe dat mensen op basis van hun eigen er-

varingen zaken verschillend interpreteren en daardoor ook kunnen worden misleid („zie je dat dan niet?”), hetgeen gemakkelijk voor overreacties kan zorgen. De leiding van een organisatie kan tegen beter weten in verkondigen dat de organisatie onder grote druk staat, wat reorganisaties of bezuinigingen noodzakelijk maakt („er moet nu iets gebeuren!”). In dat geval is sprake van *pseudodruk*. Deze kan zich ontwikkelen tot echte druk, doordat de organisatie krachten oproept die zij niet meer kan beheersen. De schijnbare voordelen die het oproepen van een crisisachtige sfeer kan hebben, keren zich dan tegen het management. Ten slotte kan druk zowel in objectieve als in subjectieve zin afwezig zijn (patroon IV). In dat geval kunnen weliswaar knelpunten in de structuur, cultuur en communicatie aanwezig zijn die aanleiding geven tot verandering van organisatie en beleid, maar deze verandering vindt dan niet plaats onder druk.

De oorsprong van organisationele druk kan binnen of buiten de organisatie liggen. De economische conjunctuur, een veranderende situatie op arbeids- en afzetmarkten technologische ontwikkelingen, gewijzigde maatschappelijke waarden en normen en politiek en juridisch nieuwe omstandigheden kunnen een *exogene druk* op de organisatie uitoefenen. Deze factoren zijn door de organisatie vaak nauwelijks te beïnvloeden. Organisationele druk kan ook van binnenuit komen. Tekorten of overschotten aan personeel, budgetten en middelen, het afbreken van bepaalde onderdelen en het ontzien van andere en de bureaupolitieke conflicten daarover, individuele stress, bezorgdheid, geruchtenstromen en een ontoereikende communicatie en informatievoorziening kunnen een *endogene druk* op de organisatie uitoefenen.

Behalve op de oorzaken dient ook te worden gewezen op de gevolgen van druk. Organisationele druk kan zowel negatieve als positieve consequenties hebben voor het functioneren en veranderen van organisaties. Hij kan de organisatie zodanig verlammen dat van strategische verandering niet veel mag worden verwacht. Er wordt dan wel gesproken van een *crisissyndroom* [17]. Organisationele druk

		OBJECTIEVE DRUK	
		AANWEZIG	AFWEZIG
SUBJECTIEVE DRUK	AANWEZIG	I	III
	AFWEZIG	II	IV

Afb. 1 Patronen van organisationele druk

kan echter ook positieve effecten genereren. Niet zelden vinden onder druk impulsen tot verandering en innovatie plaats. Juist wanneer het voortbestaan van de organisatie in gevaar komt vinden individuen en organisaties creativiteit en de motivatie om de moeilijkheden het hoofd te bieden en uitwegen te zoeken voor vernieuwing [18]. Het Duitse *Wirtschaftswunder* en de Japanse economische expansie zijn daarvan treffende voorbeelden.

Het complexe karakter van veranderingen onder druk

Het bestaan van organisationele druk heeft grote gevolgen voor het verloop en de uitkomsten van veranderingsprocessen in organisaties. Deze hebben een zeer complex karakter, dat in zes elementen kan worden verdeeld [19][20].

1. *Veel betrokkenen.* Bij veranderingsprocessen in organisaties onder druk zijn vaak veel partijen betrokken die conflicterende belangen kunnen hebben. Ook de krijgsmacht bestaat uit vele personen, eenheden, afdelingen en diensten, elk met hun eigen doelen, belangen en opinies over wat er te doen staat. De minister en zijn staf hebben wellicht heel andere ideeën over de koerswijziging van de krijgsmacht dan de bevelhebbers en deze weer andere dan de directeuren personeel en materieel. Elk van de betrokken partijen heeft bovendien weer andere mogelijkheden om macht en invloed aan te wenden, afhankelijk van de posities, budgetten, relaties met anderen, kennis en ervaring. De verschillen in machtspositie leiden bij organisationele druk vaak tot intensieve bureaupolitieke conflicten binnen en tussen organisatieonderdelen, die de invoering van de verandering bemoeilijken [21].

2. *Verwevenheid van problemen.* Problemen van organisationele druk waarop strategische verandering een antwoord moet vinden zijn vaak sterk met elkaar verweven. Beslissingen om bepaalde problemen op te lossen geven de aanzet tot vele andere beslissingen. De oplossing van het ene probleem kan leiden tot andere problemen, verschuivingen en complicaties daarin. Het afstoten van nucleaire taken heeft grote gevolgen voor de inrichting en organisatie van de conventionele-wapensystemen. Een eventuele afschaffing van de dienstplicht kan niet los worden gezien van het personeelsbeleid voor het beroepspersoneel.

3. *Onduidelijkheid over de problematiek.* Het is bij organisationele druk vaak onduidelijk wat de kern van de problemen is, wat er gebeurt als een bepaalde beslissing wordt genomen en of de oplossing de kern van het probleem wel raakt. Hoe moet er tegen de ineenstorting van het Warschau-Pact worden aangekeken? Welke gevolgen moet dat hebben voor de militaire doctrines? Is er werkelijk behoefte aan een luchtmobiele brigade en welke consequenties heeft de oprichting van zo'n brigade voor het opereren van andere eenheden? Welke zijn de gevolgen van een accentverschuiving van eenheden voor de hoofdmacht (*main defence force*) naar snel inzetbare eenheden (*reaction forces*)?

4. *Problemen bij de informatievoorziening en -verwerking.* Informatie bij organisationele druk kan een goede remedie zijn tegen onzekerheid, maar kan ze eveneens vergroten. De betrouwbaarheid van de informatie is van groot belang: wie zegt wat, waarover en waarom? Feiten worden selectief geïnterpreteerd door verschillende partijen in het veranderingsproces. Het wegvallen van de communistische regimes in Oost-Europa vormt voor de een een motief voor een verkleining van de krijgsmacht, voor de ander is het echter een potentiële bedreiging die vraagt om een versterking van de krijgsmacht. Een lezing van de minister wordt door de een opgevat als een bevestiging van zijn gedachten, voor de ander als een aantasting ervan.

5. *Door elkaar lopen van korte en lange termijn.* Een veranderingsproces onder druk kan op korte termijn een oplossing bieden voor een probleem, maar op lange termijn weer nieuwe problemen scheppen. Het eventueel afschaffen van de dienstplicht en het verlagen van de mobilisatiegraad bieden in eerste instantie een bijdrage aan een kleinere en flexibeler krijgsmacht, maar kunnen op den duur leiden tot vervreemding tussen krijgsmacht en maatschappij of problemen geven indien grootschalig optreden noodzakelijk is.

6. *Onomkeerbaarheid.* Veranderingsprocessen onder druk zijn veelal onomkeerbaar. Ook de beslissingen over de koerswijziging van de krijgsmacht hebben een ingebouwde dynamiek die het niet gemakkelijk maakt van de eenmaal gekozen lijn af te wijken. Dat heeft enerzijds te maken met het doel van de beslissing: aan een half opgetuigde luchtmobiele brigade heeft men ten slotte niets. Het heeft anderzijds te maken met de kosten: een investering

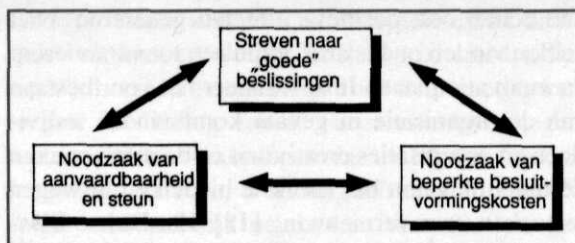
in nieuwe wapensystemen of eenheden moet ook wat opleveren. Het opnieuw verwerven van oefenterreinen en vliegvelden die eerder zijn afgestoten zou een grote verspilling betekenen.

Organisatorische druk en de besluitvormingsparadox

Strategische verandering bij organisatorische druk stelt, gezien dit complexe karakter, grote eisen aan het management [22]. Drie eisen zijn in dit verband relevant (zie afb. 2). Het management dient bij veranderingsprocessen eerst te streven naar kwalitatief hoogwaardige beslissingen: beslissingen die effectieve en efficiënte oplossingen voor de gerezen problemen bieden. Dat is vaak geen gemakkelijke opgave. Soms weet men niet wat de oorzaak van een probleem is, soms hangen problemen nauw met elkaar samen, soms weet men wel wat de oorzaken zijn maar ontbreekt het aan de mogelijkheden om iets eraan te doen. Organisatorische druk impliceert vaak onderling uitsluitende en tegenstrijdige opties. Bedrijfsleidingen onder druk moeten vaak kiezen tussen sanering op lange termijn tegenover de onmiddellijke belangen van het personeel.

Ook dient het management voldoende steun voor de nieuwe koers te verkrijgen. Beslissingen die niet op de aanvaarding van grote groepen betrokkenen kunnen rekenen, zullen geen effect sorteren. Bij strategische verandering moet veelal een intellectuele aarzeling worden overwonnen: betrokkenen kunnen veranderingen soms maar moeilijk accepteren. Zij kunnen coalities met partijen binnen en buiten de organisatie sluiten om hun belangen veilig te stellen en veranderingen tegen te gaan. Met name degenen die de beslissingen moeten uitvoeren hebben vaak een soort vetorecht: door tegenwerking, vertraging of verdraaiing kunnen zij beslissingen uitstellen of de strekking ervan veranderen. De eis van steun leidt ertoe dat besluitvormers anderen moeten betrekken in de besluitvorming of anticiperen op signalen van anderen. In beide gevallen kan er een spanning bestaan met het bovengenoemde kwaliteitscriterium: populaire beslissingen zijn niet altijd goede beslissingen.

Ten slotte dienen de besluitvormers de kosten van het veranderingsproces nadrukkelijk in het oog te houden. Mankracht en middelen zijn schaars, terwijl het aantal problemen vaak legio is. Ook de tijd-factor speelt een belangrijke rol: lang zoeken en

Afb. 2 De besluitvormingsparadox (uit [23]48)

veel geduld leiden soms tot een goede beslissing, maar dat kan men zich niet altijd veroorloven en bovendien kan het de voortgang op andere terreinen ophouden.

De consequenties van deze drie eisen (hoogwaardige beslissingen, voldoende steun en doelmatigheid) maken dat er bij organisatorische druk sprake is van een *paradox van de besluitvormingskwaliteit*: naarmate organisaties sterker onder druk staan en de noodzaak hoogwaardige beslissingen te nemen toeneemt, groeien de obstakels voor de verwezenlijking van zulke hoogwaardige beslissingen [23]. Deze paradox maakt veranderingsprocessen onder druk tot een zeer moeilijke aangelegenheid.

Strategieën bij verandering onder druk

Het bovenstaande roept de vraag op of er uit deze paradox geen uitweg is. Welke mogelijkheden bestaan er voor organisaties die onder druk staan? Het omgaan met de organisatorische druk vereist van de organisaties en hun besluitvormers bovenal dat zij dienen te kiezen voor een adequate strategie. Strategie in de organisatiekundige betekenis kan, net als in militaire betekenis, worden omschreven als: het formuleren van bepaalde doelen en het selecteren van bepaalde middelen om die doelen te bereiken. Soms wordt een onderscheid gemaakt tussen strategieën en tactieken (deze hebben dan betrekking op het kiezen van concrete middelen voor specifieke doelen), maar in de praktijk is dat onderscheid vaak moeilijk te trekken. Wat is in dit verband een adequate strategie?

In het ideale geval is een strategie gebaseerd op een diagnose van de situatie. Is de diagnose op een juiste manier gesteld dan kan daarbij de meest adequate strategie worden gekozen. *Adequaat* betekent dan: toegespitst op de specifieke situatie, gegeven allerlei randvoorwaarden in de personele, budgettaire en (im)materiële sfeer. Het stellen van de juiste dia-

gnose is sterk afhankelijk van de wijze waarop het management en anderen in de organisatie de organisationele druk en de oorzaken daarvan waarnemen en beoordelen. Als de oorzaken van organisationele druk bv. worden gezocht in de „rationele” sfeer (bezuinigingen op bepaalde onderdelen zijn gewenst omdat de kosten daarvan te hoog zijn opgelopen), terwijl de oorzaken in feite in de „bureaupolitieke” sfeer liggen (bepaalde onderdelen willen andere onderdelen opzettelijk dwars zitten), dan is een strategie die op deze waargenomen oorzaken is gericht gedoemd te mislukken.

Behalve de noodzaak een juiste diagnose te stellen is ook de houding van degenen die de strategie moeten uitstippelen en invoeren van belang. De houding ten aanzien van veranderingen in de organisatie kan uiteenlopen van sterk negatief tot sterk positief [24]. Als sprake is van een negatieve houding dan zullen organisaties vooral preventieve en defensieve strategieën ontwikkelen. Bij een *defensieve strategie* gaat het om verdedigende inspanningen. Men tracht de bestaande taken en werkwijzen te beschermen en te legitimeren, in het geval van overheidsorganisaties bv. door het uitoefenen van druk op de politieke gezagsdragers en het bespelen van de media. Bij *preventieve strategieën* gaat het om een anticiperende inspanning die is gericht op het beperken van toekomstige onzekerheden. Vaak leidt zo'n strategie tot afstoten van niet essentiële taken en het terugtrekken tot de *core-business* van de organisatie. De huidige bedrijfsstrategieën van Philips en Vendex zijn daarvan goede voorbeelden.

Als sprake is van een positieve houding t.a.v. verandering dan hanteren organisaties vooral reactieve en offensieve strategieën. Bij een *reactieve strategie* gaat het om een actieve inspanning. Men probeert een groter aandeel te krijgen in de activiteiten die reeds worden verricht of men probeert zelfs nieuwe taken toe te voegen aan bestaande. Gedacht kan worden aan de brandweer die zich ook richt op rampenbestrijding en de Binnenlandse veiligheidsdienst die zich tevens gaat bezighouden met industriële spionage. Ook het reinigen van vervuilde defensiereinen in het voormalige Oostblok, het verrichten van humanitaire hulp en het verzorgen van rijopleidingen voor allochtone jongeren door de Nederlandse krijgsmacht zijn voorbeelden van zo'n strategie. *Offensieve strategieën* ten slotte hebben betrekking op innoverende en vernieuwende in-

spanningen om organisationele druk tegen te gaan. In het bedrijfsleven kan worden gedacht aan produktontwikkeling en -diversificatie en het aanboren van nieuwe markten. Bij de krijgsmacht kan de oprichting van de luchtmobiele brigade worden gezien als een voorbeeld van zo'n strategie.

Volgens vele auteurs zijn defensieve en preventieve strategieën kenmerkend voor bureaucratische organisaties zoals overheden, grote ondernemingen en krijgsmachten. Kenmerken als hiërarchie, standaardisatie, conservatisme en starheid zouden een reactievere en offensievere strategie in de weg staan. Ook allerlei bureaupolitieke factoren vormen een belemmering voor zulke strategieën. Grote complexe organisaties bestaan uit vele afdelingen, directies, diensten en functionarissen die elk hun eigen voortbestaan willen verzekeren en hun doelstellingen gerealiseerd willen krijgen. Veranderingsprocessen in zulke organisaties nemen vaak het karakter aan van machtsprocessen waarin conflicten de boventoon voeren. Een defensieve of preventieve strategie is dan meestal de enige uitweg omdat deze de bestaande machtsverhoudingen zo min mogelijk aantast.

Een positieve houding t.a.v. verandering lijkt daarmee een essentiële voorwaarde voor het adequaat reageren op organisationele druk. Veranderingsprocessen lopen in veel gevallen op een grote mislukking uit omdat de organisatiecultuur niet mee verandert. Weliswaar worden voorschriften en procedures gewijzigd, reorganisaties uitgevoerd, mensen verplaatst, handleidingen aangepast en instructies herzien, maar voor het gedrag van mensen in organisaties hoeft dat weinig uit te maken. Vandaar ook dat velen pleiten voor cultuurveranderingen, flexibele organisatievormen en het invoeren van allerlei conflictregulerende mechanismen om zo'n houding te creëren en in stand te houden. Tegelijkertijd zijn echter een realistische visie en oog voor de haalbaarheid van allerlei plannen van groot belang. Cultuurveranderingen zijn niet gemakkelijk in te voeren, flexibele organisatievormen functioneren soms niet en conflictregulering betekent soms niet meer dan dat verschillende partijen elkaar gaan mijden. Dat brengt ons bij de organisatorische condities voor strategische verandering: welke valkuilen en barrières moeten worden vermeden om tot een effectieve verandering van organisatie en beleid te komen? ▶

Conditie voor strategische verandering

Bij het kiezen en invoeren van effectieve strategieën moet rekening worden gehouden met enkele voorkomende valkuilen die veranderingsprocessen in de weg staan. De belangrijkste daarvan zijn de volgende [25].

Een slechte start. Veranderingsprocessen worden vanaf het begin onmogelijk als men niet voldoende op de hoogte is van de huidige situatie, de geschiedenis van eerdere veranderingen en de mogelijke voor- en tegenstanders van de voorgestelde verandering. In het geval van de krijgsmacht kan het geen kwaad een nauwkeurige analyse uit te voeren van eerdere veranderingen en de gevolgen daarvan (van twee departementen naar één, van een drie-zuilenstructuur naar een matrixorganisatie), een vergelijking te trekken tussen de veiligheidssituatie van nu met die tijdens bv. het interbellum of de détente, en te kijken naar het verloop van veranderingsprocessen bij defensieorganisaties elders, zoals in België, Noorwegen, de VS en Duitsland.

Imitatie in plaats van innovatie. Vaak worden beproefde middelen toegepast op nieuwe veranderingsprocessen onder het mom van „het heeft daar gewerkt, dus zal het hier ook wel werken”, maar omdat situaties uniek zijn, gaat dat vaak niet op. Bij Defensie kan men zich afvragen of het overnemen van allerlei bedrijfsconcepties (concernstructuur, krijgsmachtdelen als werkmaatschappen), zonder meer zal leiden tot het gewenste resultaat. Defensie is in sommige opzichten misschien een bedrijf, maar in vele andere opzichten niet.

Een verkeerde diagnose. Veel veranderingsprocessen worden ingezet zonder een juiste diagnose van de knelpunten in de organisatie. Zoals hiervoor is aangegeven kunnen verkeerde diagnoses ontstaan door foutieve interpretaties of door het negeren van relevante signalen. Dat kan leiden tot het stellen van abstracte, onduidelijke of zelfs onhaalbare doelen, onnodig gecompliceerde relaties tussen onderdelen en een gebrekkige communicatie. Dat kan enerzijds leiden tot een te beperkte visie op verandering, waarbij technocratische criteria voorop staan. Anderzijds kan het leiden tot een te ambitieuze visie die nooit zal zijn te bereiken. Mensen weten daardoor niet waar ze aan toe zijn, waarvoor ze verantwoordelijk zijn en waar hun loyaliteiten liggen. Bij

Defensie betekent dit dat aandacht voor een duidelijke uitwerking van structuurveranderingen op het gebied van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden, het verleggen van loyaliteiten bij de krijgsmachtdelen naar het gezamenlijke belang en het openleggen van informele communicatiecircuitjes van groot belang is.

Bureaupolitieke factoren. Zoals hiervoor is gesteld hebben veranderingsprocessen vaak het karakter van een bureaupolitiek proces, waarin zaken als macht, invloed, verborgen agenda's, conflict en rivaliteit een grote rol spelen. Bij veranderingen kan het beschermen en legitimeren van de eigen belangen van organisatieonderdelen en personen via machtsprocessen leiden tot besluiteloosheid. Deze ontstaat wanneer men het niet eens kan worden over wat en hoeveel er moet veranderen, hoe dat moet gebeuren en hoe snel. Alles overkoepelende compromissen zijn meestal onbereikbaar en hoe langer de besluiteloosheid duurt, hoe minder steun er valt te verwachten. Plannen om het bestaan van drie afzonderlijke krijgsmachtdelen los te laten zullen gemakkelijk op bureaupolitieke processen stuklopen.

Een gebrekkige planning. Een tijdsdruk, tekorten aan middelen en bekwame personele ondersteuning kunnen leiden tot een gebrekkige planning van het veranderingsproces. Veranderaars hebben vaak grote haast, bv. omdat de verkiezingen naderen, staan onder grote druk en vergeten daardoor naar allerlei operationele zaken te kijken. Onder het mom van „er is geen blauwdruk te ontwikkelen voor dit proces” hebben plannen vaak een te globaal karakter en vormen geen goede basis voor verandering. Ook bij veranderingen in de krijgsmacht is aandacht voor de uitwerking ervan essentieel.

Een gebrek aan interne steun. Verandering is vaak een langdurig proces. Het optimisme en enthousiasme aan het begin van zo'n proces zijn niet eeuwigdurend. Het kost energie en creativiteit om tijdens veranderingsprocessen werknemers betrokken te houden. Als geen aandacht wordt besteed aan mogelijke weerstanden tegen verandering dan zal de medewerking afnemen of alleen met de mond worden beleden. Ook bij de krijgsmacht is het op gang houden van de steun van het defensiepersoneel van groot belang. Daartoe zijn vele hulpmiddelen denkbaar. Een aantal daarvan wordt op dit moment al ingezet: het instellen van reorganisatie-

teams, het houden van cultuursessies en forumdiscussies en het rondsturen van begeleidende periodieken.

Het ontbreken van feedback en voortgangscontrole. Veranderingsprocessen zijn vaak dermate complex dat bij velen de tijd en energie ontbreekt om de voortgang van het proces te volgen. Dat betekent dat veel aandacht moet worden besteed aan eigen initiatieven, uitwisseling van ervaringen en *feedback* naar de besluitvormers op het hoogste niveau. Wil het management de gestelde doelen bereiken dan is controle noodzakelijk, maar controle zonder *feedback* is desastreus omdat pas bij de uitvoering van veranderingsprocessen blijkt welke hindernissen men ondervindt. Omgekeerd is een *feedback* zonder controle eveneens desastreus, omdat de kans dan groot is dat het veranderingsproces gaat afwijken van de oorspronkelijke doelen. Nu hoeft doelverschuiving niet altijd negatief te worden gewaardeerd, maar men moet zich afvragen of men dat wel wil. Veranderingsprocessen kosten veel geld, tijd, mankracht en energie, en zijn vaak onomkeerbaar. Ook in het geval van de krijgsmacht

zijn voortdurende *feedback* en controle daarom essentiële voorwaarden voor het slagen van de veranderingen.

Het ontbreken van een evaluatie. Vele veranderingsprocessen worden in gang gezet zonder dat het resultaat ooit wordt beoordeeld. Zonder de registratie van ervaringen met eerdere veranderingen en het opmaken van de balans ervan, is het onmogelijk daarvan in de toekomst te leren. Wie zijn geschiedenis niet kent is gedoemd tot het herhalen ervan. En daarmee zijn wij weer aangekomen bij de eerste valkuil: de slechte start.

Deze veel voorkomende valkuilen brengen enkele belangrijke lessen mee voor het effectief uitvoeren van het veranderingsproces waarin de krijgsmacht zich momenteel bevindt. Het zal inmiddels duidelijk zijn om welke lessen het gaat: een goed begin is het halve werk; vernieuwend werken betekent maatwerk en niet het imiteren van elders ingevoerde veranderingen; de diagnose van de situatie moet juist zijn en gericht op haalbare doelen; verborgen doelen moeten worden vermeden en er moet aan-

Literatuur

1. N. Machiavelli – *De heerser*. Amsterdam (1990)76.
2. P. R. Lawrence en J. W. Lorsch – *Organization and Environment*. Boston (1967).
3. M. Brands e.a. – *Nederlandse defensie tegen een nieuwe achtergrond*. Den Haag (1990).
4. F. K. M. van Nispen en D. P. Noordhoek – *De grote operaties: de overheid onder het mes of snijden in eigen vlees*. Deventer (1986).
5. *Defensienota. Herstructurering en verkleining: de krijgsmacht in een veranderende wereld*. Den Haag (1991).
6. Th. J. G. van den Hoogen – Het ministerie van Defensie, in: J. N. Breunese en L. J. Roborgh – *Ministeries van algemeen bestuur*. Leiden (1989) 147-161.
7. J. Kimberly en R. Miles – *The organizational life-cycle. Creation, transformation and decline*. San Francisco (1980).
8. L. Iacocca – *An autobiography*. New York, 1984.
9. T. J. Peters en R. H. Waterman – *In search of excellence*. New York (1982).
10. C. H. Levine – Organizational decline and cutback management. *Publ. Adm. Rev.* **30**(1979)179-183.
11. J. M. de Heer – *Strategie en verandering in organisaties onder druk*. Leiden (1991).
12. F. W. Taylor – *Scientific management*. New York (1947).
13. F. J. Roethlisberger en W. J. Dickson – *Management and the worker*. Chicago (1939).
14. H. Mintzberg – *The structuring of organizations*. Englewood Cliffs (1979).
15. F. J. L. I. Breuer en C. Luscuere – *Reorganiseren en saneren, organisaties onder druk*. Rotterdam (1974).
16. *Evaluatie maatschappelijke aanvaarding van de krijgsmacht 1988-1991*. Maatschappelijke Raad voor de Krijgsmacht, Den Haag (1991).
17. T. D. Jick en V. V. Murray – The management of hard times. *Organiz. Stud.* (1982)(3)141-169.
18. J. B. G. Born en M. J. W. T. Nollen – Condities voor innovaties in de krijgsmacht *Mil. Spect.* **160**(1991) (9)391-397.
19. E. R. Muller – Beslissen: van routine naar crisis, in: P. 't Hart en U. Rosenthal (red.) – *Kritieke momenten. Studies over beslissen in moeilijke omstandigheden*. Arnhem (1990) 23-42.
20. J. J. Radford – *Complex decision problems*. Preston (1977).
21. U. Rosenthal – *Bureaupolitiek en bureaupolitisme*. Alphen aan den Rijn (1988).
22. A. L. George – *Presidential decisionmaking in foreign policy*. Boulder (1980).
23. P. 't Hart en U. Rosenthal – *Kritieke momenten. Studies over beslissen in moeilijke omstandigheden*. Arnhem (1990).
24. D. A. Whetten – Organizational decline: causes and responses, in: J. Kimberly en R. Miles – *The organizational life-cycle*. San Francisco (1980).
25. G. E. Caiden – *Administrative reform comes of age*. Berlijn/New York (1991).

dacht bestaan voor conflicthantering; veranderingsprocessen moeten zorgvuldig worden gepland en gecontroleerd; het zorgen voor voldoende steun is essentieel, evenals een adequate *feedback*; veranderingsprocessen moeten zoveel mogelijk worden geëvalueerd opdat daaruit lering kan worden getrokken.

Slot

Bureaucratische organisaties hebben de naam moeilijk veranderbaar te zijn. Zij zouden een ingebouwde *resistance to change* vertonen. Een bureaucratie kenmerkt zich immers door een hiërarchische structuur, vaste taak- en functieomschrijvingen, routines, procedures, budgetten en regelgeving, die de veranderlijkheid sterk inperken. Voor de krijgsmacht, met haar grote nadruk op discipline, conformisme, gehoorzaamheid, strakke organisatiepatronen, systematiek en planning, zou dat zelfs in versterkte mate gelden. Deze stellingname wordt echter door de feiten gelogenstraft. In de loop van haar geschiedenis heeft de krijgsmacht vele ingrijpende organisatorische veranderingen ondergaan.

Ondanks de vaak moeilijke situaties en de vele problemen die daarmee samenhangen, zoekt en vindt de organisatie blijkbaar toch steeds uitwegen. Het

veranderingsvermogen van de krijgsmacht is kennelijk groter dan sommigen beweren.

In dit artikel zijn wij ingegaan op de vragen op welke wijze, met welke resultaten en onder welke condities strategische veranderingsprocessen in de krijgsmacht kunnen worden gestuurd. De krijgsmacht heeft in de naoorlogse periode enkele grootscheepse veranderingen ondergaan. De koerswijziging waarvoor de krijgsmacht zich momenteel ziet gesteld verschilt echter op een aantal punten van de veranderingsprocessen in het verleden. De sterk gewijzigde veiligheidssituatie, een toenemende internationalisering van het veiligheidsbeleid, andere financieel-economische, politieke, sociale en technische condities en gewijzigde maatschappelijke en politieke waarden en normen t.a.v. de krijgsmacht zorgen voor een grote druk op de organisatie. Bevestigd is dat strategische verandering onder een dergelijke druk een moeilijke opgave is en dat vele valkuilen moeten worden vermeden. Tegelijkertijd echter ligt daarin ook de uitdaging besloten. De krijgsmacht onderscheidt zich van andere organisaties door haar vermogen tot snelle reactie op externe bedreigingen, zoals oorlogen, revoluties en sommige binnenlandse onlusten, terreursituaties en rampen. Het komt nu erop aan of zij ook in staat is snel en adequaat te reageren op de huidige ontwikkelingen binnen en buiten de organisatie.

W. G. van Leeuwen

kolonel van de Koninklijke luchtmacht

Verdediging tegen tactische raketten

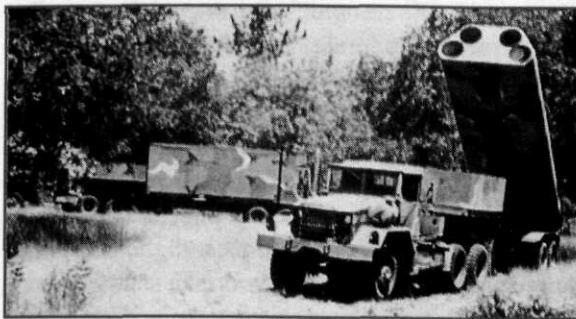
Het gebruik van de tactische Scud-raketten tijdens de Golfoorlog heeft ertoe bijgedragen dat zowel de militaire als de publieke aandacht werden gevestigd op een fenomeen dat weliswaar niet nieuw was, maar ook zeker geen prioriteit genoot: de tactische raketten. Met name de NAVO-partners in Europa, die tot dan een nauw verband hadden gezien tussen die raketten en kernwapens — en derhalve zich tot op zekere hoogte afhankelijk voelden van Amerikaanse technologie — zagen de noodzaak tot herbezinning. Mede om die reden wordt het probleem van raketverdediging momenteel onderzocht door een aantal forums, zowel binnen als buiten de NAVO, en wordt een gemeenschappelijke poging gedaan dit onderwerp hecht in de nieuwe NAVO-strategie op te nemen.

Tactische raketten worden globaal ingedeeld in twee hoofdgroepen: aërodynamische en ballistische. Beide soorten werden gedurende de Tweede Wereldoorlog reeds gebruikt en terwijl toen al jachtvliegtuigen werden ingezet voor het onderscheppen van aërodynamische raketten werd geen militair antwoord gevonden op de ballistische raketten die op het Verenigd Koninkrijk werden afgevuurd. Deze eerste raketten bezaten onvoldoende nauwkeurigheid om vanuit een militair oogpunt nut op te leveren, maar dat was ook niet van belang; hun doel was een demonstratie van technologisch overwicht en een middel om het Britse volk te demoraliseren. Derhalve moeten deze eerste tactische raketten dan ook als terreurwapens worden beschouwd.

Enorme ontwikkeling

Na de Tweede Wereldoorlog hebben raketten een enorme ontwikkeling doorgemaakt. In het begin kregen de strategische raketten meer aandacht dan de tactische, maar dat veranderde ingrijpend toen de militaire eisen werden ingehaald door de tech-

nologische mogelijkheden. Scud en Frog, Lance en Pershing zijn daarvan voorbeelden, maar van veel groter belang was de ontwikkeling van een nieuwe generatie van kruisraketten. Deze tactische aërodynamische raketten combineren een geringe ontdekkingskans met een hoge trefzekerheid en zijn daardoor uiterst belangrijke wapensystemen geworden voor de inzet tegen hoogwaardige militaire doelen. Deze ontwikkeling zal naar verwachting nog verder gaan, maar tegelijkertijd mag worden aangenomen dat de hoge kostprijs van die systemen een goede drempel vormt tegen zowel grootschalige productie als ruime proliferatie. Diezelfde hoge kostprijs vermindert de kans op inzet als een eenvoudig wapen voor algemeen gebruik. De voorzichtige conclusie mag dan ook zijn dat, althans op

TAM-lanceerplaats

dit moment, de tactische aërodynamische raketten (*Tactical Aerodynamic Missile*, TAM) een categorie vormen van hooggespecialiseerde wapens tegen vitale doelen. Aangezien vitale doelen in het algemeen ook zullen worden verdedigd, moeten aan deze wapens aanvullende eisen worden gesteld om de effectiviteit van die doelverdediging aan te tasten. Te denken valt aan onderdrukking van radar- en infraroodsignatuur, elektronische storing, *stealth*-technieken; alles zaken die de kostprijs slechts verhogen.

Snelheid en vluchtbaan van de TAM zijn vergelijkbaar met die van een vliegtuig. Van onze gein-

tegreerde NAVO-luchtverdediging (*NATO Integrated air defence system*, Natinads) mogen wij derhalve verwachten dat zij de verantwoordelijkheid heeft voor het tijdig ontdekken, identificeren en onderscheppen van TAMs. De lage ontdekkingskansen en de toepassing van storings- en deceptietechnieken vormen echter een complicatie die door nieuwe ontwikkelingen nog wordt geaccentueerd. Zo werd recent een TAM gedemonstreerd met een kruissnelheid van 3 à 4× de snelheid van het geluid. Een dergelijke snelheid betekent een aanmerkelijke reductie van de beschikbare reactietijd voor de luchtverdedigingssystemen en vermindert zowel het aantal onderscheppingskansen alsook de trefkans per onderschepping. Het is niet ondenkbaar dat deze nadelen uiteindelijk zullen leiden tot een stroomversnelling in de ontwikkeling van een nieuwe generatie van luchtafweerbewapening, gebaseerd op gebundelde of kinetische energie.

Als aërodynamisch luchtvaartuig is de TAM niet gebonden aan een rechte vluchtbaan. Koerswijzigingen kunnen worden geprogrammeerd voor misleiding, teneinde ontdekking en identificatie te bemoeilijken, maar ook om het uiteindelijke doel te verheimelijken. Deze en andere in TAMs ingebouwde zelfbeschermingstechnieken noodzaken tot het onmiddellijk na ontdekking onderscheppen. Dat vereist een structurele aanpak, maar aangezien TAMs hoogstwaarschijnlijk zullen worden afgevuurd van achter de horizon, zal een lucht- of ruimtestation nodig zijn voor die vereiste vroegtijdige ontdekking. Een dergelijk station moet beschikken over optische, infrarood- en radarsensoren teneinde onder alle weers- en lichtomstandigheden te kunnen functioneren. Het moet voorts in staat zijn zonder tijdverlies de vluchtaangegevens door te zenden naar de commandopost van het luchtverdedigingssysteem dat de onderschepping moet uitvoeren. Dat luchtverdedigingssysteem moet technologisch zijn toegerust voor het opsporen, volgen, aanvallen en vernietigen van zelfs de meest „onwillige” TAM, en voorts zo zijn georganiseerd dat een maximaal aantal onderscheppingskansen kan worden benut. Ten slotte moeten de potentiële doelen voor de TAMs de beschikking hebben over een luchtafweer die, onafhankelijk van licht- en weersomstandigheden, met grote vuursnelheid en nauwkeurigheid een laatste vernietigingskans biedt.

Hoewel een TAM momenteel kan worden beschouwd als een uiterst kostbaar en geavanceerd

Een TAM in volle vlucht

wapen tegen een vitaal geacht doel, kan in de toekomst een ingrijpende verandering optreden. Huidige kostbare technologie kan spoedig gemeengoed worden, zoals telkenmale wordt bewezen. Slimme combinaties van bestaande onbemande vliegtuigjes (*Unmanned aerial vehicles*, UAV) met het eveneens reeds bestaande en vrij verkrijgbare GPS (*Global positioning system*) zijn heel goed denkbaar. Wordt een dergelijke combinatie voorzien van een chemische of bacteriologische lading, dan ontstaat een in verhouding goedkoop en primitief nieuw terreurwapen. Anders gezegd: goedkope alternatieven voor de kostbare kruisvluchtwapens zijn op komst en zullen een plaats moeten krijgen in toekomstige defensieplannen, wellicht nationaal, maar in elk geval in NAVO-verband.

Ballistische raketten

De zaak ligt volkomen anders bij de ballistische raketten (*Tactical Ballistic Missile*, TBM). Die zijn er in soorten, van uiterst primitief tot zeer modern, en ca. 15 landen hebben thans een of meer soorten in hun inventaris. De technologie is goedkoop en bevordert in feite de proliferatie. Rond de eeuwwisseling zullen naar verwachting 20 tot 25 landen de beschikking hebben over TBMs. In primitieve vorm hebben deze een slechts geringe militaire waarde, maar zij zijn uitermate geschikt als gereedschap voor politieke druk zoals tijdens de Golfoorlog is bewezen. Aangevuld met een niet-conventionele lading worden TBMs echter zeer eenvoudig tot terreurwapens met een dreiging van massale vernietiging. In dat geval is er ook geen noodzaak tot trefzekerheid, waardoor ook de militaire waarde weer toeneemt. Op grond van deze eigenschappen kunnen zelfs de meest primitieve TBMs een formidabele dreiging opleveren in de handen

Mobiele lanceerinrichting TBM Scud

van regeringen of organisaties die grote druk wensen uit te oefenen. Een structurele bescherming tegen deze vorm van bedreiging moet derhalve prioriteit krijgen.

Op dit moment bestaat slechts één luchtverdedigingssysteem dat bescherming biedt tegen TBMs: Patriot. De mogelijkheden van dit systeem zijn echter beslist onvoldoende. Toegegeven, Patriot-PAC2 bood tijdens de Golfoorlog bescherming tegen Scuds, maar de beschermde gebieden waren slechts klein en de neergehaalde Scuds veroorzaakten toch nog veel schade in hun doelgebied. De Patriot-luchtverdedigingssystemen waren voorts volledig afhankelijk van de observatiesatellieten van de VS die erin slaagden lanceringen op te sporen en de vluchtbaangegevens zonder vertraging door te geven. Dankzij deze middelen kon een verdedigingssysteem worden opgezet met Patriot als de actieve component. Dat heeft uitstekend gewerkt en tevens duidelijk gemaakt hoe een TBM-verdediging moet worden gestructureerd: vroegtijdige opsporing en doelvolging, geautomatiseerde gegevensverwerking en -overdracht, en een paraat luchtafweersysteem. Het heeft tevens getoond waar de tekortkomingen lagen: het verdedigde gebied was te klein, de actieradius van de Patriot bleek onvoldoende om restschade in het doelgebied te voorkomen (hetgeen zeer ernstig kan zijn in gevallen van chemische of bacteriologische lading) en – het moet worden toegegeven – niet elke afgevuurde Patriot gehoorzaamde aan de vuurleidingscommando's.

TBMs volgen een vluchtbaan die grotendeels exo-atmosferisch verloopt. Dat stelt specifieke eisen aan een effectief afweersysteem. Een TBM wordt met grote elevatie afgevuurd en versnelt totdat de motor is uitgebrand. De baan wordt dan ballistisch, waardoor het doelgebied voorspelbaar wordt. Zodra het hoogste punt van de vluchtbaan is gepas-

seerd zorgt de zwaartekracht voor verdere versneling. In de terminale fase kan de snelheid zijn opgelopen tot 10× de snelheid van het geluid. Daardoor blijft zeer weinig tijd beschikbaar voor een succesvolle onderschepping, in het bijzonder als de doelstelling is vernietiging buiten de atmosfeer en dus voorkoming van restschade in het doelgebied. Ontdekking of opsporing dienen derhalve in een zo vroeg mogelijk stadium plaats te hebben en bij voorkeur zelfs voor de lancering. Onmiddellijk na de lancering moet het wapen worden gevolgd en vluchtbaangegevens moeten vanaf dat moment worden geanalyseerd om het doelgebied te voorspellen en de juiste luchtverdedigingssystemen te activeren. Zelfs in geval van een procesgang zonder tijdverlies zijn slechts enkele minuten beschikbaar voor effectieve reactie. De actieve luchtverdediging, zij het grond-, lucht- of ruimtesysteem, moet in staat zijn een exo-atmosferische onderschepping uit te voeren. Tijd is het meest kritische element, hetgeen vroegtijdige ontdekking of opsporing accentueert. Slechts hoogvliegende of satellietverkeners bieden deze mogelijkheid, mits voorzien van diverse soorten sensoren die alle mogelijke weersomstandigheden en lichtcondities omvatten, en gekoppeld aan een geautomatiseerd systeem voor vluchtbaanvoorspelling en data-transmissie naar een vuurleidingscentrale. De hieraan gekoppelde luchtafweersystemen dienen de paraatheid en geschiktheid te bezitten om binnen de beschikbare minuten effectief te reageren. In sommige specifieke gevallen, indien het juiste wapensysteem op de juiste tijd en plaats kan worden ingezet, zou onderschepping reeds tijdens of kort na lancering kunnen plaatsvinden. Het voordeel is ten eerste de grote trefkans wanneer de snelheid van de raket nog laag is, maar zeker ook het feit dat de agressor direct zelf wordt geconfronteerd met de gevolgen van de door hem gekozen lading van de TBM. Hoewel technisch goed uitvoerbaar, zou deze vorm van voorwaartse verdediging echter uiterst kostbaar worden. In de huidige veiligheidssituatie is realisatie dan ook utopisch, zowel voor de grootmachten als voor de NAVO.

Verdedigingsprogramma nodig?

De ontwikkelingen beschouwend met betrekking tot tactische aërodynamische en ballistische raketten, is de essentiële vraag: heeft de NAVO een

TAM/TBM-verdedigingsprogramma nodig? Deze vraag kan pas worden beantwoord na een grondige kwalitatieve en kwantitatieve beoordeling van de bedreiging die door die wapens wordt gevormd, tegen de NAVO als geheel en tegen het Europese deel (*Allied Command Europe*, ACE) in het bijzonder. In de politieke werkelijkheid van nu, waarbij meer en meer Europese landen pogen bondgenootschappelijke betrekkingen met de NAVO aan te knopen, is een grootschalige bedreiging onwaarschijnlijk. Ten zuiden en zuidoosten van ACE bevindt zich echter een groot gebied van onstabiliteit, met etnische, religieuze, politieke, economische en raciale tegenstellingen. Dat gebied staat bekend om zijn geweldsuitbarstingen en wordt beoordeeld als een regio waar crises kunnen ontstaan die ook voor de NAVO bedreigend zouden kunnen worden. Veel landen in dat gebied bezitten TBMs of zijn bezig ze aan te schaffen; sommige van die landen bezitten zeker de technologie die nodig is voor het vervaardigen van TAMs. Met onconventionele lading zou hieruit een potentieel risico kunnen ontstaan voor de NAVO-bondgenoten in het zuiden en vooral het zuidoosten van Europa.

Hoewel derhalve in de huidige veiligheidssituatie geen noodzaak kan worden aangetoond voor een raketafweersysteem dat geheel ACE permanent zou kunnen beschermen, zijn wel gebieden aanwijsbaar met een risico; zelfs zonder proliferatie. Vanzelfsprekend heeft de NAVO de mogelijkheid tot het opwerpen van een politieke barrière tegen lichtvaardig of overhaast gebruik van tactische raketten door een gezamenlijke verklaring van onmiddellijke vergelding, maar dat kan niet genoeg zijn. Een dergelijke politieke verklaring kan slechts geloofwaardig zijn als de militaire middelen voor uitvoering ter beschikking zijn. Bovendien zal de Alliantie haar burgers en territorium willen beschermen. Tegen TAMs zal dat moeten worden gerealiseerd door het *NATO Integrated air defence system* (Natinads) en zijn toekomstige opvolger, het *Air command and control system* (ACCS). Daarvoor zijn echter verbeteringen nodig aan de middelen voor luchtruimtoezicht (de *NATO Airborne early warning*), de luchtruimbewaking (luchtverdedigingsradars), de luchtruimbeveiliging (de jachtvliegtuigen en hun boordapparatuur), de luchtafweer (de grond-luchtraketten zoals Patriot en de *Short range air defence* of Shorad). Tegen TBMs heeft de

NAVO zonder de nationale middelen van de VS geen detectiemogelijkheid, noch de dataverwerkings- en transmissiecapaciteit, terwijl ook de Patriot slechts beperkt is t.a.v. de gewenste onderscheppingskansen. Zelfs het toekomstige ACCS is in de huidige configuratie niet in staat in de leemte te voorzien.

Conclusie

De onvermijdelijke conclusie is, dat er wel degelijk behoefte bestaat aan een TBM-verdedigingssysteem. Gebaseerd op de huidige NAVO-strategie, waarbij een aanval op een van de partnerstaties wordt beschouwd als een aanval op de Alliantie, zal de NAVO initiatieven moeten nemen om dat TBM-verdedigingssysteem te verwerven. Het hoeft geen grootschalig systeem te zijn, want tenzij verscheidene TBM-bezitters tegen de NAVO gaan samenwerken is het risico geografisch beperkt tot een identificeerbaar crisisgebied. Een kleinschalig systeem, dat voldoet aan de eisen inzake detectie, dataverwerking en onderschepping, dat bovendien de mobiliteit bezit om snel in stelling te worden gebracht, waar en wanneer nodig, zou moeten volstaan. Een dergelijk systeem zal nog altijd kostbaar zijn, maar een deel van de kosten zou kunnen worden geabsorbeerd in het normale proces van verbetering en vernieuwing van de huidige luchtverdedigingsmiddelen. Zo behoeft het toekomstige ACCS bv. slechts geringe aanpassing om als schakel in een TBM-verdedigingssysteem te kunnen fungeren. De noodzakelijke verbeteringen aan Patriot zijn ook reeds ontwikkeld en het is meer dan waarschijnlijk dat thans verouderde luchtverdedigingswapens bij vervanging een, zij het wellicht beperkte, TBM-onderscheppingscapaciteit zullen krijgen. Er wordt dus reeds modulair gewerkt aan een verdediging tegen ballistische raketten. Wat nog wel fundamenteel zal moeten worden aangepakt is de vroegtijdige detectie. Hier zal een principiële keuze moeten worden gemaakt tussen afhankelijkheid en eigen middelen. Denkbaar is overigens dat in de toekomst de gewenste detectiecapaciteit relatief goedkoop zou kunnen worden toegevoegd aan ruimtesystemen die om andere redenen dan uitsluitend TBM-verdediging worden gelanceerd. Te denken valt aan communicatie, weersvoorspelling, verkenning en andere functies waarvoor satellieten worden gebruikt. Een en ander zal natuurlijk moeten worden

onderzocht, maar het probleem heeft meer een inventief dan een technologisch karakter.

De verdediging tegen tactische raketten behoeft in NAVO-Europa geen uitgebreide en kostbare paraplu te worden die alle partners permanent beschermt tegen een mogelijk risico maar tegen een zeer hoge prijs. Integendeel, volstaan kan worden met een klein en zeer mobiel systeem dat waar nodig snel plaatsbaar is. De creatie van een dergelijk systeem is een uitdaging aan de Alliantie en doet een beroep

op solidariteit, inventiviteit en bereidheid tot een gezamenlijk lasten dragen. De met de invoering van zulk een systeem gepaard gaande problemen zullen niet onoverkomelijk hoeven te zijn, mits de politieke wil kan worden opgebracht. Een verdedigingsprogramma tegen tactische raketten zou een nieuwe impuls kunnen geven aan de solidariteit binnen de Alliantie, terwijl dit programma gelijktijdig zou voorzien in de noodzakelijke en geloofwaardige afweer tegen terreurwapens.

DRINGEND VERZOEK AAN AUTEURS

Steeds vaker bereiken de redactie bijdragen, getypt m.b.v. een tekstverwerker. Helaas wordt daarbij veelvuldig verzuimd rekening te houden met de noodzaak de tekst te typen met anderhalve of dubbele regelafstand. Derhalve hierbij het dringende verzoek aan auteurs, hun manuscript te verzorgen volgens de „Regels voor kopijverzorging”, die op gezette tijden achterin de Militaire Spectator worden afgedrukt (zie het recente december-nummer).

Dat het wenselijk is van tijd tot tijd het lint van de schrijfmachine of printer te vervangen, zou eigenlijk geen vermelding moeten behoeven.

Helaas worden ook nog regelmatig *illustraties* ingezonden die niet of nauwelijks geschikt zijn voor verkleining en reproductie. Ook in dit verband wordt met nadruk verwezen naar evengenoemde Regels, punt 2. Computertekeningen zijn slechts bruikbaar indien vervaardigd m.b.v. een speciaal tekenprogramma.

REDACTIE

B. Buitenga*

majoor van de Koninklijke luchtmacht

Rusland, een impressie

Ter afsluiting van de theoretische fase van de cursus HSV bij de KLu wordt in het kader van deze opleiding een studiebezoek gebracht aan een aantal landen. Met dit bezoek wordt beoogd inzicht te verschaffen in de algemene en militaire situatie in die landen. Tot voor kort was het hierbij gebruikelijk landen op de flanken van het NAVO-verdragsgebied te bezoeken. Met de veranderde verhouding tussen Oost en West is ook een verschuiving in bezoeksdoelen mogelijk geworden. Als gevolg hiervan werd in de afgelopen jaren door een cursus HSV reeds een bezoek gebracht aan Hongarije.

In het bovenstaande kader hebben de cursisten van de HSV 91-93 in de periode van 8 tot 18 juni 1992 een studiebezoek aan Rusland en Finland gebracht. Daarbij werden in beide landen bezoeken afgelegd bij staven en onderdelen van de strijdkrachten. Dit artikel beoogt een impressie te geven van de bevindingen tijdens dat studiebezoek. Gelet op de actualiteitswaarde, de beschikbare ruimte en het feit dat de Defensieattaché in Oslo in een artikel aandacht zal besteden aan de ontwikkelingen in de Scandinavische landen waaronder Finland, beperkt deze impressie zich tot het Rusland-gedeelte van de reis.

Rusland

De titel van de Nederlandse Defensienota „Herstructurering en verkleining” lijkt in vele opzichten ook van toepassing op de huidige situatie in de Russische Federatie. Alhoewel in dimensie niet te vergelijken (een krijgsmacht met meer dan 4000 generaals en met een omvang van ongeveer 2,8 miljoen militairen), vormt het zoeken naar een nieuwe

* Met medewerking van J. T. Bakker, L. C. R. M. van den Born, J. J. Franken, J. M. Harts, J. A. H. van Hoof en T. C. M. Rikken, allen majoor van de Koninklijke luchtmacht en, evenals majoor Buitenga, cursisten Hogere Stafvorming (HSV) Koninklijke luchtmacht 1991-93.

structuur/organisatie en een aanvaardbare omvang van de krijgsmacht de kern van de ontwikkelingen van de Russische strijdkrachten op dit moment. Achtereenvolgens wordt ingegaan op de algemene ontwikkeling, de herstructurering en verkleining van de Russische strijdkrachten en op de personeelsconsequenties. Vervolgens worden de ervaringen besproken, opgedaan tijdens de bezoeken aan een vliegbasis en twee opleidingseenheden.

Ontwikkeling van de strijdkrachten

Bij het uiteenvallen van de Sovjet-Unie is in het kader van de herstructurering van de krijgsmacht, behalve de afspraken t.a.v. het nucleaire potentieel, in eerste aanleg gepoogd te komen tot een gemeenschappelijke conventionele krijgsmacht voor het Gemenebest van Onafhankelijke Staten (GOS). Binnen de lidstaten van het GOS bestonden en bestaan echter sterk uiteenlopende opvattingen over de status van de krijgsmacht. Een aantal republieken is overgegaan tot de oprichting van nationale krijgsmachten terwijl andere – met name op grond van financiële beperkingen – voorshands de voorkeur geven aan een gemeenschappelijke krijgsmacht. De tendens daarbij is dat ook die republieken op termijn tot nationale krijgsmachten willen komen. Daarbij is in mei 1992 door zes republieken van het GOS een collectieve-veiligheidsverdrag getekend. Het sluiten van een dergelijk verdrag wijst erop dat de pogingen een gemeenschappelijke krijgsmacht te handhaven nog verder zijn losgelaten.

Het naast elkaar bestaan van verenigde GOS- en diverse nationale strijdkrachten wordt door de Russen gezien als een groot probleem waarvoor op korte termijn nog geen oplossing wordt verwacht. Gelet op de nationalistische tegenstellingen dienen tevens grote vraagtekens te worden gezet bij de wer-

king van het genoemde systeem van collectieve veiligheid. Of deelrepublieken ook werkelijk bereid zullen zijn troepen in te zetten voor de verdediging van andere deelrepublieken is op zijn minst twijfelachtig. Gelet op de Russische interpretatie van dit verdrag lijkt het van hun zijde eerder een poging om in Centraal-Azië een vorm van controle te handhaven.

Per decreet werd op 7 mei 1992 door president Jeltsin de oprichting van eigen Russische strijdkrachten bekendgemaakt. Daarbij werd in diezelfde maand gen Gratsjev benoemd tot minister van defensie. Aangezien deze oprichting slechts een maand voor ons bezoek plaatsvond, kwam in gesprekken duidelijk naar voren dat over de herstructurering van de krijgsmacht nog veel onzekerheden en onduidelijkheden bestonden. Door de Chef Staf van het Militaire District Leningrad, Igen Sokolov, werd verwoord dat de gewijzigde structuur, ook die van het ministerie van defensie zelf, nog niet is uitgekristalliseerd.

Herstructurering en doctrine

Uit militair-operationele optiek vormt de doctrine de basis voor de herstructurering, m.a.w.: wat wil of moet je kunnen en dus waarmee? Het Centrum voor operatief-strategisch onderzoek van de Generale Staf van de Russische Federatie in Moskou houdt zich bezig met de doctrinevorming. Bij de bepaling van de doctrine geldt als uitgangspunt de perceptie van de dreiging. Hierin worden door de Russen twee niveaus onderscheiden. Het eerste betreft een potentieel gevaar dat nog altijd bestaat omdat andere naties ook over strijdkrachten beschikken. Het tweede niveau wordt gezien in de economische en „interne” etnische problemen, t.w. de onderlinge verhoudingen tussen de deelrepublieken. Concreet zien de Russen op dit moment geen directe dreiging van buitenaf. Gelet op de actuele situatie worden de genoemde „interne” problemen als de grootste dreiging ervaren. Ten aanzien hiervan was de opmerking van Igen Sjtepa, plv. hoofd van het centrum, tekenend; hij zei „dat het moeilijk zal zijn deze problemen geheel politiek op te lossen”.

De perceptie van de dreiging impliceert dat in de doctrine het voorbereiden op een grootschalig conflict met daarbij het accent op offensief optreden is verlaten. Gezien de geografische omvang en de beperking in beschikbare middelen is een volledige

bezetting van de landsgrenzen niet meer mogelijk. Gelet op de visie op de dreiging van buitenaf is deze ook niet meer nodig. Als gevolg hiervan wordt bij de herstructurering de nadruk gelegd op kleine, snel inzetbare mobiele eenheden langs de grenzen, aangevuld met een centrale mobiele reserve, onderbouwd met een mobilisatiesysteem. In dit licht zijn de belangrijkste criteria waaraan de moderne strijdkrachten dienen te voldoen dan ook: effectiviteit, toereikendheid, flexibiliteit en in toenemende mate strakkere milieunormen.

Als tweede belangrijk punt in de doctrine noemden de Russen ten slotte de wens in VN-vredesoperaties een actievere rol te vervullen. Om te onderstrepen dat men hiermee ernst wil maken werd gewezen op de deelneming van een Russisch bataljon aan de VN-vredesmacht in het voormalige Joegoslavië.

Verkleining

Bij de verkleining van de Russische strijdkrachten spelen diverse elementen een rol. Ten eerste is dat de reductie in aantallen en ten tweede de herverdeling van het resterende potentieel. Daarenboven spelen ook nog de reducties ter uitvoering van het CSE-verdrag en de terugtrekking van Russische troepen uit Oost-Europa. Ter realisatie van de verkleining is een „inkrimpingsprogramma” opgesteld, maar over een concreet tijdspad konden geen uitspraken worden gedaan anders dan in algemene termen, nl. dat men ernaar streeft hiermee eind jaren '90 gereed te zijn.

Ten aanzien van de aantallen geldt dat Rusland ca. 2,8 miljoen militairen onder de wapenen heeft. Dat komt neer op 20 militairen per 1000 inwoners. Ter vergelijking: in het westen ligt dit aantal rond 7 tot 9 militairen per 1000 inwoners. De Russen streven naar een ratio van om en nabij 10, hetgeen overeenkomt met een maximale omvang van de Russische strijdkrachten van 1,5 miljoen man. In de praktijk betekent dit dat de grondstrijdkrachten 2 tot 3x zo klein zullen worden. De luchtmacht, marine, luchtverdediging en de strategische strijdkrachten zullen 30 tot 40% kleiner worden. Als gevolg van de inkrimpingen verliezen 600.000 tot 700.000 beroepsmilitairen hun baan. Een dergelijke massale afslanking vormt een bron voor sociale en economische problemen. ▷

Over de herverdeling van middelen is tussen de verschillende deelrepublieken volop discussie gaande. De harde strijd tussen de Oekraïne en Rusland m.b.t. de verdeling van de Zwarte-Zeevloot is hiervan een sprekend voorbeeld. In de herverdeling van mensen spelen ook etnische problemen een rol. In hoeverre dienen 3e- en 4e-generatie-Russen in bv. Moldavië te worden beschouwd als lid van de nationale strijdkrachten van Moldavië of als Russen die binnen de grenzen van de Russische Federatie dienen te worden teruggetrokken? Hebben die mensen eventueel een vrije keus of zijn zij verplicht terug te gaan? In dit kader gaf de commandant van de vliegbasis Koebinka aan dat vliegers uit zijn eenheid met een andere „nationaliteit” (m.n. Oekraïners en Witrussen) vrij mogen kiezen in welke nationale luchtmacht zij verder willen dienen. Dergelijke vraagstukken accentueren echter de sociale problematiek rondom de herverdeling van mensen en middelen.

Deze problemen worden nog versterkt door het kostenaspect – infrastructurele voorzieningen e.d. – verbonden aan de genoemde terugtrekking van troepen uit Oost-Europa en de Baltische staten. Als gevolg van deze problemen is er momenteel reeds sprake van zo'n 300.000 militairen-met-gezinnen zonder huisvesting. In samenhang met de verkleining werd zowel in Moskou als Sint Petersburg aangegeven dat terugtrekking van troepen uit Oost-Europa prioriteit heeft boven de terugtrekking uit de Baltische staten. Ter illustratie van het Russische onvermogen, maar ook van de openheid hierover, kan de uitspraak van de Chef Staf van het Militaire District Leningrad gelden: „Wij willen de terugtrekking van troepen op korte termijn wel realiseren, maar kunnen het niet”.

Personele consequenties

Voortvloeiend uit het bovenstaande werden op dit gebied twee problemen genoemd. Ten eerste dat de kwaliteit/kwantiteit van dienstplichtigen afneemt waardoor vele eenheden niet op hun volledige vredesterkte zijn. Ten tweede dat als gevolg van de verkleining sprake is van een enorm overschot aan officieren. (Voor de duidelijkheid dient hierbij te worden opgemerkt dat in Rusland t.a.v. het personeel slechts een onderscheid wordt gemaakt tussen dienstplichtigen en officieren; onderofficieren vallen onder de categorie dienstplichtigen.)

Dienstplicht

Opgemerkt werd dat de dienstplichttijd is verkort van 24 naar 18 maanden. Hierdoor moeten opleidingen worden geïntensiveerd. Voor zowel de eenheden die de dienstplichtige steeds korter ter beschikking hebben als voor de opleidingsinstituten die in korter tijdsbestek moeten opleiden heeft dit nadelige gevolgen. Ook de opkomst is een probleem. Van de najaarslichting 1991 kwam zelfs meer dan de helft van de dienstplichtigen niet op voor hun eerste oefening.

Voorts is door de media een anti-legerstemming opgewekt. Deze stemmingmakerij is weliswaar over haar hoogtepunt heen maar heeft tot gevolg gehad dat verschillende wetten zijn aangenomen die het bemoeilijken de beter opgeleide jonge mannen op te roepen en een grote keuze aan potentiële dienstplichtigen te realiseren. Als voorbeelden werden gegeven dat studenten niet meer worden opgeroepen, dat het aantal vrijstellingsgronden sterk was uitgebreid en dat alleen in de nabijheid van de woonplaats behoeft te worden gediend. In verband met de spreiding van de bevolking leidt dit laatste punt tot problemen. Waar strijdkrachten zijn gelegerd wonen weinig potentiële dienstplichtigen en, omgekeerd, waar potentiële dienstplichtigen wonen zijn weinig strijdkrachten gelegerd. Als gevolg van deze problemen is er inmiddels bij een groot aantal eenheden sprake van ernstige personeelstekorten.

De bovengenoemde problemen hebben ertoe geleid dat men in het district Leningrad aan deze nieuwe wetten geen uitvoering geeft. De Generale Staf wil de wetten dan ook weer laten bijstellen. Ten aanzien van de dienstplichtigen maakte men geen melding van sociale problemen en geweld binnen en tussen lichten. Dat hierbij echter sprake is van een omvangrijk probleem blijkt uit het feit dat er in 1990 5000 doden zijn gevallen onder dienstplichtigen ten gevolge van zelfmoord en geweld in de lichten.

Officieren

Gelet op het overschot aan officieren zal een afvloeiingsregeling moeten worden bedacht. De reeds genoemde anti-legerstemming, opgewekt door de media, heeft reeds ervoor gezorgd dat veel officieren in de burgermaatschappij werk zijn gaan zoe-

ken. Alhoewel dit fenomeen voor Rusland geheel nieuw is, wordt de officieren niet belet de dienst te verlaten. Voorts is de mogelijkheid tot nadienen (normaliter 5 jaar) afgeschaft. Vele (aankomende) officieren zijn vanaf 1990 in de gelegenheid gesteld na hun gecombineerde militaire/burgeropleiding te vertrekken. Men ziet echter in dat hierdoor een uitholling plaatsvindt en treft momenteel weer maatregelen om die uitstroom te stoppen. Het reduceren van het aantal officieren en het behouden van kwaliteit vormt, zoals geschetst, een probleem waarvoor nog geen oplossing is gevonden.

De vliegbasis Koebinka

Op deze basis zijn drie squadrons jachtvliegtuigen van het type SU-25, SU-27 en Mig-29 gestationeerd, alsmede 2 squadrons transportvliegtuigen AN-23. Ook bevindt zich op de basis een vliegtuigwerkplaats waar overtollige vliegtuigen worden geconserveerd. Ten tijde van ons bezoek stonden er ca. 30 Mig-23's geconserveerd gestald in de open lucht. De drie jachtvliegsquadrons en een transportsquadron zijn in één regiment ondergebracht. Het andere transportsquadron voert alleen vluchten uit in opdracht van en voor de Generale Staf in Moskou.

Een jachtvliegsquadron van 12 vliegtuigen bestaat uit 80 tot 100 man personeel, waarvan 19 vliegers. Het overige personeel is ondersteunend, incl. technisch personeel. Dit personeel zorgt voor gereedstelling en klein onderhoud, voornamelijk het wisselen van elektronische apparatuur. Voorts beschikt het regiment over een technische dienst, verantwoordelijk voor het hogere vliegtuigonderhoud en een zg. „achterwaartse dienst”, belast met alle andere noodzakelijke taken van een vliegbasis. Volgens zeggen is de inzetbaarheid van vliegtuigen altijd boven de vereiste 80% en vormt de beschikbaarheid van reservedelen geen probleem.

Taak

Koebinka heeft twee taken. Ten eerste het tonen van Russisch vliegend materieel. De tweede taak is het leveren van een bijdrage aan de verdediging van het luchtruim rond Moskou. Hiertoe maakt het regiment deel uit van een luchtdivisie, die op verschillende bases rond Moskou is gestationeerd. De eerste taak maakt dat Koebinka wordt beschouwd als

een „show-vliegveld”. Het is de enige basis waar buitenlandse delegaties worden ontvangen en vliegtuigen worden getoond. Ook verzorgt dit regiment de deelneming aan vliegshows in het buitenland. De laatste jaren zijn regelmatig bezoeken gebracht aan de VS en West-Europa. Er is sprake van informele contacten met Franse, Zweedse en Finse squadrons. Ook hebben vliegers van Koebinka tijdens vliegshows meegevlogen met de F-5, F-16, F-18, Mirage-2000 en de Tornado.

De vliegers voor Koebinka worden geselecteerd op hun vliegprestaties en blijven vervolgens de rest van hun diensttijd bij dit onderdeel. Het jaarlijkse oefenprogramma beslaat 120 tot 150 uren vliegen. Zeer veel aandacht wordt besteed aan het showvliegen. Eerst wordt intensief ingegaan op het formatievliegen. Vervolgens wordt geoefend in het vliegen in demonstratieteams, waarbij het aantal vliegtuigen in de formatie geleidelijk wordt opgevoerd. Het oefenen voor het formatievliegen vindt overdag plaats; 's avonds en 's nachts wordt de oorlogstaak beoefend.

Ook de eenheden op Koebinka krijgen te maken met inkrimpingen. Tot 1995 moet ca. 30% van het personeel verdwijnen. Men denkt dit te kunnen doen door in de squadrons geen nieuwe vliegers meer op te nemen. Daardoor ontstaat op den duur wel een onevenwichtig bestand, maar dat werd niet als een onoverkomelijk probleem gezien.

Opleidingseenheden

Tijdens het studiebezoek werden twee opleidingseenheden bezocht: de Militaire Luchtmachtacademie Yu. A. Gagarin en het luchtverdedigingsopleidingscentrum te Gatsjina.

De luchtmachtacademie

Deze is in 1940 opgericht en pas veel later (in de jaren '60) naar de bekende kosmonaut vernoemd. De school is een vooraanstaand luchtmachtopleidingsinstituut; bovendien wordt er kosmisch onderzoek gedaan. De school is bedoeld om militair onderwijs te geven aan luchtmachtofficiëren van het niveau van plv. squadroncommandant. Tijdens de cursus worden de cursisten opgeleid voor functies tot en met commandant van een luchtre Regiment (overste/kolonel). ▷

De school kent een vaste staf van 2500 man en telt 900 cursisten. In verband met de in het voorgaande besproken reducties gaat men voor het komende jaar uit van een terugloop van 100 cursisten. Cursisten dienen te slagen voor toelatingsexamens alvorens te worden geaccepteerd. Bovendien krijgen vliegers van moderne vliegtuigen voorrang. De cursus duurt drie jaar en bestaat voor 35% uit het verwerven van theoretische kennis. Hiertoe worden lessen, lezingen, seminars gevolgd en wordt uiteraard aan zelfstudie gedaan. Voorts worden veel praktische vaardigheden aangeleerd zoals het werken in een regimentscommandocentrum. Om dit te beoefenen is in de school zo'n compleet commandocentrum ingericht en wordt men via computerondersteuning in staat gesteld regimentsoperaties te simuleren. De vliegers kunnen hun vliegvaardigheden onderhouden in simulators. Daartoe beschikt de school over een hal met daarin simulators van de meest gangbare vliegtuigtypes. De opzet van deze opleiding wijst in de richting van een operationele school met een sterke nadruk op tactiek. De getoonde tactische werkwijze is een bevestiging van het feit dat de inzet van het luchtwapen onder zeer gecentraliseerde leiding plaatsvindt.

PVO-opleidingscentrum

Het bezoek aan dit centrum had een bijzonder karakter aangezien wij de eerste westerlingen waren die hier een bezoek brachten. Te Gatsjina wordt personeel opgeleid voor de S-300 PMU (NAVO-codenaam SA-11). Dit systeem is in vele opzichten vergelijkbaar met de Patriot. De school beschikt over leslokalen, specifiek ingericht voor verschillende functies: lanceerders, operators, technici, onderhoudspersoneel. De daarbij benodigde leermiddelen, zoals bedieningspanelen en een opengewerkte missilecontainer incl. missile, zijn in de lokalen aanwezig. Op het terrein van het opleidingscentrum wordt eveneens met operationele systemen getraind.

In het centrum worden complete eenheden opgeleid. Bij die opleiding is sprake van een opbouw in vier fasen. Fase 1 en 2 worden gevormd door de initiële opleidingen, individueel gericht. In fase 3 wordt de opleiding in crew-verband verzorgd. Ten slotte worden in fase 4 de voortgezette tactische trainingen voor combat-crews gegeven. De trainingen

variëren van 3 tot 5 maanden, e.e.a. afhankelijk van ervaring en resultaten van eerdere trainingen.

Zoals gesteld is het S-300 PMU-systeem in vele opzichten vergelijkbaar met Patriot. De S-300 PMU bestaat uit een gecombineerde *Phased array multi-function*-radarset met een *Engagement control station* (ECS) en 12 lanceerinrichtingen die op een afstand van 80 tot 120 m rondom de radarset worden opgesteld. Opgegeven werd dat de radarset een *track and search*-hoek van 190° heeft. Elke *launcher* is voorzien van 4 missiles, voorzien van *solid-state-fuel* en een oorlogskop van 133 kg. Het missile-geleidingssysteem beschikt voor de eindfase van de vlucht over een *track via missile* (TVM)-systeem. De missiles bevinden zich in containers waardoor zij 10 jaar zonder onderhoud kunnen. De verbinding tussen radar en launchers geschiedt via datalink. De launchers worden bediend door een sergeant en twee soldaten. Per 6 launchers is één officier ingedeeld. Het systeem bestaat voorts uit een *separate low-level-detection*-radar (op een mobiel onderstel, uitklapbaar tot ca. 15 m hoogte) met een detectiebereik van 0 tot 5000 m hoogte rondom, een communicatiewagen en een wagen voorzien van een *position-alignment*-systeem. Verder werd aangegeven dat het systeem 6 doelen tegelijk kan aanvallen en dat normaliter twee missiles op een doel worden afgevuurd. Met twee missiles zou de *kill-probability* 0,99 zijn. Door de 360°-dekking van de low-level-radar, de mogelijkheid de radarset tijdens operaties te draaien en het lanceren van missiles onder een hoek van 90° is het S-300 PMU-systeem in staat 360° rond te vuren.

Naar aanleiding van de Golf-oorlog zijn met het S-300 PMU-systeem tests gedaan om vast te stellen of het systeem ook over een ABM-capaciteit beschikt. Gesteld werd dat al deze tests positieve resultaten hebben laten zien. Voor wat betreft de operationele inzet van de geleide wapens werd ten slotte vermeld dat deze volledig in combinatie met vliegtuigen plaatsvindt. Van een aparte *Missile engagement zone* is geen sprake.

Beschouwing

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat de Russen momenteel met enorme problemen kampen. Uit de geschetste ervaringen tijdens het bezoek blijkt tevens dat men die problemen met grote openheid wil bespreken. Gelet op aard en omvang van de in-

krimpingsoperatie, de economische beperkingen bij de terugtrekking van troepen uit Oost-Europa en de Baltische staten, de etnische onrust en de problemen m.b.t. de verhouding tussen GOS- en nationale strijdkrachten zal het oplossen ervan een kwestie van lange adem zijn. Zonder een pessimistische kijk te willen geven, een tijdsinschatting voor het oplossen van deze problemen van ten minste een generatie lijkt niet onrealistisch. Als gevolg hiervan rijst dan ook de vraag of, door het beperkte uitzicht op een oplossing, de werkloosheid en de economische malaise niet tot spanningen tussen militairen en de politiek zullen leiden. De uitspraak van Igen Sjtepa „dat moet worden getwijfeld of de problemen geheel politiek zijn op te lossen” en het feit dat de Chef Staf van het Militaire District Leningrad – weliswaar op een ondergeschikt punt maar niettemin openlijk – aangeeft bepaalde wetten niet te

kunnen uitvoeren, lijken een dergelijke ontwikkeling voor de toekomst zeker niet uit te sluiten.

Slotopmerking

Uit de tijdens ons bezoek aan Rusland opgedane ervaringen blijkt dat men met grote openheid de actuele veiligheidspolitiek en -problemen heeft willen bespreken. Als gevolg daarvan heeft dit bezoek bijgedragen aan een beeldvorming, niet alleen in de zin van „over wie je praat”, maar veeleer door het vergroten van inzicht en feitenkennis „waarover je praat”. Dergelijke bezoeken, zeker als invulling van de zg. *Confidence building measures*, leiden tot een vergroting van wederzijds begrip voor elkaars problemen en met name voor de beperkingen bij het oplossen van die problemen. In die zin zijn dergelijke bezoeken dan ook uitermate zinvol.

De kracht van Nederland

Internationale positie en buitenlands beleid in historisch perspectief, o.r.v. N. C. F. van Sas, 248 blz. Uitg.: J. H. Gottmer/H. J. W. Becht, Bloemendaal, 1991. Prijs: f 35,-. ISBN: 90.230.0762.3

De ineenstorting van de communistische regimes in Midden-Europa, de hereniging van Duitsland en de implosie van het Sovjetrussische Rijk hebben de verhoudingen in Europa en de wereld grondig veranderd. Dat maakt ook voor Nederland een bezinning op zijn internationale positie en rol noodzakelijk. Met de snelle inning van vredesdividenden is de kous niet af. Veel fundamentele vragen wachten op een antwoord: hoe moet de toekomst van de NAVO eruit zien? Wat moet de reikwijdte en intensiteit van de Europese

samenwerking zijn?, welke plaats krijgt de krijgsmacht toebedacht als instrument van buitenlands beleid? Een gedegen kennis van de internationale rol van Nederland in historisch perspectief kan de discussie over die plaatsbepaling voor de toekomst alleen maar ten goede komen. En dat is wat deze bundel beoogt te bieden.

Om met de deur in huis te vallen: eindredacteur Van Sas, hoofddocent Nieuwe geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, is volledig in die opzet geslaagd. Met bekwame hand heeft hij 15, voor een deel al „klassieke”, artikelen van hoog informatief gehalte gebundeld, die te zamen een uitstekend historisch-analytisch overzicht bieden van het buitenlandse beleid van Nederland. Het nadeel van iedere bundel (een overlapping in behandelde materie) is hier een pluspunt: nuances en verschillen in visie stimuleren juist de gedachtenvorming. Dat blijkt bv. uit het verschillende belang dat aan „tradities” wordt toegekend (Boogman, Kossmann), uit de betekenis die aan het trauma van „Indië verloren, rampspoed geboren” wordt gehecht (Van 't Veer, Pijpers) of uit de verschillende visies op de betekenis van de zogeheten „culturele revolutie” van de jaren '60 voor het buitenlandse beleid (Pijpers, Van Staden en Heldring).

De nadruk ligt op de 20e eeuw. Na een klassiek geworden artikel van de Utrechtse hoogleraar Boogman, grondlegger van een school van diplomatiek-historici, over de achtergronden, tendenties en tradities van het Nederlandse buitenlandse beleid van de 17e eeuw tot 1940, en de visie van diens Groningse collega Kossmann daarop, zet Kuitenbrouwer uiteen dat de Nederlandse pacificatie van Indië van rond de eeuwwisseling alle kenmerken van modern imperialisme had. Het beeld is dan gezet: rond 1900 is Nederland een kleine, „verzadigde” Europese mogendheid met een groot koloniaal rijk, dat zich, dankzij een machts-evenwicht in Europa en een Engelse veiligheidsparaplu in de Oost, kon koesteren in welvaart en idealistische denkbeelden over het verkeer tussen staten. Vervreemding van de machtspolitieke werkelijkheid en onderschatting van de factor militaire macht waren geesteskenmerken. Het ongeschonden overleven van de Eerste Wereldoorlog, zo maakt Smit duidelijk, was het gevolg van een kosten/batanalyse bij de belligerenten en niet van eigen kracht. Het verstoorte machts-evenwicht in de naoorlogse jaren wordt mede door de realist Van Karnebeek hersteld (Beunders). Ondanks een groeiend enthousiasme bij de spraakmakende gemeente voor de Volkenbond blijft

Buitenlandse Zaken gereserveerd staan t.a.v. collectief optreden.

Klassen maakt duidelijk dat, naarmate de spanning oploopt, men terugvalt op de traditionele reflex van „blijf zitten en verroer je niet”.

Daalder maakt zich in het oudste artikel in de bundel (1953) nog steeds boos over de wijze waarop de politieke elite van toen in hoogdravende, moralistische bewoordingen het afzijdigheidsbeleid verkocht; een beleid overigens, waarvoor ook hij geen alternatieven ziet.

Hoewel de Tweede Wereldoorlog een cesuur vormt, is het opvallend welke rol traditionele noties („Nederland als middelgrote mogendheid”, vertrouwen in internationaal recht e.d.) spelen bij de discussie over het veiligheidsbeleid in de jaren '45-'50 (Schaper). Het dilemma van het naoorlogse beleid: Duitsland wederopbouwen ter wille van de eigen economie en Duitsland onder de duim houden, kon dankzij de Europese samenwerking worden opgelost. Kersten en Harryvan maken de belangrijke rol van Beyen, een bewindsman met visie op Buitenlandse zaken en bekwaam tacticus, bij de totstandkoming van de Europese Gemeenschap nog eens duidelijk. De Atlantische samenwerking bleef evenwel richtinggevend en Nederland ontpopte zich (in de woorden van Van Staden) tot een trouw bondgenoot. In een bijzonder boeiend opstel over „Dekolonisatie, compensatiedwang en de normalisering van de Nederlandse buitenlandse politiek” van de politicoloog Pijpers wordt duidelijk hoezeer het trauma van het verlies van Indië heeft doorgewerkt; tot bv. de overhaaste onafhankelijkheid van Suriname of de buitenproportionele omvang van de Koninklijke marine toe. De generatiewisseling van de jaren '60 leidt tot een periode vol discussie en eigenzinnige standpunten, die onze bondgenoten niet in dank hebben afgenomen. Bewindslieden moesten voortdurend over de schouders pressiegroepen (ook zo'n nieuw fenomeen) in de gaten houden. Van Staden wijt het te loor gaan van consistentie in beleid aan het gebrek aan leiderschap binnen de vaderlandse christen-democratie. Zowel hij als Pijpers consta-

teren dat in de jaren '80 de situatie is genormaliseerd: Nederland opereert weer in de *mainstream* van de bondgenoten en de oude Pronk lijkt nu te zijn bevrijd van het koloniale schuldgevoel waarmee de jonge Pronk door het leven ging.

In de slagschaduw van een verenigd Duitsland, met een primair op Europa gerichte handel en een bescheiden koopvaardijvloot is Nederland meer dan ooit teruggeworpen op een bescheiden positie aan de rand van het Europese continent, zo stelt Pijpers. Hoe nu verder?... Wie in het debat over de toekomst van het veiligheidsbeleid, en dus over de toekomst van de krijgsmacht, wil meespreken, doet er goed aan deze bundel te raadplegen. Warm aanbevelen. drs. P. H. KAMPHUIS, SMG/KL

Het grote misverstand

Een geschiedenis van de Koude Oorlog (1917-1990), door prof. dr. Y. Vanden Berghe, 254 blz., geïll. Uitg.: Acco, Amersfoort, 1991. Prijs: f 48,75. ISBN: 90.334.2410.X

Nu iedereen het erover eens is dat de Koude Oorlog voorgoed achter ons ligt, kunnen wij beginnen deze hele periode in kaart te brengen. Ook kunnen wij proberen een soort totale eindconclusie te trekken over hetgeen zich in die „70-jarige” oorlog heeft afgespeeld.

Schrijver was daarmee al in 1987 gestart met zijn boek „Zeventig jaar Koude Oorlog 1919-1987; een kroniek”. Ook daarin poneerde hij al de stelling „dat de Koude Oorlog kan worden gezien als de geschiedenis van een groot misverstand”. De toevoeging dat dit „niet zozeer een *hypothese*, maar wel een *conclusie* na jarenlange studie” is, wekte mijn belangstelling. De Koude Oorlog kenmerkte zich immers als een periode waarin *hypothese* en *percepties* vaak *waarnemingen* en *conclusies* overheersten. De geslotenheid van de communistische wereld zorgde zelfs ervoor dat mensen hun brood konden verdienen met „Kremlin-watching”, oftewel het op basis van – vaak zeer subtiele – wijzigingen in

het Kremlin en aanverwante instituten, trekken van politiek relevante conclusies. Het onverwachte, en niet-voorspelde, einde van de Sovjet-Unie bewees hoe moeilijk deze manier van werken in feite was. Trouwens, ook de Westerse Wereld liep niet altijd over van „openheid” als het ging om veiligheidsaangelegenheden. Wie dan reeds in 1987 zeer belangwekkende conclusies heeft getrokken en die kennelijk bevestigd heeft gevonden in de periode waarin dankzij de *Glasnost* vooral in de voormalige Sovjet-Unie meer openheid aan de dag werd gelegd, is de moeite van het aanhoren waard, was mijn mening.

Daarnaast meen ik, dat iemand die – kennelijk *niet* op basis van aannamen en percepties – meent hard te kunnen maken dat de Koude Oorlog op een misverstand beruiste, zich verplicht tot een zeer nauwkeurige weergave van feiten en bewijzen. Dat geldt in het bijzonder als hij de topleiders van de wereld ervan beticht „altijd wel te hebben geweten dat de ongelooflijke wapenwedloop overbodig was, maar de publieke opinie permanent te hebben misleid” en „de Koude-Oorlogssfeer te hebben gebruikt om binnenlandse problemen te lijf te gaan”. Zo iets eist een gedegen onderbouwing, met name van iemand die *professor doctor* voor zijn naam zet. Tot een gedegen onderbouwing behoort m.i. op zijn minst verwijzing naar bronnen. Dat is duidelijk iets anders dan het opnemen van een „beknopte” bibliografie. Ook eist het dat onderscheid wordt gemaakt tussen (verifieerbare) citaten en eigen veronderstellingen. Mijn bespreking richt zich op de vraag of schr. aan die eisen heeft voldaan.

Helaas moet ik bekennen dat dit boek in een aantal opzichten niet aan deze eisen voldoet. Het boek kent geen enkele verwijzing. En dat terwijl er in de tekst veelvuldig mensen iets wordt toegedicht. Zo schrijft hij over Truman: „hij zag niet altijd het verschil tussen de concrete afspraken en de retoriek van zijn voorganger. Om zijn onzekerheid voor zijn omgeving te verdoezelen nam hij veelal snelle kordate beslissingen (blz. 58). Over de Arabisch-Israëliëse relatie: *Sadat en Assad had-*

den (in 1973) niet de bedoeling Israël te vernietigen, maar wilden een gunstige vrede afdwingen (blz. 176). Dit soort uitspraken kan men zich als wetenschapper niet veroorloven zonder aan te geven op welke objectieve bron men zich baseert.

De beknopte bibliografie achterin het boek bevat inderdaad een tamelijk indrukwekkende lijst tijdschriften en boeken. In welke relatie ze staan tot de inhoud van het boek is nergens uit op te maken. Wat kriebelig raakte ik toen ik in de lijst van tijdschriften onder meer de „Internationale Spectator” en „Transaktie” zag staan. Dat zijn zeker lezenswaardige tijdschriften met een prima reputatie, die vast diverse artikelen hebben bevat over de Koude Oorlog. Maar geldt dat niet voor tientallen andere tijdschriften (men denke bv. aan „Foreign Affairs”) of heeft de professor die andere tijdschriften niet onder ogen gehad? De keuze van de in de bibliografie genoemde documenten lijkt, samenvattend, nogal willekeurig.

Voorts legt schr. mensen woorden in de mond, of hij dicht hen gedachten toe, die hij vervolgens gebruikt ter onderbouwing van zijn stelling, dat sprake is van één groot misverstand. Vaak doet hij dat in een suggererende vorm. Bij vluchtige lezing lijkt het behoorlijk goed in elkaar te steken. Maar als men nog eens goed ernaar kijkt, dan berust het geheel op drijfzand. Een paar voorbeelden. Over het gebruik van atoombommen tegen Japan: *...er werd voorlopig niet ingegaan op de duidelijke Japanse vredesvoorstellen (...) Truman, die nu over het atoomwapen beschikte, zag ook geen reden om de oorlog nu plots te beëindigen zonder eerst zijn voornaamste en dure troef uit te spelen. Nog tijdens de conferentie (van Postdam 17/7-2/8 1945) gaf hij bevel tot transport van de twee bommen die in Japan tot ontploffing zouden komen. Deze bommen waren voor gebruik tegen Japan vervaardigd en zouden in extremis nog worden gebruikt (blz. 60/61); en: De Japanse capitulatie van 14 augustus was vooral ingegeven door de gedachte dat Japan, dat reeds virtueel was verslagen door de VS, weldra door de Sovjetaanval volledig in elkaar zou storten. De vernietiging van twee steden door atoombommen heeft niet veel tot de capi-*

tulatie bijgedragen. (...) De Amerikanen aanvaardden nu wel de slechts voorwaardelijke capitulatie, en dus het behoud van de keizer, om de oorlog zo snel mogelijk te beëindigen en zodoende te verhinderen dat de Sovjets de Japanners zware nederlagen zouden toebrengen (blz. 61).

Over de waarde van regeringsverklaringen (Jalta 4-11 feb. 1945): *Wel beloofden Stalin, Churchill en Roosevelt dat de op de nazi's veroverde landen democratische regimes zouden krijgen en via het principe van vrije verkiezingen zouden worden bestuurd. Stalin ondertekende om de verstandhouding niet te verbreken en omdat hij meende dat vooral Roosevelt een dergelijke tekst nodig had om de Amerikaanse publieke opinie te sussen. De tekst moest niet op de letter nageleefd worden en bezorgde bovendien de Sovjets een groot interventierecht. Roosevelt kon inderdaad om propagandistische redenen en om de kritische senatoren de mond te snoeren een dergelijke tekst uitstekend gebruiken. Hij verwachtte niet dat Stalin in Oost-Europa vrije verkiezingen zou organiseren maar hoopte...* (blz. 57).

Ten slotte weerspreekt schr. (op zijn eigen suggestieve wijze) enkele zaken, waarover onder Westerse historici bijna volledige consensus bestaat. De manier van formuleren en ook de toonzetting die hij hanteert deden mij onwillekeurig denken aan de stijl van de geschriften die tijdens de Koude Oorlog bv. uit de DDR naar Nederland kwamen, of van de propagandablaadjes, die door de Sovjet-Unie in het Westen werden verspreid. Een paar voorbeelden.

Over staatsgrepen in Roemenië, Bulgarije, Hongarije en Tsjechoslowakije: *In deze landen namen de communisten in de periode 1946-1948 de macht over (via staatsgrepen! v.A.) als leden van coalitieregeringen. Deze machtsovernames werden uitgevoerd door de lokale communisten, met het Rode Leger op de achtergrond. Of dit op bevel van Moskou gebeurde of dat ze slechts op de welwillende medewerking van Moskou mochten rekenen, is niet altijd zo duidelijk (...) De SU profiteerde van het feit dat ze zowel rechter als partij was en nam meer dan afgesproken was (blz. 78). Het meest tot de verbeelding sprak de communistische machtsovername in Tsjechoslowakije in februari 1948. De vraag is evenwel of die staatsgreep niet eerder als*

een gevolg dan wel een oorzaak van de Koude Oorlog moet gezien worden (blz. 81). En: Algemeen werd aangenomen dat de Sovjets de staatsgreep hadden georchestreerd. Vele argumenten wijzen op het tegendeel (...) Dit alles kwam de Sovjets natuurlijk niet ongelegen, maar in plaats van aanstichters tot revolutie te zijn, vervulden ze eerder de rol van lachende derde (blz. 84).

Over de bedreiging van West-Europa: *...zou het Rode Leger zomaar West-Europa binnendringen. Achteraf bekeken vindt men geen enkele bewijsvoering voor deze stellingen en blijken ze integendeel helemaal tegengesteld aan de door Stalin gevolgde beleidlijnen (blz. 89).*

Voor wie meent dat ik wellicht tamelijk eenzijdig met citaten ben omgesprongen is het raadzaam het boek toch zelf eens ter hand te nemen. Dat geldt eveneens voor al diegenen, die eens op een andere manier tegen de Koude Oorlog willen aankijken. Zij zullen in ieder geval een gemakkelijk leesbaar boek aantreffen, dat een totaaloverzicht geeft van de belangrijkste gebeurtenissen uit de periode 1917-1990. Persoonlijk betwijfel ik of zij na het lezen van het boek een tevreden gevoel zullen hebben. Ik had dat gevoel in ieder geval niet. Bovendien ben ik na lezing van dit boek niet ervan overtuigd dat de Koude Oorlog op een misverstand berustte.

J. F. W. VAN ANGEREN, Ikol Klu

Europa, gezien vanuit de lucht

door J. Morris, 288 blz., geïll. Uitg.: Spectrum, Utrecht, 1992. Prijs: f 135,-. ISBN: 90.274.2765.8

Een groot aantal fotografen heeft meegewerkt aan de totstandkoming van dit boek. De luchtfoto's geven een schitterend overzicht van het vele dat Europa op (stede)bouwkundig gebied heeft te bieden. Voorts komen vele opnamen voor van karakteristieke landschappen. De bijbehorende tekst vermeldt de lokatie en geeft enkele bijzonderheden over het gefotografeerde object. Onder de opnamen bevinden zich veel gebouwen die regelmatig op foto's voorkomen; het

interessante is echter dat men ze nu vanuit een ongebruikelijke hoek ziet. Hierdoor krijgen bepaalde gebouwen een geheel andere dimensie.

Wie mocht menen, dat het boek ook militair-geografisch van belang is, komt bedrogen uit. De opnamen geven echter wèl een boeiend overzicht van de veelzijdigheid van Europa. De weergegeven objecten zijn vrijwel stuk voor stuk het bezoeken waard (soms een reis, maar in ieder geval een omweg).

Een boek als het onderhavige is uitstekend geschikt als relatiegeschenk. De ontvanger zal de gever ongetwijfeld zeer dankbaar zijn.

T. DE KRUIFF, genm gn

Hitler en Stalin

Parallele levens, door A. Bullock (vert. K. Helsoot, L. Huisman, M. de Boer en P. Heijman), 1152 blz., geïll. Uitg.: Agon bv, Amsterdam, 1991. Prijs: f 99,50. ISBN: 90.5157.097.X

Alan Bullock kreeg eerder internationale bekendheid door zijn boek: „Hitler: a study in tyranny” (1952). Alleen al het feit dat dit boek in 14 talen, o.m. het Nederlands, werd vertaald bewijst dat het een standaardwerk is. Vanuit een andere invalshoek en met gebruikmaking van materiaal dat nadien ter beschikking is gekomen, heeft Bullock opnieuw Adolf Hitlers levensloop gevolgd. Nu heeft hij de *Führer* vergeleken met de Sovjetrussische leider, *secretaris-generaal van de communistische partij* Josef Stalin, zijn grote ideologische opponent en (op een kort monsterverbond na) gevreesde tegenstander uit de Tweede Wereldoorlog.

Een boek van 1152 blz., waarvan 100 als bijlagen, vele noten, een bibliografie, een lijst met afkortingen en glossarium, alsmede een uitgebreid register, is voorwaar geen kleinigheid. In eerste instantie schrikt de omvang dan ook af. Laat u hierdoor echter niet weerhouden het boek ter hand te nemen; uw moed zal méér dan beloond worden. Dit boek leest als een roman, het boeit van begin

tot einde en geeft na lezing het gevoel ècht iets aan uw kennis te hebben toegevoegd. Niet eerder heb ik de persoonlijkheden van zowel Hitler als Stalin in hun onderlinge samenhang zozeer tot in hun wezen, maar ook zo compleet beschreven gezien. *Tot in hun wezen*, met name vanwege de directe vergelijking die Bullock maakt in hfdst. 10, waarin hij de persoonlijkheden naast elkaar zet. Chronologisch samenvallend met eind 1934 bevat dit hoofdstuk een analyse en een systematische vergelijking van de carrières van de twee hoofdpersonen. De behoefte aan erkenning en het minderwaardigheidscomplex van Stalin en het ontbreken daarvan bij Hitler; hun beider hartstochtelijk verlangen naar overheersen, hun dogmatische vorm van redeneren en het feit dat zij beiden snel kwaad werden bij tegenspraak of kritiek; het feit dat Stalin zich in crisissituaties niet van zijn stuk liet brengen, terwijl Hitler op was van de zenuwen; hun beider meedogenloosheid; hun gevoel voor dramatiek en hun beider paranoia.

Dit alles wordt in de juiste context geplaatst en voorzien van een toelichting. *Compleet*, vanwege de historische opbouw, waarbij de eerste levensjaren (die overigens niet synchroon liepen) en hun ervaring tot het einde van de Eerste Wereldoorlog worden gevolgd door de gebeurtenissen die zo bepalend waren voor hun verdere leven (de Oktoberrevolutie in 1917 voor Stalin en de Novemberputsch in 1923 voor Hitler). Vervolgens worden in vier hoofdstukken de ontwikkelingen geschetst van enerzijds de communistische partij in de Sovjet-Unie en de plaats die Stalin daarin steeds nadrukkelijker ging vervullen en anderzijds de NSDAP in Duitsland en Hitlers positie daarin. De „revoluties” die Hitler en Stalin aan de macht brachten, maar die geen revolutie waren aangezien zij zich beiden de macht van binnenuit toeëigenden, worden behandeld in de volgende twee hoofdstukken. Na de persoonsbeschrijvingen volgt hun beider acteren als heersers binnen de eigen naties. Vanzelfsprekend wordt uitgebreid stilgestaan bij de oorlog tussen

Duitsland en de Sovjet-Unie en de positie die de twee dictators daarbij (ook t.o.v. elkaar) innamen, uiteindelijk eindigend in Hitlers ondergang. Voor Stalin was het einde van de Tweede Wereldoorlog het begin van een nieuwe periode, waarin hij zijn „nieuwe orde” kon uitbreiden.

Schr. zegt zelf dat dit voor hem een probleem was, aangezien Stalin Hitler 8 jaar overleefde. Voorbij Hitlers dood in 1945 gaan zou inhouden dat ook de naoorlogse ontwikkelingen moesten worden opgenomen, waarin Hitler géén aandeel had. Bullock meent dat Hitler – figuurlijk gesproken – wel degelijk een bijdrage leverde aan de naoorlogse discussie. Met Stalin droeg Hitler de grootste verantwoordelijkheid voor het opstellen van een „agenda”, die iedere poging tot een overeenkomst in de naoorlogse wereldorde deed falen. Bovendien kon schr. door behandeling van de laatste levensjaren van Stalin duidelijker maken hoe diens heerschappij over de Sovjet-Unie zich in de jaren '30 en tijdens de oorlog had ontwikkeld.

In het 20e, laatste hoofdstuk plaatst schr. het tijdperk van Hitler en Stalin in het perspectief van onze tijd. De nalatenschap van een nederlaag enerzijds (Hitler) en van een overwinning anderzijds (Stalin) zou zwaar drukken op de Europese geschiedenis van 1945 tot 1990. De ideologieën die Hitler en Stalin vertegenwoordigden waren, aldus Bullock, de agressiefste sedert de Franse revolutie. De Hitler-Stalinperiode kenmerkte zich door menselijk lijden en zowel Hitler als Stalin hebben op dit aspect van hun eigen tijdperk een heel persoonlijke invloed gehad. Hoewel in duur verschillend hebben de nazistische en de communistische ideologie gemeen dat zij inmiddels zijn achterhaald. Wie bij het nazisme was betrokken had na zijn ondergang maar één zorg: elk verband ermee loochenen en spoorloos laten verdwijnen. Het morele en politieke bankroet van het communisme heeft voorsnog in de voormalige Sovjet-Unie en de andere communistische staten in Oost-Europa tot soortgelijke reacties geleid. De vraag resteert of behalve Stalin

ook Lenin moet worden afgewezen. Bullock is daarin stellig:

Ook al zijn er te veel onbeantwoorde vragen om het stalinisme te kunnen omschrijven als het onvermijdelijke gevolg van Lenins revolutie, het was in ieder geval het logische vervolg, en Stalins loopbaan blijft de belangrijkste kwestie die om een uitleg vraagt voor hen die nog altijd vertrouwen stellen in een leninistische revolutie van boven „uit naam van” de armen en de uitgebuiten.

Mogelijk zijn er zowel over Hitler als over Stalin boeken verschenen, die hen als persoon beschrijven en de plaats in hun tijd aangeven. Zoekt u één compleet werk, waarin dit op meer dan voortreffelijke wijze is gebeurd en waarin bovendien de onderlinge overeenkomsten en verschillen tussen deze – voor onze contemporaine geschiedenis zo belangrijke – personen worden uiteengezet, dan is dit boek een uitstekende keuze.

J. F. W. VAN ANGEREN, Ikol KLU

Modern Germany reconsidered 1870-1945

o.r.v. G. Martel, 286 blz. Uitg.: Routledge, Chapman & Hall Ltd., Andover, 1992. Prijs (pb): £ 11,99. ISBN: 0.415.07812.1

De eenheid van Duitsland heeft in de loop der jaren regelmatig pennen in beweging gebracht, maar sedert de hereniging van de beide Duitslanden kan van een verhoogde activiteit op dit gebied worden gesproken.

In deze bundel wordt beoogd, vanuit een aantal invalshoeken, een overzicht te geven van de verschillende interpretaties van de geschiedenis van Duitsland, vanaf de tijd dat Bismarck de Duitse eenheid tot stand bracht tot de ondergang van het Derde Rijk. In het boek zijn 13 bijdragen opgenomen van evenzovele schrijvers, die samen een verscheidenheid aan aspecten behandelen. Aan de orde komen niet alleen de politieke ontwikkelingen (zoals de periode van Bismarck, het Duitse

Keizerrijk, de aard en invloed van het liberalisme en het ontstaan van het nationaal-socialisme), maar ook de invloed van de economie op de Duitse geschiedenis en de positie van de vrouw.

Een belangrijke bijdrage wordt geleverd in het hoofdstuk over de pogingen tot uitroeiing van de Joden. De schrijver wijst daar o.m. op de bedenkelijke discussie onder de Duitse geschiedschrijvers, die ook wel wordt aangeduid als de *Historikerstreit*. In die discussie pogen schrijvers als Ernst Nolte en Joachim Fest de Holocaust op één lijn te stellen met o.a. de moordpartijen van de Turken onder de Armeniërs of met de bloedbaden die door de communisten tijdens de Russische burgeroorlog werden aangericht. Daarentegen worden ook Habermass en Jäckel aangehaald, die stellen dat het – gelet op de onvoorstelbare omvang van de Holocaust – ontoelaatbaar is deze soort vergelijkingen te maken. Jäckel stelde in dit verband dat nog nooit eerder een staat had besloten tot een systematische uitroeiing van een specifieke bevolkingsgroep, waarbij geen onderscheid werd gemaakt naar leeftijd, geslacht e.d.

In een afzonderlijk hoofdstuk wordt een poging gedaan een relatie te leggen tussen de cultuur (de maatschappelijke condities en verhoudingen) en de politiek; daarbij is gekozen voor het tijdperk van de Republiek van Weimar. De beperkte omvang van het hoofdstuk maakt het helaas niet mogelijk een aantal aspecten meer fundamenteel aan de orde te stellen. Een uitgebreidere beschrijving van de invloed van bv. de kerken, de sociaal-democraten en de militairen wordt node gemist.

De verschillende hoofdstukken vertonen weinig of geen onderlinge relatie. Een enkele keer is zelfs sprake van een overlap; dit is echter niet storend en maakt het lezen zelfs boeiender. Door het geven van een aantal interpretaties over de Duitse geschiedenis wordt een interessante bijdrage geleverd aan de kennis ervan. Het beeld is echter niet geheel compleet, want onderwerpen als de industrialisatie en de demografische ontwikkelingen, het onderwijs, de

media en de infrastructuur komen niet of slechts terloops aan de orde.

Voor wie meer wil weten over het thema of delen ervan, zal uit de hier gemaakte inleidende opmerkingen duidelijk zijn geworden, dat er meer dan voldoende aanbod aan literatuur is. De keuze van het juiste boek zal mogelijk nog voor het grootste probleem kunnen zorgen. In deze bundel wordt daartoe de helpende hand geboden, want als laatste hoofdstuk is een beredeneerde bibliografie opgenomen. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat deze, behalve enkele algemene werken, voornamelijk betrekking heeft op de behandelde onderwerpen. T. DE KRUIJF, genm gn

Dutch-American relations 1945-1969

A partnership; illusions and facts, o.r.v. H. Loeber, 220 blz. Uitg.: Van Gorcum & Comp. bv, Assen, 1992. Prijs: f 39,50. ISBN: 90.232.2446.9

Er zijn verscheidene redenen waarom publikaties over de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen de aandacht verdienen. De VS hebben onmiskenbaar een belangrijk stempel gedrukt op de naoorlogse Nederlandse buitenlandse politiek. Voorts bieden de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen interessant voer voor politicologen en historici, waar het gaat om het inzicht in de relatie tussen enerzijds een supermogendheid en anderzijds een betrekkelijk klein land, met een bescheiden invloed op het wereldgebeuren. Een goed inzicht in de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen is ook van belang nu deze relatie zich, o.m. als gevolg van het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, in de jaren '90 zal ontwikkelen tegen een geopolitieke achtergrond die wezenlijk anders is dan voorheen. Een goed begrip van hetgeen beide staten tot nu toe verbond of juist verdeelde is daarbij ongetwijfeld nuttig. Kortom, een publikatie als de onderhavige mag op belangstelling rekenen.

Het boek bestaat uit twee (overigens

niet als zodanig aangegeven) delen. Het 1e deel is een overzichtartikel van redacteur Loeber onder dezelfde titel als het boek. Deel 2 bestaat uit vier artikelen van andere auteurs over deelaspecten van de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen in de jaren 1945-1969.

De redacteur heeft de zware, en ondankbare, taak op zich genomen 24 jaar Nederlands-Amerikaanse relaties te boekstaven in een (te) kort bestek. Hij doet dit vooral beschrijvend, en slechts hier en daar analyserend; met een verwijzing naar de ondertitel: meer *facts* dan *illusions*. Hoewel delen van zijn betoog beslist informatief zijn, heeft het artikel de kenmerken van een „hinkstapsprong”. Langs een aantal zaken hinkt hij heen, bij andere, minder belangrijke, staat hij lang stil om, ten slotte, wezenlijke politieke ontwikkelingen in één grote sprong te overbruggen. Ik licht deze kritiek toe met enkele voorbeelden. Terwijl de ontwikkeling in de NAVO-strategie als niet relevant voor het betoog wordt afgedaan in één voetnoot (nr 99), besteedt schr. een complete pagina aan 32nd Fighter Squadron. In de maar liefst vijf in deze passage opgenomen voetnoten wordt de lezer o.m. geïnformeerd over een boekje over die eenheid waarvan H. Loeber mederedacteur was, en over de „32 TFS Friendship Alliance”, een voorloper van de „Stichting Nederland-Vereinigde Staten” waarvan Loeber vice-voorzitter is. In schril contrast tot de ruimte toebedeend aan één Amerikaans squadron staat het amper behandelen van de niet van politiek belang ontblote discussie in het begin van de jaren '50 over een Europese defensiegemeenschap (EDG). Juist in het licht van het weer oplaaierende debat tussen „atlantici” en „Europeanen” zou een gedegen beschrijving van de standpunten en de achtergronden in de EDG-discussie boeiend zijn. Kortom, de opbouw van Loebers artikel is onevenwichtig. Zaken die zijn persoonlijke belangstelling genieten zijn te breed uitgemeten, andere zijn onderbelicht, en het zou interessanter zijn geweest wanneer niet zozeer de *facts*, maar vooral de *illusions* centraal hadden

gestaan. Anno 1992 is het immers mogelijk, op basis van nieuw onderzoek, vastgeroeste denkbeelden over de Amerikaans-Nederlandse relatie in de eerste decennia na de oorlog te ontzenuwen of in ieder geval te nuanceren. In zijn voorwoord in dit boek beklemtoont ook de Amsterdamse hoogleraar Kroes dit, waar hij stelt:

We are sufficiently removed now from the hectic and exhilarating days of the late 1940s and '50s to look at America's role with a sense of balance and perspective.

De behoefte aan op onderzoek gebaseerde nuancering van algemene denkbeelden wordt aanzienlijk beter bevredigd in het 2e deel. De Groningse hoogleraar De Haan vraagt zich in zijn bijdrage af of, en in hoeverre, het naoorlogse economische herstel in Nederland mag worden toegeschreven aan de economische relatie met de VS, in het bijzonder de Marshallhulp. Hij wijst erop dat die hulp weliswaar van groot belang was voor de wederopbouw, maar dat het (mede dank zij de VS verwezenlijkte) liberale internationale economische klimaat waarschijnlijk de belangrijkste verklaring is voor de economische groei in de jaren '50 en '60. In dat klimaat kon het Westeuropese economische potentieel, en zeker dat van een handelsnatie als Nederland, immers ten volle worden benut.

Lkol b.d. J. Schulten, voormalig docent aan de KMA, gaat in op de vraag in hoeverre bij de wederopbouw van de Nederlandse strijdkrachten na 1945 sprake was van een Amerikanisatie van de krijgsmacht. Nederland was immers in de jaren '50 en '60 militair in hoge mate afhankelijk van de VS. Bijna al het materieel en ook de doctrines waren afkomstig uit dat land. Deze invloed nam af naarmate de bilaterale veiligheidssamenwerking werd vervangen door bredere, bondgenootschappelijke contacten, en de defensie-industrie van andere landen in toenemende mate een volwaardige concurrent werd van de Amerikaanse. Op sociaal vlak waren de contacten tussen Amerikaanse en Nederlandse militairen echter, alle samenwerking ten spijt, steeds gering. Schr. constateert dat

de militaire samenwerking bovenal pragmatisch en zakelijk was. Een amerikanisatie van de Nederlandse krijgsmacht was nimmer een oogmerk van de VS en heeft ook niet onbewust plaats gehad.

De Amerikaanse invloed op de Nederlandse cultuur en maatschappij komt uitvoerig aan de orde in de bijdragen van Roholl en Van Elteren. Roholl geeft aan dat de Amerikaanse invloed zeker niet gold voor de hele breedte van het maatschappelijk bestaan. Werden technische uitvindingen, en zaken als *beat*, *rock*, *hit-parades* en *jukeboxes* enthousiast van de Amerikanen overgenomen, heel anders lag dat bij de waarden en normen waarin beide samenlevingen belangrijk van elkaar bleven verschillen. Overigens kan men zich — zoals Van Elteren doet — afvragen of sommige ontwikkelingen in West-Europa zich niet alsnog zouden hebben voorgedaan zonder de VS. De VS hadden een voorsprong bij belangrijke ontwikkelingen zoals urbanisatie en het ontstaan van de moderne welvaartstaat, waardoor al snel de indruk van beïnvloeding ontstaat zonder dat dit het geval hoeft te zijn. Van Elteren wijst ook op het feit dat de „Amerikaanse sociologie” — die in de jaren '50 en '60 hoogtijden beleefde op de Nederlandse universiteiten — in hoge mate stelde op Europese roots. Kortom, een aanzienlijk complexer en diffuser beeld van beïnvloeding dan vaak is geschetst.

Deze artikelen onderbouwen elk op hun eigen deel terrein de stelling dat de Amerikaanse invloed op de Nederlandse samenleving op een groot aantal vlakken onmiskenbaar is, maar tegelijkertijd ook niet meer dan één invloedsfactor onder vele. In dit — op grond van wetenschappelijk onderzoek — nuanceren van de vaak overdreven invloed van de VS op Nederland ligt wel de belangrijkste waarde van dit boek.

drs. F. J. J. PRINCEN

